

İktisat dergisi

Şubat 1994

Yıl: 30

Sayı: 346

25.000 TL (KDV Dahil)

Dosya: Kapitalizm Nereye Gidiyor? Aksoy, Ansal, Yentürk ve Uras tartışıyor. **Dünya:** Viva Zapata! **Söyleşi:** Fikret Başkaya. **Yeni Eğilimler:** İşçi hareketinin dönüşü ve Volkswagen örneği. **Postmodernizm:** Callinicos, kültürel değişimi anlatıyor. **Diplomasi:** Avrupa ve ABD seçimlere nasıl bakıyor?



Garanti, bünyesinde hizmet kalitesini düşüren fazlalıklar -gereksiz bürokrasi, eski teknolojiler vs.- barındırmaz.

Formunu sürekli koruduğu için müşterisi adına daha hızlı koşabilir, daha çok ağırlık kaldırabilir, daha çok iş yapabilir.

Siz de, sizin için sürekli formunu koruyan bir bankayı tercih etmez misiniz?



GARANTİ

Kartonsan

KARTON SANAYİ ve TİCARET A.Ş.

Sermaye: 108.000.000.000.-TL
(Capital)

Kapasite: 115.500 ton/yıl (year)
(Production Capacity)

KURULUŞ TARİHİ: 1967
(Date Established)

MAKİNA KAPASİTELERİ:

KM 1 33.000 Ton/Yıl (Year)

KM 2 82.500 Ton/Yıl (Year)

İMALAT ÇEŞİTLERİMİZ: (Our Production Assortments)

- Ekokarton
- Normprint
- Exprint
- Süperprint

- Extriplex
- Luxtriplex
- Exbristol
- Luxbristol



KM 1 ve KM 2 KUŞE KARTON TESİSLERİMİZ



KM 2 KARTON MAKİNESİ



KM 2 MAKAS SALONU



MERKEZİ ATÖLYEDEN BİR GÖRÜNÜŞ
CNC KONTROLLÜ VALS TAŞLAMA TEZGAHI
• Punta Aralığı: 6500 mm
• Maksimum Vals Çapı: 1100 mm
• Maksimum Vals Ağırlığı: 10 Ton

MERKEZ: Altan Erbulak Sok.
No:10 Maya Han
Kat: 1/3 80300
Gayrettepe-İstanbul

Tel: (0212) 275 48 10
Telex: 26513 kart tr
Faks: (0212) 211 30 44

FABRİKA: Kullar Köyü-İzmit
Tel: (0262) 321 21 00
Telex: 33131 kşan tr
Telefaks: (0262) 321 25 97



KARTONLARIMIZLA İMAL EDİLEN AMBALAJ KUTULARINDAN ÖRNEKLER

Bu sayıda

Rüzgar dönerken, kriz ve İktisat Dergisi

Geçen ay para piyasalarında yaşanan olaylar Türkiye'nin bir süreden beri içine girdiği sürecin hızla bir krize gittiğini artık açıkça ortaya koymuştur. Ancak yaşanan olaylar, İktisat Dergisi okurları için sürpriz olmadı herhalde. Çünkü İktisat Dergisi geçen yılın yazından beri hemen hemen her sayısında ele aldığı konular ve yaptığı araştırmalarda Türkiye'nin hızla bir krize gittiğini söylüyordu. Öyle ki, İktisat Dergisi'nin çeşitli açılardan inceleyerek hemen hemen her sayıda sergileyip dikkat çektiği Türkiye'nin hızla bir krize gittiğine ilişkin yazı, inceleme ve yorumlarımız bazı okurlarımız ve kimi dostlarımız tarafından eleştiri konusu bile oldu. Kriz konusunda bize yöneltilen eleştirilerde, Türkiye'nin kimi sorunlarının bulunduğu, ancak bunların kriz denecek noktada olmadığı söyleniyor ve bizim sık sık krizden söz etmemiz gerçekçi bulunmuyordu. Ama çok değil aradan birkaç ay geçmeden açıkça ortaya çıktı ki Türkiye yalnız ekonomi alanında değil, sosyal ve siyasal alanda da tam bir krizin içindedir. Üstelik gündeme gelen, kriz kimilerinin iddia ettiği ya da görmek istediği gibi, yalnız "Kara çarşamba", Merkez Bankası Başkanı'nın istifası, borsanın çöküşü ve ihalesi kimin üstünde kaldığı bile bilinmez hale getirilmek istenen, yüzde 13.6'lık devalüasyonla da sınırlı değildir. Türkiye'nin içine girdiği kriz, askeri ve siyasi boyutları ile birlikte toplumsal bir krizdir. Bunları neden söylüyoruz? Amacımız "Bakın İktisat Dergisi nasıl da doğruyu bildi" gibi bir böbürlenme değil elbette. Böyle bir saptama yapmamızın nedeni İktisat Dergisi'nin piyasadaki dergilerden farkını bir kez daha ortaya koymak içindir. Sanıyoruz buna hakkımız da var. Zira İktisat Dergisi'nin piyasadaki dergilerden farkı, yayın anlayışı ve mülkiyet yapısıdır.

İktisat Dergisi, ne diğer dergilerden farklı olarak böyle öngörülerde bulunma olanağı yaratan temel, yayıncılarının olaylara tarafsız olmayan ancak nesnel bakış açılarına ek olarak derginin bir işadamaına bağlı olarak çıkmamasıdır.

Evet, bizim bugüne kadar ki tutum ve tavrımız bundan sonraki tutum ve tavrımızın güvencesidir.

İktisat



14 yıl sonra sil baştan (mı?)

Fehmi Köfteoğlu **6**
Bozulan dengeler yeni bir yapılanmayı zorluyor. Krizle birlikte istikrar paketi önlemleri yeniden gündeme geldi.

ABD, Avrupa, Kürtler ve Seçimler

Ragıp Duran **22**

Olaylar ve Yorumlar

4

Göstergeler

5



İFMC

İ. Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti yayın organıdır.

İktisat Dergisi, aylık olarak yılda 12 sayı yayımlanır. Temmuz ve Ağustos aylarında ortak sayı hazırlanır.

Dergideki yazılar Cemiyeti bağlamaz. Görüşler yazarlarına aittir.

Dosya



Kapitalizm Nereye Gidiyor?

68'in Düşünceliği: Postmodernizm

Alex Callinicos.....24

Kapitalist Üretim Esneklik Kazanıyor: Postfordizm

Hacer Ansal.....28

Postfordizm ve Azgelişmişlik

Nurhan Yentürk.....38

Küreselleşme ve Vandalizm

Ufuk Uras.....42

Küçük Ekranlarda Küresel Hülyalar

Asu Aksoy.....51

Kriz Üzerine Bir Araştırma Projesi Önerisi -1

Ergin Yıldızoglu.....57

Söyleşi

Paradigmaları İflas Etti

Fikret Başkaya.....63

Kürt Sorununun Çözümü İçin Bir Alternatif (Mi?)

Nail Satlıgan.....67

Dünya

Viva Zapata!

Saruhan Oluç.....72

İşçi Hareketinin Geri Dönüşü

Yurdaer Erkoca.....75

Volkswagen ve Sol Ütopya

Aydın Demirel.....76



Parahistorya

Hammurabi Kanunları ve Babil'in Asma Bahçeleri

Osman Şenkul.....79

İktisat

Sahibi: İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti adına Yönetim Kurulu Başkanı Ufuk Uras

• Genel Yayın Yönetmeni: Fehmi Köfteoğlu • Sorumlu Yazışleri Müdürü: Hakan Gündoğ

• Redaksiyon: Saruhan Oluç • Yayın Koordinatörü: Yurdaer Erkoca • Yazışleri: Belgin Demirel, İrfan Akgündü

Siren İdemen, Yücel Göktürk • Akademik Bölüm Sorumlusu: Eser Karakaş • Reklam Sorumluları: Nur Balkanlı

Emziye Özcan • Sayfa Tasarım Hasan Karabay • Kapak Tasarım Gürkan Özkan • Montaj: Turgay Tekatan • Yönetim Yeri: Cumhuriyet Cad.

No: 27/6 Taksim/İSTANBUL • Tel: 250 44 11 - 250 50 34 • Fax: 250 16 42 • Basıldığı Yer: Çınar Ofset • Dağıtım: YAY-SAT

İnsanın İnanası Geliyor!

Zamanı tam olarak saptanamasa da, içinde bulunulan kriz döneminin startı belli ki çok önce sistemin bir kaç civatasının gevşemesiyle verildi. Ekonomik göstergeler, krizin boyutuna ilişkin, 1980 öncesine göndermeler yapacak denli çağrışımlarla yüklü. Bu krizden radikal olarak çıkmak için gerekli olan kaynağın ise kaçınılmaz olarak işçi ücretlerinin dondurulması ve aşağı çekilmesiyle yaratılmasını önünde duran, yüksek olasılıklı bir işçi muhalefeti engeli ise işin cabası. Ayrıca, kendini güttükçe daha fazla hissettiren bir siyasi istikrarsızlığın ve belirsizliğin, 80'li yılların ikinci çeyreğinden beri, ayyuka çıkan yolsuzluklar zemininin üzerinde bir tüy gibi dalgalanmaya başlaması, 27 Mart Yerel Seçimleri yaklaşırken bütün merkez sağ ve sol partileri bir Refah Partisi paranoyasının kaplaması ve bu paranoyanın çok da temelsiz olmaması. (paranoyak olmak takip edilmemek anlamına gelmez!)

Boyle bir tablo içinde, Şubat ayının tam başında bilmem kaçınıcı kez denenen, bir cins aradan sıyırma girişimi, gürültülü puntolu basının birinci sayfasında arzı endam etti: "Basında Uzlaşma". Son üç dört yıl içinde, belki de şu civatanın gevşediğinin habercilerinden biri olarak yorumlanması gereken, yüksek traflı gazeteler ve televizyon şirketleri arasındaki her türden sınırı aşarak sürdürülen promasyon görüntülü kâr kavgası sırasında,

hiç kimsenin kendini kurtaramayacak denli bulaştığı rezillikler, yerini "gazetecilik" ilkeleri etrafında bir uzlaşmaya bırakmış gözüküyor. Sabah, Hürriyet, Milliyet, Türkiye, Zaman, ATV, Kanal D ve Basın Konseyi'nin ortaklaşa imzaladıkları deklarasyondaki birinci madde: "Halkın doğru haber alma ve gerçekleri öğrenme hakkı, varlığımızın birinci nedenidir. Bu aynı zamanda demokratik sistemin de birinci şartıdır" deniliyor. İnsanın inanası geliyor... Fakat, hafızamızın koridorlarında, medyanın geleceğine ilişkin umutlarımızın üzerine bir karabasan gibi çöken örnekler hâlâ o kadar taze ki, söz konusu deklarasyon, sadece kulaqlarımızda hoş seda bırakan, medyaiik bir tınıya dönüşüyor. Gerçekler, sadece gerçekler, ilk başta, söz konusu bu medya kuruluşlarının siyasi iktidarlara başını fena halde derde sokar ve sık sık açılan kredi musluklarının kapanmasına neden olur. İkinci olarak Milli Güvenlik Kurulu'na endeksli gazeteciliklerini tehlikeye sokar. Üçüncü olarak fazlasıyla haber değeri taşıyan kendileri hakkındaki hikayelerin varlığından dolayı bilmem kaçınıcı medya savaşının en kanlılarından birinin başlamasına yol açar. Fakat, herşeye rağmen, yine de, söz konusu deklarasyonunun varlığının, kısa bir süre de olsa, nedeni aşkar hale gelen medya savaşını ortadan kaldıracak olmasına sevinmemek elde değil

Yurdaer Erkoca

Arz, Talep ve Cop!

Memurlar, bütün hatırlatma çabalarından sonuç alamayınca, sokağa döküldü. Dökülünce de, sıkı bir polis dayığı yiyerek boylarının ölçüsünü aldılar.

İşe hükümet cephesinden baktığımızda, şiddet kullanma konusunda, 12 Eylül'den bu yana ilk kez ciddi bir strateji değişikliğine gidildiğini görüyoruz. Son onuç yılda gelip geçen hükümetler, şiddet politikasını sadece Güneydoğu'da yaygın olarak uygulamışlar ve PKK'nın da karşı şiddeti ve "teröristlere karşı savaş" sözkonusu olduğundan, olup bitenler, medyanın büyük desteğiyle kamuoyunun gözünde meşru kılınmıştı. Şiddet, büyük kentlerde ise, sol parti ve örgütlere karşı uygulanıyor, yargısız infaz ve işkence iddiaları İnsan Hakları Derneği ve etkisi sınırlı sol yayınlar çevresinde konuşuluyor, kamuoyu, ya olup bitenden haberdar olmuyor, ya da, yine "teröristlerle savaşa zorunluluğu" her türlü eylemi meşrulaştırıyordu. Çiller-Karayalçın hükümeti, işler sarpı sarınca, 12 Eylül'ün bile yapmakta imtina ettiği hatayı yaptı ve "teröristlere karşı" uygulanan şiddet kitleselleştiriverdi.

Aradan bir-iki hafta geçti geçmedi. Döviz fiyatları patlayınca, bu kez kitlesel şiddet, piyasanın kalbi Tahtakale'de uygulandı. Döviz alıp satanlar coplandı. Haber yine medyada geniş olarak yer aldı.

Hükümet, ya beceriksizliğinin intikamını serbest piyasadan alıyordu, ya da piyasadaki dalgalanmaların arz-talep yasalarına göre değil, coplara göre belirleneceğini sanıyordu. Tahtakale coplanınca, döviz fiyatlarının düşeceği yanlışına düşmüştü. Bu arada, Çiller-Karayalçın hükümeti, arz-talep yasalarına, coplarla müdahale eden dünyadaki serbest piyasa yanlısı ilk hükümet olarak iktisat tarihine geçti.

Hükümetin özgün bir buluşu olan ekonomiye copla müdahale politikası sürerse, yakın bir gelecekte bunun değişik uygulamalarını da görebiliriz. Örneğin, bir türlü kapanmayan dış ticaret açığı, ithalatçıları coplayarak, hatta en fazla ithalat yapanları birkaç gün Gayrettepe'de misafir ederek kapatılmaya çalışılabilir. Elinde para olup, Hazine bonusu almak yerine döviz büfelerine gidenler, büfelere yapılan periyodik baskınlarla dayaktan geçirilebilir. Interbank faizlerine aldırış etmeyip döviz yönelen bazı bankaların genel müdürleri, bir gece ansızın evlerinden alınarak kaybolabilir ya da Emniyet'in altıncı katından atlayıp kaçmak isterlerken, düşüp ölebilirler. Olmaz-olmaz demeyin, olmaz olmaz! Burası Türkiye. Cumhurbaşkanımız Demirel, Başbakanımız Çiller, Başbakan Yardımcımız Karayalçın...

Aydın Demirel

GAZETE TIRAJLARI

Gazetelerin son 5 aylık günlük ortalama net satışları
(Bin Olarak)

	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Ocak
Sabah	797	804	658	797	931
Hürriyet	670	793	631	536	598
Milliyet	879	872	578	483	512
Türkiye	274	361	400	400	404
Zaman	129	295	290	281	282
Gün	86	53	224		242
Meydan	184	174	152	168	152
Spor				177	205
Fotomaç	131	176	137	113	124
Bugün	109	109	100	92	106
Fotospor	71	70	68	38	37
Cumhuriyet	67	67	62	61	62
Milli Gazete	32	33	30	29	31
Süper Tan	32	33	29	28	28
Özgür Gündem	30	23	20	27	27
Yeni Günaydın	43	38	24	16	17
Tercüman	13	11	10	8	9
Vakit	13	9	10	12	13
Aydınlık	9	9	7	6	6
TOPLAM	3.607	3.569	3.893	3.430	3786

■ Gazete ve dergilerin okur profili

Basın İzleme ve Araştırma Kurulu (BİAK)'ın yaptığı basın ile ilgili araştırmanın sonuçları açıklandı. Hangi gazete kartının hangi alışverişte geçerli olduğu, hangi alışverişçinin ne kadar indirim sağladığı gibi gazetecilik ile ilgisi olmayan tartışmalar sürerken, gazete ve gazeteciliği yakından ilgilendiren bu küçük ama anlamlı araştırmanın sonuçları ne yazık ki, ansiklopedi savaşlarının yarattığı toz duman içinde kaybolup gitti

Araştırma çok kapsamlı ve mükemmel değildi. Ama gazetecilik mesleğine saygısı olanlar için bir fikir verebilmesi açısından anlamlıydı. En azından bu konuda yapılacak tartışmalar, hangi ansiklopedinin gerçek olduğu, hangi ansiklopedinin kütüphanelerde bulunmadığı ya da hangi ansiklopedinin sıvama cildi olduğuna hangisinde kaç madde bulunduğu ilişkin tartışmalardan daha anlamlıydı.

Yöntem'in Omnibus'a yaptırdığı araştırma gazete ve dergi okurlarını profilini çıkarmaya yönelikti. Araştırmanın ilginç bazı sonuçlar da ortaya çıkarmıştı. Araştırmanın amacı Sabah, Hürriyet, Milliyet, Cumhuriyet ve Türkiye gazeteleri ile Aktüel, Tempo, Nokta, Ekonomist, Kadınca ve Bilim Teknik dergilerinin kimlerin tarafından neden okunduklarını saptamaktı. Araştırma kapsamına alınan gazetelerin genel okuyucu profilini yüzde yüz yansıttığı söylenebilir. Ama yine de 60 milyon nüfuslu Türkiye'de gazete ve dergi okuyan 4 milyon kişinin eğitim, kimlik ve konumları konusunda bilgi veriyordu. Araştırmaya göre

Hürriyet Gazetesi'nin okurlarının yüzde 59'u siyasi ola-

rak merkez sağda olan kişilerden oluşurken Sabah Gazetesi'ni okuyanlardan kendilerini merkez sağda görenlerin oranı yüzde 61'i buluyordu. Okur profilinin siyasi eğilimler bölümünde dikkat çeken bir diğer nokta ise Türkiye Gazetesi'ni okuyanların yüzde 15'inin kendilerini sosyal demokrat olarak tanımlamalarıydı. Bu arada anketten Cumhuriyet okurlarının yüzde 2'sinin de kendilerini radikal sağ olarak tanımlamalarıdır. Anket sonuçlarına göre Cumhuriyet okurları eğitim düzeyi en yüksek olan kesimi oluşturuyor. Cumhuriyet okurlarının yüzde 46'sı üniversite mezunu iken, Sabah okurlarının ancak yüzde 21'i üniversite mezunu.

Hürriyet'in üniversite mezunu okurlarının oranı ise yüzde 23. Üniversite mezunu okurları en düşük olan gazete ise Türkiye. Türkiye okurlarının yüzde 19'u üniversite mezunu. Okur profili'nin dergilerdeki sonuçları da ilginç. Anket sonuçlarına göre Aktüel ve Tempo dergilerinin okurlarının yüzde 61'i merkez sağ eğilimli. Kadınca dergisi'nin okurlarını ise yüzde 71'inin merkez sağ eğilimli olduğu anlaşıyor. Eğitim düzeyi açısından bakıldığında ise, Ekonomist Dergisi okurlarının yüzde 58'inin yüksek okul mezunu olduğu, buna karşılık Aktüel Dergisi'nin okurlarının yalnız yüzde 34'ünün yüksek öğrenim görmüş kişilerden oluştuğu dikkat çekiyor. Ankete göre üniversite mezunlarını en çok okuduğu ikinci dergi ise Bilim Teknik. Bilim Teknik okurlarının yüzde 56'sı üniversiteli. 1994'e girerken günlük gazetelerin ortalama net satışı.

Aynı şey Sabah ve Hürriyet için de geçerli. Sabah 1. ansiklopedi savaşı sırasında bir ara milyon satış yaptıktan sonra 800 binli rakamlara oturduysa da, 2. ansiklopedi savaşına birkaç kapıdan birden girdiği halde satışları 700 binin biraz üzerinde kaldı. Hürriyet'in durumu da bundan farklı değil. 1. ansiklopedi savaşında 700 bin civarında olan tiraj şimdi 500 bin civarında seyreliyor ■

Gazetelerin Okur Profili

	Hürriyet	Milliyet	Sabah	Cumhuriyet	Türkiye
Eğitim					
İlkokul	20	19	23	8	21
Ortaokul	15	17	15	12	18
Lise	41	37	41	34	43
Üniversite	23	27	21	46	19
Siyasi Eğilim					
Merkez Sağ	59	46	61	26	44
Sosyal Demokrat	32	40	30	57	15
Radikal Sağ	5	9	5	2	42
Radikal Sol	4	5	3	16	-

Dergilerin Okur Profili

	Aktüel	Tempo	Nokta	Ekonomist	Kadınca	Bilim Teknik
Eğitim						
İlkokul	11	8	5	10	14	5
Ortaokul	10	9	7	10	14	-
Lise	46	46	40	23	41	39
Üniversite	34	38	49	58	52	56
Siyasi Eğilim						
Merkez Sağ	61	61	48	42	73	46
Sos. Demokrat	30	29	39	39	17	29
Radikal Sağ	4	3	2	9	3	17
Radikal Sol	5	7	12	9	7	8

Kriz istikrar paketi önlemlerini yeniden gündeme getirirken

14 Yıl Sonra Sil Baştan (mı?)

Ekonomiyi monetarist politikalar ile götürmeye çalışmak artık mümkün değil, 1980'de başlayan süreç günah ve sevabıyla artık miadını doldurmuştur. Bugün hala Freidman'cı monetarist politikalar ile ekonomisi düze çıkaracağını iddia edebilen kimse kalmamıştır.

Fehmi KÖFTEOĞLU

"Türkiye ekonomisi uzaktan bakıldığında, yüksek bir büyüme hızı, özel sektör bazında yüzde 9'un üzerinde sanayi üretimi artış hızı, Merkez Bankası'nın kasalarında tıka basa dolu döviz, dünyanın en çok gelir getiren borsası ile parlak bir görüntü çiziyor.

Oysa bütün bu parlak görüntünün ardında Türkiye ekonomisi son derece sorunlu bir dönemden geçiyor. Davulun sesi hiç de uzaktan geldiği gibi hoş değil. (...) Borç idaresinin giderek içinden çıkılmaz bir hal aldığı bugün, elinde para basma imkanı var diye, hükümetin istediği miktarda fonu istediği zaman sağlayacağını düşünmek, en basit iktisat yasalarına göre

bile mümkün değildir. Öyleyse, çok da uzak olmayan bir gelecekte, Türkiye ekonomisini kaynak sorununa bağlı olarak çok ciddi bir krizin beklediğini söylemek abartı olmayacak."

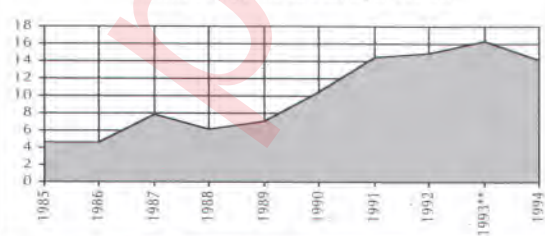
Yukarıdaki satırlar yazıldığında "Kara Çarşamba"lar yaşanmamış, esnek kur uygulanan ülkede 14 yıl sonra üstelik bir ekonomi profesörü eliyle yüzde 13.6 oranında bir devalüasyon da yapılmamıştı. Ama Türkiye'nin içine girdiği süreci gerçekçi olarak görüp değerlendirebilenler gelişmelerin bu noktaya geleceğini söylüyordu. Yukarıdaki satırlar, İktisat Dergisi'nin Aralık 1993 tarihli sayısında yer alıyordu.

Türkiye'nin, her alanda giderek bir krize girdiğine ilişkin tez ve görüşler, dün kadar "marjinal solcuların iddiası" sanılıyordu. Şimdi ise, hangi gazeteyi açarsanız kriz teorisini işleyen, bir, hatta birkaç yazıya rastlamak mümkün. Dolayısıyla, şimdi artık kriz var mı yok mu tartışması değil, bu krizin nasıl bir kriz olduğu tartışmaları bir anlam taşıyabilir.

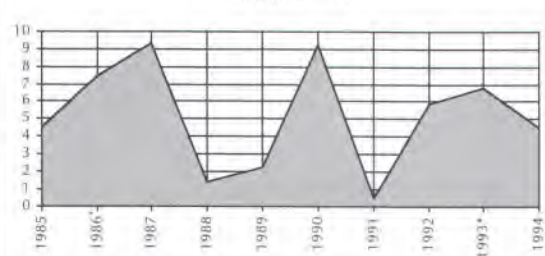
12 eylül'den 14 yıl sonra, döndük dolaştık yine aynı yere mi geldik? Ekonomi yine darboğazda, yeniden istikrar paketi isteniyor, darbelere neden olan döviz krizi yine gündemde. Ekonomik dengeler yine alt üst oldu. Oysa, yıllardır ekonominin yükünü halkın sırtına yıkanlar, Türkiye'nin artık düze çıktığını, ekonominin yeni bir yapıya kavuşturulduğunu savunuyordu. Oysa şimdi, her alanda sil baştan yapmak ve bir anlamda her şeye yeniden başlamakla karşı karşıyayız.

Bugün geniş bir kesimde, Türkiye'de, her

Tüketimden kaynaklanan büyüme hızı arttıkça kamu açığı büyüyor
Kamu Açığının GSMH'ya Oranı



Büyüme Hızı



** Tahmini * Program Kaynak DPT

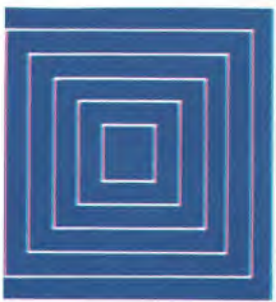
NAKİT AKIŞI

— Nakit akışı bir nehir gibidir.

Eğer nehir kontrolsüz akar, zaman zaman suyu gereğinden fazla veya az olursa çevresine fayda yerine zarar verir.

— Ancak bu nehrin akışı kontrol altına alınırsa çevresine yararlı olur ve etrafındaki üretim artar.

- Gelin nakit akışınızı kontrol altına almanızda size yardımcı olalım,
- Size önerilerde bulunalım,
- Sizi imkanlarımızdan faydalandıralım.



FACTO KAPİTAL
FACTORING HİZMETLERİ A.Ş.

İERKEZ : Halaskargazi Cad. No : 366 Kat :4 ŞİŞLİ

el : (212) 231 40 20 4 Hat Fax : (212) 231 40 18

ADIKÖY : Bağdat Cad. Şişikler İşhanı 85/A D : 10 KIZILTOPRAK

el : (216) 337 01 25 Faax : (216) 345 63 36

AKIRKÖY : Mehmet Akif Cad. 1.Sokak H.Akın İşmerkezi Kat :2 No:9 ŞİRİNEVLER

el : (212) 652 40 77 Fax : (212) 652 40 77

ZMİR : Cumhuriyet Bulvarı Erden İşhanı Kat :4 D :14 PK: 35210

el : (232) 483 43 28 Fax : (232) 483 09 62

BURSA : Cumhuriyet Cad. Birleşik Onur İşhanı Kat :4 No :89 BURSA

el : (224) 222 36 24 - 222 66 42

alandaki taşların yerinden oynadığı kabul ediliyor. Bu arada Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu sorunlar giderek ağırlaşırken, bazıları bu süreci Özal'ın ölümüyle başlatıyor. Oysa bu süreci Özal'ın ölümüyle başlatmak doğru olmadığı gibi, sorunları sağlıklı biçimde kavramaya da yeterli değil. Türkiye'de taşların yerinden oynadığına ilişkin sonuca eğer olaylara yalnızca gününbirlik gelişmeler açısından bakılırsa bu sürecin Özal'ın ölümüyle başladığı öne sürülebilir. Oysa, Türkiye'de taşların oynamasının nedeni Özal'ın ölümüyle ortaya çıkan tabloyu da içine alan, ancak çok daha geniş boyutları olan olgulara dayanıyor.

Dolayısıyla sorulması gereken soru Özal olsaydı ne yapardı, olaylar nasıl gelişirdi ya da bugün, siyasal, toplumsal, ulusal ve ekonomik alanda yaşanan krizin ortaya çıkmasında başbakanlık koltuğunda Tansu Çiller gibi bir aceminin oturmasının ne kadar payı olduğu sorusunun ötesinde, yaşanan krizin temellerine ilişkin olmalıdır.

Çünkü gelişmeleri kavrayabilmek için yaşanan olayları kriz olarak tanımlamak artık yetmiyor. Ayrıca krizi son günlerde yaşanan olayların ürünü olarak görmek de yanlış. Bugün ortaya çıkan kriz son gün, hafta, hatta ayların da krizi değil, bir dönemin krizidir. Bu anlamda, Tansu Çiller'in her vesile ile "Ben altı aylık başbakanım. Sorunların sorumlusu ben değilim" demesi haklı sayılabilir. Bu anlamda ele alındığında Tansu

Çiller'in oluşturulan yapının içinden çıkarabileceğinin en iyisi olduğu bile söylenebilir.

Sorun ekonomi ise kendisi ekonomi profesörüdür. Sorun moda deyimle globalleşme ve bu yolla dünya ile birleşip bütünleşme ise kendisi Türkçe yerine İngilizce konuşacak kadar dışa açıktır. Yok eğer sorun imaj ise, onu da içeride gazete sahip ve yöneticileri ile Özal'dan tevarüs ettiği telefon sohbetleri sayesinde, dışarıda ise ABD Devlet Başkanı Bill Clinton ile bir odada başbaşa görüşebilecek kadar samimiyet kurarak oluşturulmak istenen imajı fazlasıyla yaratıyor. Yok eğer bütün bunlara rağmen bugünkü olaylar yaşanıyor ve uluslararası kredi kuruluşları Moody's ve Standart and Poors Türkiye'nin kredi notunu düşürüyorsa o zaman sorun Çiller'i de aşan bir sorundur.

Çiller'i aşan sorun, sonu gelen populist politikalarda hala ısrar edilmesi ve yalnız bu hükümetin değil bundan öncekilerin de karşılaşılan her sorunu gününbirlik çözümlerle geçiştirmesidir. Bu arada yaşanan olayların seçim ekonomisi ile açıklanmasının da mümkün olmayacağını, zira yalnız bu hükümet değil, bundan öncekilerin de her seçimde benzer politikalar uyguladığını belirterek geçelim. Sorunları anlayabilmek için öncelikle gelişmelere evveliyatları ile birlikte ve daha geniş bir platformda ele almak gerekir. Türkiye'nin bugün karşı karşıya kaldığı sorunlar yalnız ekonomide değil siyasal alanda da geçmiş yıllardan devralınan

Prof. Dr. Ercan Uygur:

Ağır Fatura Ödemeden de İstikrar Mümkün

Türkiye'nin yakaladığı büyüme hızını düşürmeden de bir istikrar paketi uygulanabileceğini belirten SBF Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ercan Uygur şunları söylüyor:

Türkiye'de istikrar paketi uygulaması başarıya ulaşır mı, veya hangi tür bir paket başarısı için ne gibi koşullar gereklidir? Türkiye için çok yerine tedrici, fakat ınatla uygulanabilen bir paketin tercih edilmesi gerekir. Bu paketin başarısı için dört koşulun yerine gelmesi gerekmektedir.

1) Paketi uygulayacak olan hükümetin iktidar süresinin kesin olarak uzun bir dönemi, örneğin, en az iki yılı kapsamı gerekir. İktidar süresi şüpheli veya kısa olan hükümetlerin istikrar politikalarının sürekli olmayacağı düşünüldüğünden uygulanacak paketin kredibilitesi düşük olacaktır. Bu açıdan bakıldığında 1994 Mart yerel seçimleri bugünkü hükümetin iktidar süresi konusunda şüphe uyandırdığından seçimden önce bir program uygulamasının başarı şansı düşecektir.

2) Türkiye'de fazla talep faktörünün geriletilmesi için, özellikle kamu kesimi açıklarının ve bir ölçüde de özel sektör tüketiminin artık hızının geriletilmesi gerekir. Bu bakımdan vergi gelirlerinin büyük ölçüde artırılması, kamu cari harcamalarının

da belli bir ölçüde düşürülmesi gerekir. Vergi gelirlerinin artırılabilmesi için, bir yandan kayıtlı vergi kaçakları önlenmeli, diğer yandan da kayıt dışı faaliyetlerden vergi alınabilmelidir.

3) İstikrar paketindeki politikaların iyi hazırlanmış olması bunların iyi hazırlandığı ve üzerinde anlaşılıp uzlaşıldığını göstermesi bakımından hem iç hem dış destek sağlayabilmesi için gereklidir. Ayrıca şunu belirtmek gerekir ki, iç uzlaşmanın sağlanmasında yalnızca gelir gruplarının değil, politik aydın gruplarının da özellikle de iktisatçı kamuoyunun onayı veya desteği önemlidir.

4) Konuyu özelleştirme kapsamına hapsedmek yanlış olacaktır. Böyle bir politika ayrıca hedeflerin en kolay olarak karşımıza konmaktadır. Özelleştirme gerçekleşse bile enflasyon sorununun özüne ulaşmak mümkün olmayabilir.

Sonuç olarak, Türkiye'de enflasyonu yenmek için bir istikrar programı gereklidir. Bu programın uygulanmasında yüksek ve uzun süreli maliyet ödeneceği savı önemli ölçüde geçerli değil. Büyümeyi düşürmeden ve bir toplumsal maliyet ödemeden istikrar paketi uygulaması mümkün görünmektedir ■

sorunlardır. Örneğin, ekonomide bugün yaşanan döviz sorunu aslında 1988 yılında ortaya çıkmış, hata ondan da geriye giderek 12 Eylül askeri rejiminden alınan destekle oluşturulmak istenen yapılanmanın ürünüdür.

Türkiye ekonomisinin en ciddi sorunlarının başında gelen kamu açığı da dün bugün ortaya çıkmadı. Kamu açığını besleyen en önemli unsurların başında Kürt sorununa yaklaşımda askeri çözümde ısrarın sonucu bugün GSMH'nın yüzde 6'sını bulan askeri harcamalar geliyor. Dolayısıyla yalnız iç barış ve sosyal düzenin kurulması açısından değil, Türkiye, ekonomisini düzeltmek için de Kürt sorununu çözmek zorundadır.

Geçen ay yapılan TUSİAD genel kurulunda yapılan konuşmalar ve bu konuşmaların gazete sayfalarına yansımalarından "Yeniden 70'li yıllara mı dönülüyor" sorusunun ortaya atılmasına yol açması raslantı değil. Gerçekten yaşanan olaylar Türkiye'yi giderek 1970'li yıllarda yaşanan sorunlara benzer sorunlarla karşı karşıya getirmeye başladı.

1970'li yılların sonunda, 12 Eylül'e gelmeden Türkiye

nasıl bir dönemden geçiyordu ve bu dönemde alınan 24 Ocak kararlarının amacı neydi?

Bundan 14 yıl öncesini anımsayalım. Türkiye her alanda sıkışmış, ekonomi tıkanmış, üretim durmuş, sosyal yaşam adeta kararmış. Siyasi yaşamda ise tam bir vurdumduymazlık yaşanıyor. Kaba bir benzetme ile, tüketime dayalı büyüme dışında şimdi hızla o günlere bir gidiş yaşanıyor. O gidişe önlem olarak ise, Üzerinden 14 yıl geçmesine karşın bugün hala başbakan ile cumhurbaşkanı arasında tartışma konusu olan 24 Ocak kararları alınmıştı.

24 Ocak kararları ile Türkiye ekonomisinde temel bir yapısal değişikliğin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştı. Dönemin başbakanı Demirel'in aldığı 24 Ocak kararlarının uygulanması, fikrin ana sahibi Turgut Özal'a nasip oldu. 24 Ocak kararlarının fikir babası "Sivil-liberal" Özal, 12 Eylül askeri rejiminin kurduğu kabinede ekonomiden sorumlu devlet bakanı olarak 1983 yılına kadar, 1983'ten sonra da kurduğu ANAP'ın iktidar olduğu ve kendisinin başında bulunduğu 1989 yılına

Prof. Dr. Salih Neftçi:

Çözüm: Varlıklılardan Ek Vergi

Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı iken Çiller'in danışmanlığını yürüten Prof. Dr. Salih Neftçi, iki yıl önce de savunduğu "bir kereye mahsus ek vergi"nin artık kaçınılmazlaştığını iddia ediyor.

İstikrar programı, daha önce kronik enflasyonun yaşandığı ülkelerde enflasyonu tek haneli rakamlara indirmeyi amaçlayan ve dengeleri yeniden kurmaya hedefleyen bir program olmalıdır. Türkiye için böyle bir istikrar programının gerekliliği 1992 yılı başında, koalisyon hükümeti kurulduğunda da gündeme getirilmişti. Ancak aradan geçen 2.5 yıllık süre sonunda ekonomi yönetimi izlediği politikalarla dengeleri iki önemli açıdan daha da bozdu. Dış denge bir buçuk yılda çok kritik bir seviyeye getirildi. Ayrıca aşırı dış borçlanma bir istikrar programı sırasında ihtiyaç duyulacak kredilerin teminini güçleştirdi.

Bu iki gelişme ileride uygulanacak bir istikrar programının şartlarını daha da ağırlaştırdı. Ciddi ve gerçekçi bir istikrar programı, kısa vadede göz boyayan, iyi düşünülmemiş tedbirler yerine etkileri uzun vadede ortaya çıkacak enflasyon beklentilerini azaltacak tedbirlere yönelmek durumundadır. Bir istikrar programı toplumun her kesiminin görüşü alındıktan sonra uygulamaya konmalıdır. Toplumdaki çeşitli baskı grupları arasındaki pazarlık bu görüşmeler sırasında masa üstüne konup program üzerinde anlaşılmalıdır. Eğer belli bir kesim diğerinden daha ağır bir özveride bulunduğunu hissederse istikrarı engelleyici yollara başvurabilir.

İstikrar programları son yıllarda enflasyonun kro-

nikleştiği birçok ülkede uygulanmıştır. Bunların başarı dereceleri bir ülkeden öbürüne değişmektedir. Bu uygulamalara baktığımızda Türkiye'de uygulanacak bir istikrar programının başlıca şu noktaları içermesi gerekecektir:

1) TL'yi devalüasyondan kaçırmak artık zordur. Ancak bu tek başına yapılmamalı karar bütçe açığını kapatıcı diğer önlemlerle desteklenmeli

2) İslahı imkansız KİT'lerin tasfiyesi gündeme gelmelidir. Tasfiye edilecek KİT'lerde çalışan işçilerin oluru daha önceden alınmalıdır. KİT'lerin tasfiyesi, uzun vadede bütçenin denkleşmesi demek olduğundan satılan KİT'lerden elde edilen kaynaklar kamu borçlarının azaltılmasında kullanılabilir. Ancak borç ödemek ile elde edilen paranın borcun azaltılmasında kullanılması tamamen farklı politikalar. Borç nasılsa ödeneceğinden KİT'leri satın borç ödüyorum demek, sadece politik bir slogandır.

3) Bazı vergiler geçici bir süre için artırılmalıdır. Yüksek gelirli olanların yükü daha ağır olmalı, düşük gelirlilerden daha az vergi alınmalıdır. Bu tür politikalar yalnız zor dönemlerde kullanılır ve geçicidir. Artırılacak vergilerin kısa süre sonra yeniden azalması ilkesi çok önemlidir. Aksi takdirde politikacı bu kaynakları yine israf eder.

4) Bir kereye mahsus alınacak vergiler, tasfiye edilecek KİT'lerin işçilerine ödenecek tazminatların finansmanında kullanılmalıdır. Bu önlemler ilk sonuçların en erken 1.5 yıl sonra verecektir. Ama sağlıklı bir ekonomiye kavuşmanın başka bir yolu da henüz bilinmemektedir ■

kadar başbakan sıfatıyla hep savundu.

Özal'a göre 24 Ocak kararları ile Türkiye ekonomisi bir transformasyon geçirmiş, yepyeni bir yapı ortaya çıkmıştı. Özal'a göre Türkiye'nin ezel ebed sorunu dış ticaret açığıydı. Türkiye'de ne zaman döviz sorunu olmuşsa o zaman darbe olmuştu. Öyleyse öncelikle döviz sorununu çözmek gerekir. Bunun için elde olan yegane araç dış ticareti geliştirmektir. Özal kendine göre dış ticarete oldukça geliştirdi de. "Biz yemesek ne olur, biz giymesek, biz kullanmasak ne olur, ihraç edelim ki döviz gelsin" sloganı ile iç talebi kısıp elde avuçta ne varsa ihracata yönelen Özal, bu çerçevede ihracat için her yolu mübah gördü. Yapılan ihracatın yarısı hayali mi varmıştı, yurtdışından döviz geliyordu ya...

1980 yılında 2.9 milyar dolar olan ihracat her yıl katlanarak büyüyordu. 1988 yılına gelindiğinde Türkiye'nin artık bir döviz sorunu kalmamıştı. İhracattan elde edilen gelir dış borçları ödemeye yettiği gibi ihtiyacı duyulan ithalatın da önemli bir bölümünü karşılar hale gelmişti. İhracatın "patladığı" bu dönemde devlet ihracatçıya getireceği bir dolar için açık ve

örtülü yollardan toplam 3.26 dolar teşvik vermiştir. Bir başka deyimle devlet her doları 3.26 katına satın almıştır.

Ancak bu dönemde ön plana çıkarılan devletin bir doları 3.26 dolara satın alması değil, uygulanan politikaların ne kadar doğru olduğunu anlatmak için 1980'de ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 36 iken bu oranın her yıl biraz daha artarak 1988 yılında yüzde 81'e ulaştığı oluyordu.

İhracatımızın ithalatın yüzde 81'ini karşılar hale gelmesi Özal'ın oluşturduğu ekonomik yapının sağlamlığı ve kalıcılığına en güçlü dayanak olarak gösteriliyordu.

Ancak bu alanda elde edildiği bildirilen zaferin sahte olduğu kısa bir süre sonra ortaya çıktı. 1988 yılından sonra ihracata sağlanan olağanüstü açık ve örtülü desteğin kısılması, bu arada göz yumulan hayali ihracatın da ortaya çıkmasıyla, oluşturulduğu söylenen yeni ekonomik yapının temel taşlarından birini yıkıyordu. 1988'e kadar her yıl katlanarak büyüyen ihracata sağlanan "avanta"lar ortadan kalkınca Türkiye'nin

Başbakanlık Başdanışmanı Veysi Seviğ:

Toplum İçin 500 Kişinin Canı Yansın

"Türkiye'nin temel sorunu kayıt dışı ekonomidir" diyen Başbakanlık Baş Danışmanı Veysi Seviğ, son olayları şöyle değerlendirdi.

Devlet bütçe açığını kara para ile kapatıyor, hazine bonosu satarak para topluyor. Devlet kime hazine bonosu satıyor?

Görünüşte bunları yabancıya satıyor ama, aslında hazine bonolarını alanlar görünüşte yabancı, ancak bunlar Hollanda'daki, Almanya'daki, Avrupa'nın ve Japonya'nın çeşitli ülkelerindeki kara paracılar. Ve bu şirketler aslen Tahtakale'deki şirketlerdir. Ne yapıyor bunlar? Doları Türkiye'ye borç olarak veriyorlar, sonra Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın sattığı ucuz dövizleri alıyorlar.

Geçen yazdan beri bu konu gündemde. İç borçlar son anahtardı. Şimdi o anahtar da kullanıldı. Ama kapı yine açılmıyor. Çünkü hükümet maaş ödemek için bile dışardan borç para alıyor. Türkiye'de maaş ödemek durumundasin, dışarıdan gidip borç alacaksin. Sana borç verenler aptal mı? Senin neden borçlandığını bilmiyorlar mı?

Oturduğun mahallede herkese borçlansan, ev kirani ödemek için borçlansan, bakkaldan alışverişini borçla yapsan komşular duymayacak mı? Şimdi komşular duydu, kredi notunu düşürdü diye niye kızırıyorsun? bütün mesele bu ve bu yolun çıkarı yok. Türkiye bütçe açığını kapatmak için, kelle vergisi mi alacak, evleri mi kamulaştırır, bankalardaki paralara el mi koyar, ne yapar bilemem ama, birşeyler yap-

mak zorunda.

Çıkarılan vergi yasasıyla, bu yıl vergi gelirleri daha düşecek. Vergi gelirleri düştüğü için de enflasyon yükselecek. Kurlar da yükselecek. Kurun burada kalacağı düşünülmüyorsa yanlış düşünülmüyor; burada kalmaz, kalamaz. Merkez Bankası 18 bin mi yaptı doları, serbest piyasa 20 bine ya da daha üstüne çıkaracak kuru. O zaman ne yapacak Merkez Bankası? Yine serbest piyasanın peşinden sürüklenecek.

Bunu geçenlerde yapılan devalüasyonda da gördük. Devalüasyonun yapıldığı ertesi gün serbest piyasa, Merkez Bankası'nın yine üstündeydi. Serbest piyasa Merkez Bankasını yine sürükleyecek peşinden. Şimdi siz 820 trilyon lira harcayacaksınız, 400 trilyon vergi geliriniz olacak. Aradaki farkı size kim verecek?

Şimdi buna çözüm olarak Hazine, aylık faizi yüzde 20'ye çıkartır, yıllık faizi yüzde 300'e çıkartır, o zaman dövizin yükselişini önleyebilir. Ama faizler bu düzeye gelince ne olur diye sorarsanız; bunun maalesef tek bir cevabı olacaktır; devlet daha çabuk batır.

Bu gidişatin düzelmesi ise ancak bazılarının canının yanmasıyla mümkün. Bazılarının canı yanacak. Üstelik bunu halkın canını yakmadan yapmak da mümkün. Bugün kayıtdışı ekonominin yarattığı fon 2.5 milyar dolar civarında. İşte bu iki buçuk milyar doları almak lazım. Belki 500 kişinin canı acır, ama bu toplumun canının acımasından iyidir ■

dışsatım değerleri gerçek rakamları ile ortaya çıktı. O zaman da görüldü ki Türkiye'nin ihracat kapasitesi çoktan dolmuş, arttığı sanılan ihracat tümüyle fiktif, yani hayaliydi. Nitekim 1980'de 2.9 milyar olan ihracat geliri sekiz yılda yaklaşık dört kat artışla 11 milyar dolara gelirken, 1988'den bugüne kadar aradan geçen altı yılda birakalım katlanarak büyümeyi oransal artış olarak bile geçmiş yılların altına düştü. 1988 yılında 11 milyar dolar olan ihracat 1993 yılı sonunda 13 milyar doları ancak bulmuştur.

Böylece dövizde bugün yaşanan sorunların ilk temelleri 1988 yılında uygulanmaya başlayan düşük kur politikaları ile başlamış, bu da ekonomiyi darboğaza sokmuş oluyordu.

Üstelik bu öyle bir darboğaz ki, Ekonomi profesörü Başbakan Tansu Çiller'e "Esnek kur uygulanan bir ülkede devalüasyon kararı alan tek ekonomi profesörü" ünvanı almaya hak kazandırarak Türkiye'yi başka bir ilkeler listesine sokuyordu. Çünkü Tansu Çiller'in devalüasyon kararı aldığı gecenin ertesi günü polisler Tahtakale'yi basıp dövizcileri copleyarak dağıtıyordu. Bu ise serbest piyasacıların kendi kendini inkar edişinin tesciliydi. Ancak bu olay da ilk kez yaşanmıyordu. 1988 yılında, döviz bolluğu ile çok övünüldüğü bir dönemde de bugünküne benzer bir kriz yaşandı. O kriz de Merkez Bankası'nın müdahalesiyle atlatılmış, o gün de "Serbest piyasanın kendisi" diye tanımlanan Tahtakale'deki dövizciler polis copuyla dağıtılmıştı.

Tahtakale olarak tanımlanan serbest döviz piyasasına polisin copla müdahalesi hergün onlarca kişinin işkence altında olduğu, bir o kadarının faili meçhul

cinayetlere kurban gittiği ülkede hiç önemli olmaya-bilir. Ama serbest piyasanın nimetlerini dillerinden düşürmeyenler için Tahtakale'ye polisin copla müdahale gereği duyması sistemin kendi kendini inkarı açısından çok anlamlıdır.

Şimdi sormak gerekmez mi, hani Türkiye'nin döviz sorunu bir daha yaşanmamak üzere çözümlenmişti? Ne oldu? biri serbest piyasa şampiyonu Özal döneminde, biri de herşey serbest piyasa şartları içinde halledildi diyen Çiller döneminde olmak üzere iki kez Tahtakale'nin basılıp polis copuyla dağıtılması neyin nesi? Döviz dengesi eğer geliştirilen politikalarla oluşturulmuş ise elinde birkaç milyon doları olanlar nasıl oluyor da böyle oyunlara girişebiliyor, üstelik sonunda kazananlar yine onlar, kaybedenler ise siyasi olarak hükümetler olsa da fatura halka çıkıyor.

Bunun iki açıklaması olabilir. Ya bizzat hükümet üyeleri de bu oyunun içinde yer alarak meydana gelen olayların yarattığı vurgundan paylarını almışlardır, ya da Türkiye'nin döviz sorunu olmadığı iddiaları gerçek dışıdır. Yaşanan olaylar ise ne yazık ki her iddianın bir arada yaşandığına ilişkin inandırıcı ipuçları veriyor. Nitekim, gazetelerin "Alıklık mı vurgun mu?" diye ortaya attığı soruya "İkisi de" yanıt veriliyor.

Döviz krizi Türkiye'yi şimdi şöyle bir tercihle karşı karşıya getirmiştir: Ya 1988 yılına kadar süren dönemde olduğu gibi hayali olduğu bile bile ihracata "açıktan avanta" sağlanarak kağıt üzerinde ihracat arttı gösterilip, gerçekte ise yurtdışındaki kara paranın Türkiye'ye çekilmesi sağlanacak. Ya da döviz rezervi için ihracatın çözüm olmadığı kabul edilecek. Çünkü görüldü ki Türkiye'nin sanayi yapısı bu haliyle

İmalat Sanayinde Kapasite Kullanım Oranı Sınır Dayanıyor

1989	70
1990	74
1991	74
1992	77
1993*	80

*Yılın üçüncü çeyreği itibarıyla
Kaynak: DİE

Prof. Dr. Korkut Boratav

Ekonomi, Spekülatörlerin Elinde Tutsak

Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu sorunların borsa bankerleri mantığıyla hareket eden bir başbakan ile aşılmayacağını savunun SBF öğretim Üyesi Prof. Dr. Korkut Boratav son gelişmeleri değerlendirdi:

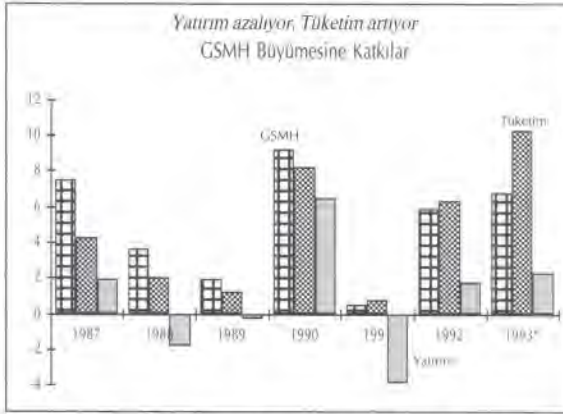
Bugün ortaya çıkan gelişmeleri anlamak için banker olaylarına kadar gitmek lazım. Sorunlar finansal sistemin serbestleşmesiyle, 1989 yılında çıkan 32 sayılı kararname ile sözde konvertibiliteye geçişle doğrudan ilgili. Çünkü ondan sonra bütün Türkiye baştan aşağıya spekülatör oldu çıktı.

İstifa eden Merkez Bankası Başkanı bile dolarlaşmaya karşı çıkıyor, satır aralarında şikayet ediyor. Ama mesele karaborsa değil. Resmi döviz işlemlerinin üzerindeki denetlemeyi kaldırıyorsun, bütün bankaları yasal olarak spekülatör haline getiriyor-

sun. Ekonomi resmen ve açıkça dolarlaşıyor.

Bugün bütün olumsuzlukların kaynağı olarak kamu açıkları gösteriliyor. Kamu açıkları GSMH'nin yüzde 11.3'ü. Bu da mesala İtalya, Lüksemburg, gibi ülkelere daha fazla değil. Kamu açıkları abartılıyor. Kamu açıkları çok ağır değil, fakat faiz yükü ağır. Faiz yükü ciddi bir mesele. Türk ekonomisini, özellikle kamu maliyesini paralyze ediyor. Eğer enflasyon düşük olsaydı ve yüksek pozitif faiz saplantısı olmasaydı, kamu açıklarının büyüklüğü, daha düşük bir faiz yüküyle gerçekleşmesi mümkün olabilirdi.

Görünen o ki, ekonomi spekülatörlerin elinde tutsak olacak. Para politikalarına dayalı ekonomi politikaları devam edecek. Ama bu türden çalkantılarla.



ancak bu kadarlık bir ihracata elveriyor. Türkiye'nin gerçek anlamda ihracatını artırabilmesi için ivedilikle yeni bir sanayi hamlesine girişmesi gerekir. Sanayiye yeni yatırımlar yapmadan Türkiye'nin ihracatını artırma şansı yoktur. Çünkü ihraç edilebilecek ürünlerde üretim kapasitesi son noktasına dayanmıştır. Zaten ihracatın arttığı dönemlerde de geçmiş yıllarda yaratılan birikimler kullanıldı. Şimdi kapasite kullanım oranları yüzde 90'lara ulaşmışken hangi ürünlerin ihracatı ne kadar artırılabilir?

İşte Türkiye'yi ekonomide tercihini yeniden yapmaya zorlayan tablo budur. Şimdi Türkiye ya bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da ekonomisini monetarist politikalar ile götürmeye çalışacak, ki bu artık mümkün değil, 1980'de başlayan süreç günah ve sevabıyla artık miadını doldurmuştur. Bugün hala Friedman'cı monetarist politikalar ile ekonomisini düze çıkaracağını iddia edebilen kimse kalmamıştır. Türkiye'de bu noktada eldeki bütün anahtarlar kullandığı halde vaad edilen sağlıklı ekonomik yapı oluşturulamamıştır. Arzulanan ekonomik yapının oluşturulması amacıyla bir dönem iç boçlanma aracı olarak devlet tahvili ve Hazine bonoları keşfedildi. Uzun süre kullanılan bu araçlarda da artık yolun sonuna gelinmiştir.

Özelleştirme ise bütün iddialara karşın yapılamadığı gibi yapılsa bile buradan sağlanacak para ile bu yılki bütçe açığının yalnız yüzde 36'sının kapatılabileceği bilinmektedir. TL'yi yapay biçimde güçlü tutarak yurtdışından sıcak para akışının devamı ise son gelişmeler-

le artık olanaksız hale gelmiştir. Yani, düşük kur yüksek faiz ile yurtdışından sıcak para çekilmesi eldeki son anahtardır. Ancak bu anahtar da sonuna kadar kullanıldığı halde derde deva olamadı. Burada da yolun sonuna gelindi.

Türkiye'de yaşanan olaylar kaçınılmaz olarak toplumun her kesiminde "Peki çözüm yok mu, ya da nasıl bir çözüm" sorusunu gündeme getiriyor. buna karşılık çeşitli kesimlerden "yeni istikrar tedbirleri" talepleri de gündeme geliyor. Aslında "Yeni istikrar tedbirleri" gerektiği savları, 1980'den beri Türkiye ekonomisinin her darbogaza girdiğinde, sorunlara çözüm olarak seslendirilen bir talep haline geldi. Ancak bugüne kadar bu talep hep bunalımın halkın sırtına yıkılması anlamında kullanıldı.

Ancak şimdi istikrar tedbirleri taleplerine farklı biçimlerde yaklaşımlara da rastlanıyor. Örneğin, geçen dönemde ekonomiden sorumlu devlet bakanı iken Tansu Çiller'in danışmanlığını yapan Prof. Salih Neftçi, bugüne kadar önerilenlerden daha farklı bir istikrar paketi öneriyor. Neftçi, SHP-DYP koalisyonunun kurulduğu ilk günlerde de dile getirdiği ancak estirilen kızılca kıyamet nedeniyle tartışılmasına bile fırsat verilmeden kapatılan önerisi şimdi yeniden gündeme getiriyor, varlıklı kesimden bir kereye mahsus ek vergi alınmasını ve bu vergilerin istihdam yaratıcı alanlarda yatırım olarak kullanılmasını öneriyor.

Yeni istikrar tedbirleri konusunda bir başka öneriyi de Prof. Ercan Uygur savunuyor. Uygur Türkiye'nin yakaladığı büyüme hızının önemli olduğunu büyüme hızını düşürmeden, bu arada topluma da ağır bir fatura ödetmeden bir istikrar paketinin uygulanabileceğini savunuyor. Gerek Prof. Neftçi'nin gerekse Prof. Uygur'un istikrar paketi önlemlerinin ne kadar uygulanabilir olduğu, uygulandığında soruna ne oranda çözüm olabileceği tartışılmalıdır. Ancak bu önerilerden de anlaşılıyor ki, "Çözüm yok mu" sorusunun yanıt aranıyorsa bunun karşılığı mutlaka olumsuz olmalıdır. Herşeyden önce Türkiye Tansu Çiller'in Yeniköy'deki yalısından baktığında gördüğü ve çevresindekilerin kulağına fısıldadığından çok daha farklı bir yapı ve dinamiklere sahiptir ■

Çünkü bir ayrı perspektif yok ortada. Aksine, kişilerin, spekülörlerin nereye sürüklerse oraya gideceği bir ortam var. Böyle bir ortamda ise, Başbakan, borsa bankerleri gibi konuşuyor; Türkiye'yi de finansal yatırım şirketi gibi görüyor.

Tansu Çiller'le hiçbir yere gidilemez. Bir kere yalan söylüyor. devalüasyon kararını Merkez Bankası başkanı kendi başına alamaz. hele hele üç aylık bir başkanın tek başına alması düşünülemez. sorumluğu oraya çekmeye çalışıyor. Merkez bankası 250

milyon dolarlık satışı yaptığında devalüasyon kararını bilmiyordu. Ertesi gün alındı bu karar. devalüasyon kararı müşterek toplantıda alındı, hatta empoze edildi. bu biliniyor.

Şu anda cepte tutulan döviz üzerinde kontrol sağlamak mümkün değil. buna mukabil, firmaların ve bankaların döviz faaliyeti üzerinde kontrol kurmak mümkün ve bu gereklidir. Geçici olarak kısa vadede bu yapılabilir. uzun vadede ise sorunun çözümü üretim tabanlı ve yatırım profili ile ilgilidir ■



ONURLU BİR GEÇMİŞTEN BAŞARILI BİR GELECEĞE ...

TARİŞ

Tariş İncir, Üzüm, Pamuk, Zeytin ve Zeytinyağı Birlikleri; İzmir, Aydın, Balıkesir, Çanakkale, Denizli, Manisa, Muğla il ve ilçelerine yayılmış 66 yerleşim birimindeki 125 tarım satış kooperatifi, 100.000'i aşan tarım üreticisi ortağı ve dev tesisleri ile Türkiye'nin ilk ve en büyük kooperatif kuruluşudur.

Tarım üreticisi ortağı yanında ortağı olmayan üreticilerin de piyasa koşullarında ezilmemesi için ürünlerini değer fiyatlarla alarak en iyi şartlarda değerlendiren ve üreticilere ekonomik güç kazandıran **Tariş**; kaliteli olarak ürettiği ürünlerini ucuz fiyatlarla piyasaya sunarak, tüketiciyi de korumaktadır.

Ana ürünleri olan pamuk, üzüm, incir, zeytin ve zeytinyağının yanısıra bu ürünlerden elde ettiği tali ürünleri de en iyi şekilde işleyerek ülke ekonomisine önemli katkıları bulunan **Tariş**'in, iç piyasada tüketilen ürünlerinin yanısıra dış pazarlarda da önemli bir yeri bulunmaktadır.

1993 yılında 80.kuruluş yıldönümünü bütün bir yıla yayılan etkinliklerle kutlayacak olan **Tariş**; 1993'ü atılım ve yenilenme yılı ilan ederek yeni yatırımlara yönelmiş, işletme ve fabrikalarında da; üretim ve verimin arttırılması, kalitenin yükseltilmesi için her türlü teknolojik yenilik konusunda hizmetler verilmeye başlanmıştır.

Ürünleri TSE garantili olan **Tariş**; bugün olduğu gibi gelecekte de üreticinin ve tüketicinin güvencesi olmaya devam edecektir.



Adres: P.K.220 İZMİR Telefon: (232) 463 55 00 (12 hat), 422 21 95 (4 hat)

Telex: 53599 - 53427 - 53146 Telefax: (232) 421 00 66-421 70 60-463 61 07-463 65 55

KOOPERATİFÇİLİĞİMİZİN ÖNCÜ KURULUŞU TARİŞ

kendine özgü hatları ve aerodinamik yapıları hemen dikkatinizi çekecektir.

Daha yakından tanımak için kapısını açtığınızda ise konforla dolu ferah bir dünya ile karşılaşacaksınız. Yüksek bir tavan, hareket edebilen ön koltuklar, 90 derece açılabilen kapılar, rahat bir oturma alanı ve geniş bir görüş açısı... Yeni Tipo'ların içi, bir üst kategorideki otomobillerden bile daha büyük, daha geniş.

Size daha konforlu bir ortam sunabilmek için yeni Tipo'larda; merkezi kilit sistemi, ergonomik panel ve içten ayarlanabilen dış dikiz aynaları bulunmaktadır.

Tipo S modellerinde analog gösterge, Tipo SX ve SLX'lerde dijital gösterge, elektrikli ön kapılar ve hidrolik direksiyon, SLX modelinde ise, ayrıca, alüminyum jantlar ve size yazın en sıcak günlerinde bile serin bir yolculuk ortamı sağlayacak air-condition sistemi var.



Boş olduğund

Yeni Tipo'lar güvenlik bakımından da dopdolu. Tümü, yan darbelerine karşı koruyucu ve genişletici

ateral barlarla desteklenmiş bulunuyor.

Güçlendirilmiş iç kabin ve ana şasi elemanları sürücünün ve yolcuların güvenliğini daha da pekiştiriyor.

Yeni Tipo'nun 1.6 lt'lik güçlü ve atak motoru aynı zamanda kurşunsuz benzin de yakabiliyor.

Hepsi bu kadar değil. Diğer Tofaş modelleri gibi tüm Tipo'lar da, Tofaş'ın kilometre sınırı olmaksızın

1 yıl mekanik, çürüme ve paslanmaya karşı ise 3 yıl özel garantisi altında.

Tofaş'ın tüm yurdu kapsayan servis ağı ile Opar'ın bol ve hesaplı yedek parça güvencesi her zaman yanınızda.

Gördüğünüz gibi yeni Tipo'lar, boş olduklarında bile, konfor ve ayrıcalıklarla dopdolu.

Görmeniz ve sahip olmanız

için sizi bekliyorlar.



YENİ TIPO

a bile dopdolu

FIAT

Para krizinin gündeme getirdiği soru

Merkez Bankası'nın para programı olacak mı?

Kronik hale gelen kamu açıkları ve enflasyon piyasalarda belirsizlik yaratmaya devam ederken, para programı unutulmuş görünüyor. Saraçoğlu'nun Çiller ile anlaşmazlığı nedeniyle istifa etmesinden sonra göreve getirilen Gültekin de bu görevde ancak üç ay kalabildi.

Doç. Dr.
Sadi UZUNOĞLU

Ocak ayının 19'u ekonomi tarihine "Kara Çarşamba" olarak geçecek. Merkez Bankası döviz kuru ile serbest piyasa döviz kuru arasındaki makasın yüzde 30'lara ulaşması sıkça karşılaşılan bir olay değil. Benzeri en son 1988 yılı Ekim ayında yaşanmıştı.

Döviz krizi devalüasyona, devalüasyon Merkez Bankası Başkanı Bülent Gültekin'in istifasıyla sonuçlanan, daha doğrusu sonun başlangıcı sayılabilecek bir sürece yol açıyordu.

Peki önce Saraçoğlu'nun sonra Gültekin'in istifasına yol açan gelişmelerin altında yatan nedenler neydi?

Döviz paniği yalnızca para piyasalarını etkilemiyor, reel piyasalar da bundan payını alıyor. İthal girdi kullanan sanayilerde maliyetler döviz kurlarındaki değişimle birlikte yeni değerler alıyor. Döviz kurlarının hızla arttı-



ğı dönemlerde ise işletmelerin maliyet hesabı yapması ve satış fiyatı belirlemesi zorlaşıyor. Son döviz paniğinde birçok işletme kampanya iptaline giderek, satışlarını durdurarak tepkisini gösterdi.

Yaşanan bu istikrarsızlığın temelinde kamu açıkları, açıkların finansman biçimi ve enflasyon olguları yatıyor. (Ülkenin kredi notunun düşürülmesi de işin bahanesi oluyor..) Paranın istikrarını sağlamaya yönelik bir para programının bulunmaması da piyasalardaki belirsizliği artırıyor. Piyasalarda, hükümetin kamu açıkları ve enflasyon hedeflerini

ENFLASYON VE PARASAL GÖSTERGELER (YILLIK % DEĞİŞİME)

	1990	1991	1992	1993
Dolaşıma Çıkan Banknot	68	54	69	73
Rezerv Para	43	54	67	66
Parasal Taban	31	79	98	47
Merkez Bankası Parası	25	82	106	40
M1	50	48	67	43
M2	48	61	61	36
M2Y (DTH dahil)	53	77	80	70
Enflasyon	60	66	70	71

Blomberg devri

1500

1200

900

650

ve

INTERSWING SİSTEMİ

1500 Devirli Blomberg Çamaşır Makinesi yüksek Alman teknolojiyle, Almanya'da üretildi. 1500 devir sıkma gücüne sahip Blomberg Çamaşır Makinesi Interswing Sistemi ile çamaşırlarınızı yıpratmadan kurutur, **ütüye hazırlar.**

Blomberg'e özgü Interswing Sistemi ilk durulamadan son sıkma kadar, yıkamanın tüm aşamalarını otomatik olarak düzenler, kontrol eder. Durulama sırasında, dönme hızını ayarlayarak, **çamaşırlarınızı korur ve mükemmel yıkar.** En yüksek sıkma devrinde bile, çamaşırlarınızı kazan içinde yayararak, **yıpratmadan sıkar, kurutur.**

Almanya'dan ithal edilen ve ileri Alman teknolojisinin daha pek çok üstünlüğünü taşıyan, orijinal Blomberg Çamaşır Makinesi **dayanıklılığıyla da benzersizdir.**

Yurt çapında yaygın servis ve hizmet ağına sahip Blomberg Çamaşır Makinesi'ni alın.

Siz de Blomberg devrini yaşayın! **Blomberg**

TEK YETKİLİ GENEL SATICI: DELTA ELEKTRONİK SANAYİ TİCARET VE PAZARLAMA A.Ş. Büyükdere Cad. Ercan Han No.121 Kat: 8 Gayrettepe 80300 İstanbul Tel: (212) 275 04 43 - 266 05

aşacağına ilişkin inanç oldukça yaygın. Geçen yıllardaki uygulamalar da bunu doğruluyor. Bu noktada hükümetin hedeflerin aşılmayacağına ilişkin güvence vermesi ve bunu da ilan edilecek para programı ile desteklemesi gerekiyor. Yoksa piyasalarda zaman zaman yaşanan panikler sıklaşacak.

Merkez Bankası eski Başkanı Rüşdü Saracoğlu, 27 Nisan 1993 tarihinde yapılan Genel Kurul Olağan toplantısında "Herhangi bir toplumdaki sözleşmelerin enflasyonist beklentiler üzerine bina edilmiş olmalarının enflasyonu yavaşlatmak konusunda ne kadar önemli bir engel teşkil edeceği açıktır... İsrarla bu konuyu vurgulamamın arkasında sadece Merkez bankacılarının bu konudaki geleneksel hassasiyeti değil, onun yanı sıra parasal istikrarı Türkiye'nin sağlıklı ve nitelikli bir büyümeyi sürekli sağlayabilmesinin ön koşulu olarak görmem yatmaktadır." şeklindeki açıklamasını "ortodoks makro ve mikro iktisat politikalarının inandırıcı, sürekli ve kararlı bir şekilde uygulanması" temennisiyle bitiriyordu. Bu temenniden yaklaşık 4 ay sonra görevinden istifa etti. Ağustos ayında Rüşdü Saracoğlu'ndan boşalan yere Eylül ayında Bülent Gültekin getirildi.

Rüşdü Saracoğlu'nun istifası ile ilgili birçok gerekçe kamuoyunda tartışıldı. Hükümet-Saracoğlu anlaşmazlığı ekonomi gündemine "bağımsız bir Merkez Bankası" tartışmasını soktu. Tartışmalarda Merkez Bankası'nın bağımsızlığını savunanlar, Merkez Bankası'nın bağımsız olması halinde oy kaygısından uzak, istikrarlı bir para politikasının sürdürülebileceğini, bunun da ekonomik istikrarı beraberinde getireceğini iddia ediyorlardı. Karşıt görüş ise bağımsız bir Merkez Bankası'nın hükümet programındaki hedeflerle çelişecek bir para politikası uygulayabileceği görüşünden hareketle seçilmiş bir hükümetin uygulamalarının baltalanacağını savunuyordu. Rüşdü Saracoğlu'nun istifası ile Merkez Bankası'nın bağımsızlığına karşı çıkanlar "şimdilik" kazanmış oldu ancak tartışma hemüz bitmedi.

Peki Saracoğlu ne yaptı ve ne yapmaya çalışıyordu? Açıkladığı para programı uygulanabilmiş miydi? Kamu kesiminin Merkez Bankası tarafından finanse edilmesi gerektiğini her fırsatta söylediği halde uygulamalar ne yönde gelişti? Saracoğlu'nun istifasıyla boşalan koltuğa oturan Gültekin, Saracoğlu'ndan farklı bir politika mı uyguladı?

Bu soruları daha da artırmak mümkün. Ancak çok geniş biçimde yanıtlanabilecek sorulara "para programı" çerçevesi içinde bakmak daha pratik bir yol olacak.

İlk Para Programı: 1990

Para programı ilk kez Saracoğlu tarafından, 1990 yıl

ında orta vadeli hedefler belirlenerek açıklandı. Programın gerekçesi, Merkez Bankası'nın ekonomideki etkinliğinin artırılmasıydı.

Bilindiği gibi Merkez Bankası'nın temel işlevi, çıkardığı paranın (TL) iç ve dış değerinin istikrarını korumaktır. Para Programı da bankanın bu işlevini yerine getirmesinin bir aracı olarak ortaya çıktı. Program, Türk parasının değerinin istikrarının sağlanmasının yanı sıra, enflasyonla mücadeleyle yönelik olarak nominal mülki gelirdeki artışın kontrol edilmesini ve ödemeler dengesinin iyileştirilmesini hedefledi.

Oysa ekonomide para politikasını uygulamak gibi önemli bir görevi üstlenen Merkez Bankası'nın bilançosu ekonomiyi yönetmekten uzaktı. Çünkü, 1975'ten itibaren bankanın kamu kesiminin finansmanına yönelik olarak açtığı krediler önemli boyutlara ulaşırken, enflasyonla birlikte para musluklarının açılması, bankayı yurtiçi ve yurtdışından dövizle borçlanmaya itmişti. Ancak bankanın döviz varlıkları yeterince artmamış, borç alınan dövizler ise çeşitli biçimlerde kullanılırken, kur değişimleri bankanın bilançosuna "zarar" olarak yansdı. "Değerleme Hesabı" olarak bilinen bu zararın tutarı 1992 yılı bilançosunun yüzde 24'ünü, 1993 yılı

PARA PROGRAMI VE GERÇEKLEŞMELER (1992-1993)

	1992 (program)	1992 (gerçekleşme)	1993 (gerçekleşme)
Bilanço Büyüklüğü (Trilyon TL/% değişim)	132.6-142.2 37-47	179.5 86	286.0 60
Toplam İç Yükümlülükler (Trilyon TL/% değişim)	80.5-86.0 38-48	117.5 105	174.7 49
Toplam İç Varlıklar (Trilyon TL/% değişim)	73.7-80.6 27-39	101.8 78	158.4 56
Merkez Bankası Parası (Trilyon TL/% değişim)	61.5-66.0 40-50	88.0 106	123.2 40

bilançosunun da yüzde 11'ini oluşturdur. Ancak daha önceki yıllarda değerleme hesabı Merkez Bankası bilançosunun yaklaşık yarısını oluştuyordu. Yarısına yakınının zarar hesabının oluşturduğu bir Merkez Bankası bilançosunun ekonomiyi yönlendirmesi düşünülemezdi.

İşte para programının hedefi, bilanço kalemleri ile ilgili bir yıllık projeksiyonlar yaparak kendi bilanço yapısını değiştirmek ve ekonomiyi etkiler hale getirmektir. 1990 yılında başarıyla uygulanan program, 1991 yılında Körfez savaşı ve uygulanan seçim ekonomisi nedeniyle başarısızlığa uğradı.

Para Programı, Merkez Bankası'nın bir anonim şirket, ancak normal bir anonim şirket olmadığını göstermesi açısından ilgi çekiciydi. Çünkü, Merkez Bankası'nın bilançosunda meydana gelen bir değişimin tüm finans piyasasını yakından etkilediği açıktı. Saracoğlu buradan hareketle Merkez Bankası bilanço hedeflerini 1992 yılında da 1990 yılında olduğu gibi kamuoyuna açıkladı. Böylece kamuoyunun beklentileri etkilenecek,

ekonomide ve mali piyasalarda belirsizlik ortadan kalkacaktı. Ancak Saraçoğlu, para programının hedefine ulaşabilmesini hükümetin programladığı bütçe açığı ve enflasyon rakamının gerçekleşmesine bağlıyordu.

1992 ve 1993'de Paranın Yöntü

Ekonominin likiditesini ayarlamakla görevli olan Merkez Bankası'nın 1992 yılı para programı uygulama esasları: emisyonu döviz karşılığı yapmak, döviz rezervlerini artırmak ve döviz kurlarında istikrarı sağlamaktır.

Banka 1992 uygulamalarında döviz rezervini artırmada ve "enflasyon kadar kur değişimi" temelinde döviz kurlarında istikrarı sağlamada başarılı oldu. Ancak aynı yıl bilanço hedefleri ile ilgili beklentileri önemli ölçüde sapma gösterdi.

Merkez Bankası 1992 yılında, bilançosunun yüzde 37-47 sınırları arasında büyüyeceğini ve bilanço toplamının yılsonu itibarıyla 142 trilyon lira olacağını hedeflemişti. Oysa bankanın bilançosu yüzde 86 oranında büyüyerek 179 trilyon liraya ulaştı. Bu enflasyonun üzerinde bir artıştı. Enflasyonun üzerindeki bir oranda artış gösteren bilançonun ekonomiye yansımaları ise piyasanın likiditeye boğulması biçiminde açıklanabilirdi. Gerçekte, piyasa likiditeye boğulurken bir yandan mal ve hizmetlere talep, bir yandan da döviz talebin artması kaçınılmazdı. Bankalarda döviz mevduatları Türk lirası mevduatlarını aşarken, döviz hesaplarını da içeren ve M2Y olarak tanımlanan para arzı 1992 yılında yüzde 80 oranında arttı. Yalnızca dolaşımdaki para ve vadesiz mevduatları içeren ve M1 olarak tanımlanan para arzı, yalnızca yüzde 67 oranında artış gösterdi. Vadeli mevduatları da içeren M2 para arzındaki artış ise yüzde 61'de kaldı.

Piyasadaki likidite bolluğu dövizde kayarken, Merkez Bankası başarılı müdahaleleriyle yüksek devalüasyonu engelledi. Banka bunun dışında ekonomideki likiditeyi çekmek için açık piyasa işlemlerine başvurdu. Açık piyasa işlemleri yoluyla piyasaya kamu iç borç senetleri satan bankanın bu yolla piyasaya olan borcu 21 trilyon liraya ulaştı. Oysa Merkez Bankası 1992 yılı için herhangi bir para programı ilan etmediği halde 1992 yılına kıyasla daha sıkı bir para politikası gerçekleştirdi.

Öncelikle bilanço büyüklüğündeki artış yüzde 60 oldu. Bu artış yüzde 71 olan enflasyonun gerisindeki bir artışı temsil ediyor. Bunun anlamı bankanın bilanço büyüklüğünü kontrol ederek, piyasadaki likiditeyi de kontrol etmeye başlaması olmasıydı.

1993 yılı içindeki sekiz aylık Saraçoğlu döneminde bilanço büyüklüğündeki artış yüzde 32 iken, dört aylık Gültekin döneminde yüzde 21 oldu. Yani Saraçoğlu

bankanın bilançosunu sınırlamada Gültekin'e oranla daha başarılıydı.

1993 yılındaki diğer bir ilginç gelişme ise dolaşıma çıkan banknot miktarının yüzde 73 oranındaki artışına karşılık; M1 para arzının yüzde 43, M2 para arzının da yalnızca yüzde 36 oranında artmasıydı. Bu Türk lirası mevduattan kaçışı ifade ediyordu. Oysa döviz tevdiat hesaplarını içeren M2Y para arzı yüzde 70'lik artışıyla neredeyse enflasyon kadar artış göstermişti. Döviz tevdiat hesaplarındaki artışın özellikle geçen yılın ortasından sonra hızlanması kur ayarlamalarının hızlanmasından kaynaklandı. Kısaca 1993 yılında döviz talebi artarak devam etti.

Emisyon Değil, Merkez Bankası Parası Önemli

Ekonominin likiditesi denince şimdiye kadar yaygın olarak Merkez Bankası'nın yaptığı emisyon miktarı anlaşıyordu. Bankanın bilançosu, emisyonu bakmanın yeterli olmadığını ortaya koydu. Ekonominin likiditesi denilince, artık Merkez Bankası parasına bakmak gerekiyor. Merkez Bankası Parası kabaca; Rezerv Para (emisyon + mevduat karşılıkları) ve Parasal Tabanı (rezerv para + açık piyasa işlemlerinden doğan borçlar) içeriyor. Parasal Tabana konu mevduatı eklenince Merkez Bankası Parasına ulaşıyor.

Merkez Bankası 1992 yılında, Merkez Bankası Parasının yüzde 40-50 sınırları arasında artarak en fazla 66 trilyon lira olacağını hedeflemişti. Ancak Merkez

ULUSLARARASI DÖVİZ REZERVLERİ (Milyon \$)(Yıl sonu itibarıyla)

	1989	1990	1991	1992	1993
Altın	1.354	1.468	1.493	1.494	1.488
Merkez Bankası Döviz Rezervi	4.831	5.972	4.918	6.116	6.434
Ticari Bankalar Döviz Rezervi	3.128	3.971	5.842	7.644	10.782
Toplam Brüt Rezerv	9.314	11.411	12.253	15.254	18.704

Bankası Parası yüzde 106 oranında artarak 88 trilyon liraya yükseldi. Bu artış büyük ölçüde açık piyasa işlemlerinden kaynaklandı. Yoksa emisyondaki artış yüzde 69, rezerv paradaki artış ise yüzde 67 olarak gerçekleşti.

1993 yılında ise emisyon, yüzde 74 oranında artarken, Rezerv Para yüzde 66, Parasal Taban yüzde 47, Merkez Bankası Parası da yüzde 40 oranında artış gösterdi. Merkez Bankası Parasının düşük oranda artışının nedeni, bankanın 1992 yılı sonunda açık piyasa işlemleri yoluyla borçlandığı 21.5 trilyon liranın Saraçoğlu döneminde 11.3 trilyona gerilemesi, Gültekin döneminde ise tekrar 20.5 trilyon liraya yükselmesi ancak bu gelişmeye karşın 1992 yılı düzeyinin altında kalmasıydı.

Açık piyasa işlemlerinin ertelenmiş bir yükümlülük olduğu bilindiğine göre, açık piyasa işlemlerinden doğan borçların 1993 yılında emisyonu yansıması doğal

**SARAÇOĞLU VE GÜLTEKİN DÖNEMİNDE PARASAL
VE MERKEZ BANKASI BİLANÇO GELİŞMELERİ (1993) (%)**

	Saraçoğlu (Ock-Ağ.)	Gültekin Dön. (Eyl-Ar.)	1993 Yıllık Değ.
Dolaşıma Çıkan Banknot	62	7	73
Rezerv Para	50	8	66
Parasal Taban	23	17	47
Merkez Bankası Parası	24	13	40
Toplam İç Varlıklar	20	29	56
Kamuya Açılan Krediler	43	30	85
Toplam İç Yükümlülükler	24	20	49
Dış Varlıklar	48	12	65
Bilanço Büyüklüğü	32	21	60

karşılanabilir. Ancak Merkez Bankası tercih etmesi halinde tekrar piyasaya borçlanarak piyasadaki parayı çekebilir. Saraçoğlu ve Gültekin dönemi işte bu noktada önemli farklılıklar gösteriyor.

Saraçoğlu döneminde emisyon yüzde 62 oranında artarken, Merkez Bankası açık piyasa işlemlerine daha az başvuruyor. Hatta açık piyasa işlemlerinden doğan yükümlülüklerini yerine getirmeye başlıyor. Gültekin döneminde ise emisyon yalnızca yüzde 7 oranında artıyor. Diğer taraftan Merkez Bankası piyasadaki parayı çekmek için daha fazla açık piyasa işlemlerine başvuruyor.

Para Programı'nın 1992 yılı için diğer bir hedefi de bankanın yurtiçine olan toplam iç yükümlülüklerini (Merkez Bankası Parası + Yurtiçinde yerleşiklere ve bankalara olan döviz borcu) yüzde 38-48 sınırı arasında artması. Ancak gerçekleşme yüzde 105. Kısaca 1992 yılında bankanın hem Türk lirası, hem de döviz borçları hedeflemenin çok üzerinde artmış oldu.

Herhangi bir hedefin konulmadığı 1993 yılında ise Toplam iç yükümlülüklerdeki artış yüzde 49 oranında gerçekleşti. Böylece Toplam iç yükümlülüklerin Toplam bilanço içindeki payı yüzde 65'den yüzde 61'e geriledi.

Merkez Bankası, 1992 Para Programı ile kamu kesimine, bankacılık kesimine ve diğer kesimlere açılan kredileri ve Değerleme Hesabı olarak bilinen zarar hesabını Toplak İç Varlıklar adı altında toplayarak, bu hesapların yüzde 27-39 sınırları içinde artmasını hedeflemişti. Oysa artış yüzde 78 oranında gerçekleşti. Aynı dönemde bankanın toplam aktif (bilanço büyüklüğü) yüzde 86 oranında artarken, toplam içi varlıklarının yüzde 78 civarında artması, bankanın altın ve döviz varlığındaki artışa işaret ediyor.

1993 yılında da aynı eğilim sürüyor. Toplam iç varlıklar yüzde 56 oranında artarken bilanço büyüklüğü yüzde 60 oranında artıyor. Bu arada 1990 yılında ilan edilen para programında değerleme hesabının 1993 yılında bilançonun yüzde 20'sine kadar çekilmesi hedeflenmişti. 1993 yılında Değerleme Hesabının toplam

aktif içindeki payı yüzde 11'e geriledi. Hiç kuşkusuz bu gelişme Merkez Bankası'nın bilançosunun iyileştirilmesi ve piyasadaki likiditeyi daha etkin kontrol etmesi açısından önem taşıyor. Kamuya açılan krediler kısaca Merkez Bankası'nın kamu kesimini finansmanı 1992 yılında olduğu gibi 1993 yılında da devam ediyor. 1992 yılı sonunda kamu kesimine açılan krediler 58.2 trilyon lira olurken, 1992 yılında yüzde 85 oranında artarak 108.2 trilyon liraya yükseliyor.

Saraçoğlu'nun sekiz aylık başkanlık döneminde kamu kesimine açılan kredilerdeki artış yüzde 43, dört aylık

Gültekin dönemindeki artış ise yüzde 30 civarında gerçekleşiyor. Dikkat çekici nokta ise Saraçoğlu'nun istifa ettiği Ağustos ayında 83.4 trilyon lira olan kamu kesimine kredilerin, Eylül ayında yani Gültekin'in göreve geldiği ayda 102.0 trilyon liraya çıkması. Ancak rakamlar Gültekin'in daha sonra bu kaleme hakim olduğunu gösteriyor.

Gerçi kamu kesimine kredileri kontrol etmek ancak belli sınırlar içinde yapılabilir. Çünkü yasal olarak hükümetin cari bütçe ödeneklerinin yüzde 15'i oranında Merkez Bankası avansı kullanma hakkı bulunuyor. Bütçenin revize edilerek artırılması ve tahkim yoluyla kamu kuruluşlarının Merkez Bankası'na olan borçlarının affedilmesi ile hükümetin Merkez Bankası'ndan çekebileceği avans tutarı da artıyor.

Sonuçta para programının uygulanması hükümetin bütçe açıklarını ve enflasyonu kontrolüne bağlı. Yoksa Merkez Bankası'nın tek başına bilanço kalemleriyle oynayarak ekonomik ve parasal istikrarı sağlaması mümkün değil.

Ancak para programının diğer boyutu da önemli. Merkez Bankası'nın bilanço kalemlerindeki değişikliklerin mali piyasaları yakından etkilediği biliniyor. Para programı ilan ederek bilanço kalemlerindeki değişimleri dönem başında açıklayan Merkez Bankası piyasadaki belirsizliği ortadan kaldırmış, beklentileri parasal istikrarı sağlayacak şekilde yönlendirmiş oluyor. Sözleşmelerin döviz cinsinden yapıldığı, Türk lirasına olan güvenin kalmadığı bir dönemde Para Programının önemi hiç de az olmasa gerek. Evet, kronik hale gelen kamu açıkları ve enflasyon piyasalarda belirsizlik yaratmaya devam ediyor. Bunlara döviz krizi ve devalüasyonla birlikte yeni belirsizlikler eklendi.

Türk lirasından kaçış da hızlanıyor. Üstelik böyle bir ortamda ne Merkez Bankası'nın bir başkanı var, ne bir para programı, bakalım Bülent Gültekin'e nasip olmayan 1994 yılı para programını açıklamak kime kismet olacak? Yoksa Merkez Bankası'nın politikası zılgı, yeni bir başkana rağmen sürecek mi? ■



*En İyisi Bizsek...
Neden Söylemeyelim?..*

Panasonic

TEKOFAKS

ABD, Avrupa, Kürtler ve Seçimler

Kürt sorunu, 27 Mart seçimlerinden sonra yeni bir boyuta ulaşacak. Bazı Kürt çevreleri yeni bir ateşkes, batta dolaylı görüşmelerden bile söz ediyor. Avrupa'da bu yönde ciddi çalışmalar var. Herkesin ortak dileği, oylamanın kansız olaysız ve özgürce geçmesi.

RAGIP DURAN

"(...)Ölü, yaralı sayısı, ekonomiye verdiği zarar, insan haklarının devamlı olarak tahribata uğraması, Türk ordusunun silaha dayalı taktiklerini protesto eden Kürt gruplarının terörizmi Avrupa'ya giderek daha fazla taşıması gibi iç savaşın geniş bir alanda turmanmasından doğan meşum nedenlerin yanısıra, Türkiye'ye has bazı ek nedenlerle sorun kötü yöne doğru gidiyor.

Bu ek nedenlerin en önemlisi Amerika'yı da yakından ilgilendiriyor. Türkiye'nin çevresinde yayılan savaş, bölgedeki çeşitli ülkeleri etkilediği gibi, Türk demokrasisini de sürekli ve olumsuz bir şekilde kötü etkiliyor.

(...) Ancak Ankara, gönüllü olarak imzaladığı İnsan Hakları Anlaşmalarını açık bir şekilde ihlal etmeden, isyancılarla düzenli olarak başedemediği gibi, Kürtlerin kültürel olarak ortadan kaldırılması sorununu da çözemiyor, ki bu durum da Kürtlerin isyancılara destek vermesine neden oluyor. (...) Mart ayı için tasarlanan yerel seçimler büyük bir dikkatle izlenmelidir."

Bu cümleler ABD'nin en etkin gazetelerinden biri olan Washington Post'da yayınlandı. (İHT, 24 Ocak 1994). Post'da imzasız olarak yayınlanan bu başyazının ABD yönetiminin görüşlerini yansıttığını konuyla ilgili olan herkes bilir. Makalede kullanılan bazı deyimler (Savaş, insan haklarının sürekli ihlali, Türk ordusunun silaha dayalı taktikleri...) şimdilerde Amerikalı diplomatlar tarafından da resmi ilişkilerde ve platformlarda kullanılıyor.

Makalenin tümü Türk basınında yayınlanmadı, yayınlanmaz da, çünkü konuya gerçekçi bir yaklaşım getirebilmek için Türk Silahlı Kuvvetleri'nin tutumu da kınanıyor. Washington Post'un bu görüşleri Türkiye'de başka bir imzayla yayın-

lanınca, Anti-Terör Yasası'nın 8/1 maddesine göre "bölücü örgüt propagandası" olarak algılanıyor.

Yazıda Tansu Çiller'in "Generallerin yankısını sağladığı" hatırlatıldıktan sonra, "9 yıllık sorunu çözebileceğine dair herhangi bir işaret veremediği" belirtiliyor. Türkiye'de iç istikrarsızlıkların askeri darbelerle sonuçlandığına dikkat çeken Washington Post, Çiller'in, ordunun ekonomi ve politikaya müdahale etmesine karşı çıkması gerektiğini yazıyor. Washington Post, PKK'yi de "terörist örgüt" olarak niteliyor, ama sorun bu değil.

Fransız Liberation gazetesinden (20 Ocak 1994) Marc Kravetz, "Kürt demokratlarına yardım etmek gerekir" başlıklı yazısında, 27 Mart yerel seçimlerinin önemine değinirken, özetle bölgedeki dengeleri değerlendiriyor: "DEP bölgenin en güçlü partisi, ama Türk hükümeti DEP'in sandıktan çıkmaması için hem yasal, hem de askeri alanda önemli operasyonlar gerçekleştiriyor". Kravetz, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, yaktığı yıktığı köylerin sayısını 700 olarak verirken, 1000 kişinin de faili meçhul cinayetlere kurban gittiğini hatırlatıyor aynı yazıda.

Batı Avrupa'da Kürt sorunuyla ilgilenen Fransa Özgürlükler Vakfı Başkanı Madame Danielle Mitterrand, 14 Ocak 1994 günü Londra'da, Kralliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nde (Chatham House) yaptığı 29 sayfalık konuşmanın 18'ini Türkiye Kürtlerine ayırırken, Musa Anter'den, Mehdi ve Leyla Zana'dan, Mehmet Sincar'dan ve nihayet DEP'in 17 milletvekilinden hep övgüyle sözetti. Türk Silahlı Kuvvetleri ve güvenlik güçlerinden ise hep şikayet etti. "PKK'nin içindeki bazı aşırı uçların da" Türk or-

Milyonlarca
bilimseverin 11 ayrı dilde
yayımlanan
ortak dergisi

Bilim SCIENTIFIC AMERICAN

- **Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğurganlığın Azalması**
 - Compton Gama Işını Gözlemevi
- **Bağışlılık Sisteminin ve İnsanın Kökeni**
 - Süperiletkenler
 - İlaçta Tasarım
- **Sarkaç, Osilatör ve Biyolojide Eşzamanlılık**
- **Tarih Öncesi Malta'da Ölüm Kültü**
 - Kendine Ait Bir Laboratuvar

▪ **Özel Bölüm:**
1994'ün Yanıt
Bekleyen Soruları II

- **Bir Portre:**
Bilimin En Büyük Düşmanı Paul Karl Feyerabend
- **Matematik Oyunları**
- **Bilim ve İş Dünyası:**
Magnetik Yaklaşım... Kanal Tedavisinden Daha Eğlenceli...
- Kristal Işık... Doğal Seçme...**
- Magnetik Asansör... Mavi Tabaka...**
- **50 ve 100 Yıl Önce**
- **Deneme:**
AIDS ve Nüfus Kontrolü

Bilim, cc 292 Mecidiyeköy İST.
Tel: (0212) 243 57 86
(0212) 252 49 12
Fax: (0212) 249 83 29

ŞUBAT SAYISI
BAYİNİZDE

dusuna koz verdiğini söyledi. Tam metni yayınlanması gereken bu konuşma, aslında Batı Avrupa ve ABD'deki yönetimlerin genel eğilimini yansıtıyor.

"Ordunun zulmünü araştıran gazetecilerin katledildiği bir ülkede, basın nasıl olur da özgürce habercilik yapabilir? Özgür Gündem'in gazetecilerini düşünüyorum. Ordu, Başbakan'ın, katliam yapılan ve yıkılan bir kente gitmesini yasaklarsa, Başbakan kendisini birinci dereceden ilgilendiren bir olay hakkında nasıl bilgi alabilir ve nasıl olur da terör politikası oluşturabilir? Lice kentini düşünüyorum"

Demirel, bu konuşmayı okuduktan sonra dikkatleri başka yöne çevirmek için "Bir Kürt devleti olgusu geliyor, hazırlıklı olmak lazım" diyor. Turgut Özal'ı, Bayan Mitterrand'ı ve Lord Avebury'yi eleştiren Demirel, Fransız ve İngilizler'in Türk hükümetinin Kürt meselesi konusunda ki eleştirilerini duymazlıktan geliyor.

ABD ve Batı Avrupa, tüm bu eleştirilerini mahfuz tutarken, 27 Mart yerel seçimlerinin bir test olacağını açıkça ima ediyorlar.

Seçim kanununda yapılan değişikliklerin yanı sıra, Doğan Güreş'in "Bölgede tüm partiler tek aday çıkarsın" şeklindeki tavsiyesi, Demirel'in "PKK'yı seçimlere sokmaya çağız" şeklindeki çıkışı ve nihayet son zamanlarda sivil halka karşı yoğunlaşan askeri operasyonlar, Ankara'nın seçimlerde olası bir DEP zaferini önlemek için olağanüstü önlemler aldığını gösteriyor.

Ankara, Kürt bölgelerinde seçimi bir referandum olarak algılıyor. DEP kaybederse, "Bakın, halk PKK'yı destekleyen DEP'e rağbet etmedi, halk devletin yanındadır" propagandasını yapabilecek. Özgür, yani doğal koşullarda, DEP adayları, 1991 seçimlerindeki skoruna ulaşabilirse, Ankara, DYP-SHP-Refah üçlüsünün yenilgisini resmi politikanın yenilgisi ve reddi olarak kaydetmek zorunda kalacak. Bu ihtimal, hem kısıtlamalar, hem seçmen sayısının olağanüstü bir şekilde azalması, hem de belki DEP'in seçimlere girmemesi nedeniyle her geçen gün zayıflıyor.

Bu koşullarda oylamaya en küçük bir gölge düşmemesi gerekiyor. DEP'li milletvekilleri, Batı Avrupa'nın 8 ülkesinde sürdürdükleri diplomatik girişimlerle seçimlerin yabancı parlamenter ya da uzman heyetler tarafından izlenmesini istiyorlar.

Türk hükümetinin de onayı ile seçimlerde gözlemci olarak AGİK, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Konseyi, Seçim Gözetimi gibi kuruluş temsilcilerinin Kürt bölgelerindeki oylamayı izleme ihtimalinin ilk başta CHP'li Uluç Gürkan'ı kızdırmış olması hayli ilginç ("Ben AGİK'te olduğum sürece Türkiye'ye gözlemci heyet gelemiz!"). Gürkan, seçimlerin, halkın özgür iradesinin sandığa hiç bir müdahale olmadan yansiyebileceğine inanıyorsa, neden bu kadar keskin ve öfkeli konuşuyor acaba?

Ankara'da askeri ve sivil yetkililerin, 10 yıldır çözemedikleri Kürt sorunu, 27 Mart seçimlerinden sonra yeni bir boyuta ulaşacak.

Bazı Kürt çevreleri yeni bir ateşkes, hatta dolaylı görüşmelerden bile söz ediyor. Avrupa'da bu yönde ciddi çalışmalar var. Herkesin ortak dileği, oylamanın kansız olaysız ve özgürce geçmesi.

Alex Callinicos:

68'in düş kırıklığı: Postmodernizm

Postmodernizmin tezlerinin aksine dünya daha kapitalist oldu, meta ilişkileri her yere, insan yaşamının her ayrıntısına nüfuz etti, tüketim arzusu tek bir yaşam tarzı dayattı ve modernizmin belirgin motifleri bir popüler kültür haline geldi.

"Against Postmodernism" adlı kitabın yazarı, İngiltere York Üniversitesi öğretim görevlisi Alex Callinicos geçtiğimiz ay içinde özelleştirme konusunda konferans vermek için DİSK'in davetlisi olarak Türkiye'deydi. Callinicos ile arkadaşımız Yurdaer Erkoca Postmodernizm üzerine konuştu.

İktisat-Sanırım postmodernizm Batı'da 80'li yıllardaki gibi popüler değil; ama Türkiye'de hala yoğun bir ilgi konusu. Senin kitabın da bu yıl içinde yayınlanacak. Kitap, şimdiden, özellikle postmodernizme karşı tutum alan çevreler tarafından ilgiyle bekleniyor. Kısaca postmodernizm karşısındaki pozisyonunu anlatır mısın?

Alex Callinicos - Postmodernizmin içinde üç unsur olduğunu düşünüyorum. Bunlardan biri, esas olarak insanın dünyayı anlamaya ve değiştirmeye gücü olmadığı anlayışı üzerinde temellenen felsefe. Bu felsefe büyük oranda Nietzsche, Heidegger, Foucault ve Derrida'nın felsefesi üzerinde temellenir. İkincisi, dünyanın yapısının esas itibarıyla değiştiğini iddia eden bir sosyal teori olarak kendini gösteriyor. Tam olarak ne zaman bu değişikliğin gerçekleştiğine ilişkin açık seçik bir ifadeye sıkça rastlamasak da, bu tezin ana savı, artık sınıflı bir toplum yapısı içinde yaşamadığımız şeklinde özetlenebilir. Yaşanan sosyal ve ekonomik değişiklikler sonucu, içinde yaşadığımız toplum bir endüstri ötesi toplumdur. Üçüncüsü, bunlardan farklı bir kültürel eğilim olarak sanatsal yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre büyük çaplı sistematik kültürel ve sanatsal değişiklikler olmuştur. 20. yüzyılın başlarında Joyce, Eliot, Picasso gibi sanatçılar, kübistler ve sürrealistler tarafından oluşturulan büyük modernist hareket artık bitmiştir ve bizler köklü bir şekilde modernizmden farklı postmodern bir sanat çağında yaşamaktayız.

Bunlar postmodernizmin temel tezleri. Benim bu tezler karşısındaki pozisyonuma gelince, Felsefi olarak



postmodernist tez yanlıştır. Kitabımda oldukça uzun bir şekilde insanın dünyayı anlayabileceği ve onu değiştirebileceği tezini savundum. İkinci olarak dünyamızın ekonomik ve sosyal olarak değiştiğine gelirsek, bu tezin benim açımdan yanlışlığı kitabımın yazıldığı 1980'lerin sonundan beri daha da belirginleşti. Sınıfsal çelişkilerin arttığı bir kapitalist dünya sistemi içinde yaşıyoruz ve dünyadaki rekabetin her toplum ve her birey üzerindeki baskısı gittikçe daha da artarak gelişiyor.

Ayrıca modernizm hakkındaki iddiaların ve savların da yanlış olduğunu düşünüyorum. Postmodernizmin, modernizmden niteliksel olarak farklı olduğunu iddia edenler, postmodernizm içinde farklı dillerin, farklı tarzların bir karışımının bulunduğunu iddia ederek, bunu bir radikal kopuş olarak gösteriyorlar. Bu tezlere sahip insanların, tarihi anlamadığını düşünüyorum. Yapılan, modernizmin belirleyici özelliklerinin post-



Postmodernizmin belki de en gözle görülür örnekleri mimari alanda.

modern sanatın hizmetine sunulması.

Dağıtmadan özetlersek, postmodernizmin tezleri karşısında dünyanın daha kapitalist olduğunu, meta ilişkilerinin her yere, insan yaşamının her ayrıntısına nüfuz ettiğini, tüketim arzusunun tek bir yaşam tarzı dayattığını ve modernizmin belirgin motiflerinin bir popüler kültür haline geldiğini düşünüyorum. Fakat bu modernizmin sonu anlamına gelmiyor, sadece, söylediğim gibi, modernizmin motiflerinden, onları kullanarak oluşturulan bir kapitalist kültür söz konusu olan. İngiltere'de Magritte'nin resimleri inşaat şirketlerinin reklamlarında kullanılıyor. Ünlü bir Rus yapı fotoğrafı bir dizi parfüm satışının reklamları için kullanılıyor.

Jameson, postmodernizmi Amerikan hakimiyetinin dünya üstündeki egemen kültürel formu ve geç kapitalizmin ürünü olarak tanımlıyor. Bu konuda ne düşünüyorsunuz?

Jameson'la aynı fikirde değilim. Jameson'un ünlü yapıtı "Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı"nda söylediği gibi, bu yaklaşım iki şeyi gerektirir. İlki, ne zaman olduğu açık seçik bir şekilde belirtilmemekle beraber, kapitalizmin yapısı sistematik olarak değişmiştir. Fakat bu yapısal değişiklik açık bir şekilde asla tanımlanmamıştır. Kapitalizmin globalleştiğini söylemiştir, bu doğru, ama yeterli değil. Eğer Lenin'in emperyalizm analiziyle kıyaslanırsa, geç kapitalizmin neler içerdiğinin hesabını vermekte yetersiz kalır. İkinci olarak, Jameson, geç kapitalizmi, kapitalizmin gelişiminin yeni bir evresi olarak sunuyor. Bu bence söyledikleri içinde en yanlış olanı. Diğer bir deyişle, temel olarak kapitalizmin, her hangi ciddi sorun yaşamadan kendini geliştirebileceği bir evreye girdiğini ileri sürüyor. Kapitalizmin, özellikle son 30 yıl içinde globalizasyon sürecine girdiği doğru olmakla birlikte, çok daha büyük krizlere gebe bir periyoda da girmiş bulunuyor. Jameson'un analizlerinin oldukça kötümser sonuçları da var. Gelecekte, işçi sınıfının kapitalizme karşı mücadelesinin zaman zaman yükselebileceğini

söylemekle birlikte, içinde bulunduğumuz evrede bunun söz konusu olmadığını söylüyor.

Jameson'un kabul etmediğim bir başka görüşü de, ki bu politik anlamda diğerinden daha önemsizdir. Postmodern kültürün modernizmden sistematik bir kopuşu temsil ettiğini ileri sürmesi. Bu konudaki görüşlerimi daha önce ifade ettim, bunun en iyimser yaklaşımla abartı olduğunu söyleyebilirim.

Aslında belki biraz başa dönmek olacak ama, felsefeye dönmek istiyorum. Bir anlamda Nietzsche, bir başka anlamda Foucault, insanlararası ilişkilerin çeşitli güç ve iktidar ilişkilerinden oluştuğunu söylüyor ve sosyalistlerin sadece makro iktidar ilişkilerinin çözümüyle ilgilendiğini, mikro iktidar ilişkilerinin çözümünün ise ilgi dışında kaldığını söylüyor. Sence bu yaklaşımdaki haklılık payı nedir?

Çeşitli türlerde iktidar ilişkilerinin olduğu tabii ki doğru. Foucault'un gösterdiği gibi hapishaneler, hastaneler vs birer iktidar aygıtıdır. Fakat bunda önemli bir ayrık anlam bulamıyorum. Eğer bir dakikalığına dikkatlice düşünersek, hapishanelerin iktidar aygıtının bir parçası olduğu konusunda şaşırarak bir şey bulamayız. Hapishaneler, kurulduğundan beri devletin istemlerine karşı çıkan insanların cezalandırılmasının aracı olmuştur. Foucault'nun yazıları içinde son derece zengin irdelemeler var, ama temel tezinde hiç bir yenilik ve radikallik yok. Ona göre, bütünün tümünü birden değiştirmeye kalkamazsınız, eğer tümünü birden değiştirmeye kalkarsanız yeni bir despotizm yaratırsınız. Marksizmin yanlış da, toplumu global bir şekilde değiştirmeye kalkmasında yatmaktadır, Stalinizme neden olan da budur vs. Foucault'un bu argümanı son derece liberal bir argümandır.

Stalinizmin nedenlerine ilişkin tartışmayı bir kenara bırakırsak, Foucault'un düşünceleri şimdiye kadar değişik şekilde yorumlanageldi. Onun argümanları hiç bir şey yapmanın açık sözlü bir reçetesi oldu, en fazlasından birkaç reform denemesinden öteye gidemedi; bir şey bilemeyeceğimiz yollu anlayışların



Foucault'nun düşünceleri şimdiye kadar değişik şekilde yorumlandı. Onun argümanları hiç birşey yapmamanın açık sözlü bir reçetesi oldu, en fazlasından birkaç reform denemesinden öteye gidemedi; bir şey bilemeyeceğimiz yolu anlayışlara zemin hazırladı

oluşmasına zemin hazırladı. Bunlara bir örnek verirek Foucault ve bir arkadaşı Fransa'da hapisane reformları için oldukça aktiflerdi. Bilindiği gibi bu konuda onunla işbirliği yapan çeşitli çevrelerden arkadaşları vardı. Bunlardan biri son Sosyalist Parti hükümetinin Sağlık Bakanı oldu. Bazı hapisanelerde gerçekleşen ayaklanmaların neden olduğu hükümet krizi sırasında, bu adamın hükümetin kriz ekibini yönettiğini hatırlıyorum. Yani başlangıçta hapisane reformları için çalışan biri, sonradan hapisane sisteminde tüm kurumsal yapının değişmesi talebinin karşısında yer alabiliyor.

Neden böyle oldu? Böyle oldu, çünkü kurumları birbirinden ayrı ayrı izole bir şekilde değiştiremezsiniz. Onlar birarada bulunurlar ve birbirlerinden beslenirler. Onların bu karşılıklı ilişkisinden dolayı bütünün bir parçasını kökten bir şekilde değiştirmeyi isterseniz, özellikle hapisane gibi bir parça söz konusu olduğunda, bütün devlet organlarını karşınızda bulursunuz, bundan dolayı organize olmuş bütün iktidar sistemiyle mücadele etmek zorunda kalırsınız. Bu nasıl yapılır? İki yol var: Ya devletin kapsamlı bir niteliksel dönüşümünü hedef edinen Marksizm ya da devletin varoluşunda bir sorun görmeyip, onu daha iyi hale getirmeye çalışan reformist yol.

Biraz da postmodernizmi, toplum bilim kuramlarının yaklaşımında ele alalım mı? Daniel Bell ve Alain Touraine gibi kuramcıların yaklaşımları hakkında ne düşünüyorsunuz?

Daniel Bell'in kitabı 1974 yılında basıldı; onu şimdi yeniden okumak bence çok eğlenceli. Bell kitabında insanların daha fazla bildiği, teknik bilgilerinin daha fazla geliştiği ve bu nedenle toplumun yönetiminde daha fazla etkili olduğu örgütlü bir toplum yapısı öngörüyordu. Bu bizim şimdiki anlamda bildiğimiz kapitalizmin daha fazla var olmayacağı anlamına geliyordu. Spekülasyonun, finans marketlerinin ve tüm bu türden kapitalist unsurların önemsizleşeceği anlamına geliyordu. Bunun yerine ne gördük: Özellikle 1980'lerdeki büyümenin son evresinde devasa boyutlarda büyüyen spekülasyon kapitalizmi. Wall Street filmi seyredenler bilirler, filmde Gordon Decker adlı adam hırs ve açgözlülük iyidir, kapitalizmin jeneratörüdür, der. İşte Bell'in öngörüsünün yerine gelen bu tarz bir kapitalizm olmuştur.

Gelişmiş kapitalist ülkelerde oldukça önemli bir

fenomen, kol emeğine dayanan işgücünün azalması, buna karşın beyaz yakalı işgücünün çoğunluğu oluşmasıdır. Bu fenomen postmodern toplum kuramcıları tarafından sınıf ilişkilerinin yok olması şeklinde yorumlandı. İşçi sınıfı tanımı, fabrikada elleriyle çalışan insanlar şeklinde yapılırsa, ki bu haliyle aşırı ölçüde sınırlandırılmış bir tanımdır, bu yanlışla düşüldü. Fakat bu tanım Marks'ın işçi sınıfı tanımı değildir. İlk olarak, Marks'a göre işçi sınıfı, emeğinden başka satacak bir şeyi olmadığı için, ücret karşılığında iş gücünü satmak zorunda olan insandır. İkinci olarak da bu gücünü nasıl sattığıyla ilgilidir. Marks'ın Kapital'de söylediği gibi, Kapital'in yazıldığı dönemde İngiltere'deki en geniş işçi kesimi ev hizmetçileriydi; ne tekstil fabrikalarında çalışan işçiler, ne de kömür ocaklarında çalışan işçiler çoğunlukta idi. Buradan hareketle, eğer modern sınıflı toplumları anlamak istiyorsak, anlamamız gereken şey, işçi sınıfının sosyal tanımının onun ücretli bir çalışan olduğuna ilişkindir. Eğer bu tanımı kabul edersek, İngiltere ve ABD'deki büyük orandaki beyaz yakalı çalışanlar proleter sınıfına girerler. Bu kesim bankalarda, çeşitli türdeki ofislerde, hastanelerde, okullarda, sayısını artırabileceğimiz çeşitli yerlerde çalışmaktalar. Bu beyaz yakalı işçilerin maaşları oldukça düşüktür, işleri yönetsel olarak yoğun bir kontrol altındadır. Ve yakın geçmişten beri İngiltere'de ve ABD'de kamu sektörünün, finans sektörünün, sigortacılık sektörünün yeniden yapılandırılması dolayısıyla yoğun saldırılara maruz kalmaktadırlar. Gelişmiş ülkelerdeki işçi sınıfı hareketi içindeki en önemli gelişmelerden biri militan bir beyaz yakalı işçi sendikacılığının doğuşudur. Bu gelişme, sınıf çelişkilerinin bittiğini, işçi sınıfının ortadan kalktığını söyleyenleri yanlışlamakta. İşçi sınıfının yeniden şekillendiğini görüyoruz. Eğer işçi sınıfı tarihinin tümüne baktarsak, bunun işçi sınıfının yeniden şekillenme tarihi olduğunu görürüz.

Postmodernizmin kapitalizmin son kültürel ve ideolojik açılımı olduğunu söyleyebilir miyiz?

Ben postmodernizmi oldukça özel bir durumun yansıması olarak görmek eğilimindeyim. Kitabımda söylediğim gibi postmodernizm iki şeyin ürünüdür. Birincisi, Batı Avrupa'da 68'in bir hayal kırıklığıyla sonuçlanmasının. Büyük devrimci umutları olan insanların, bu umutları 70'li yılların sonunda yok oldu. Bunun bir nedeni, zaten bu umutların oldukça abartılı olmasıydı. Bu bağlamda, Fransa, bizim postmodernizm hakkında söylediklerimizin bir laboratuvarı durumundaydı. İki tip Nietzscheci, anarşizan politikacı tipi ortaya çıktı. Bunların birini Foucault ve Deleuze gibi insanlar, diğerini hem antikapitalist hem de anti Marksist insanlar oluşturmuyordu. Örneğin, Deleuze 1968 için, bir anti Marksist savaş makinası deyimini kullandı.

İkincisi, isimleri dışında hiç de yeni olmayan eski Maoist vs. yeni filozofların ortaya çıkışıdır. Ve bunlar çok çabuk bir şekilde anti Marksist bir pozisyon

belirlediler. Sağ kanatta yer alan bir anti Marksist pozisyon. Bu 68 umutlarının yıkılışının bir yansımasıydı. Diğer, İngiltere ve ABD gibi ülkelerde, 1980'li yıllarda spekülasyonlu bir kapitalist büyümenin gerçekleşmesi ve hızlı bir şekilde tüketimi gittikçe artan bir yeni orta sınıfın doğması. Bilindiği gibi, bunların bir bölümü yuppie olarak adlandırıldılar ve sermaye ile işçi arasında duran özel bir sosyal tabakayı temsil ediyorlar. Bu insanlar da işgücünü satıyorlar fakat bunun karşılığında işleri üzerindeki kontrolde önemli bir konumları var ve gelirleri de oldukça yüksek. Eğer bu insanların nereden geldiklerini düşünürsek, çoğunun 1960 ve 1970'li yıllardaki politik hareketlere bir şekilde bulaşmış olduğunu görürüz. Bir zamanlar dünyayı değiştirebilecekleri konusunda radikal olan bu tür insanlar şimdi oldukça rahat bir yaşam tarzına sahipler ve tabii ki eski düşüncelerini çoktan terkettiler. Ve şimdi onlar oldukça zengin sayılabilecek bir orta sınıf yaşam stili inşa ediyorlar. Fakat az da olsa gençlik dönemlerinin radikal düşüncelerini de hatırlamadan edemiyorlar. Bundan dolayı Reagan ya da Thatcher'ı dinlerken sinikler, çünkü aynı zamanda eski devrimci arkadaşlarıyla buluştuklarında hala bu düşüncelere nasıl inanabiliyorsun diye onlara gülüyorlar (gülüşünden bu tür insanları tanıdığın belli oluyor). Postmodernizm, onlara, kendi konumlarını ideolojik olarak rasyonalleştirme olanakları yaratıyor. Kapitalizmin sorunlarını çözdüğüne inanıyorlar ve artık dünyayı değiştirmeye çalışmıyorlar. Türkiye hakkında çok fazla şey bilmiyorum, bundan dolayı dikkatli olmalıyım, fakat bana öyle geliyor ki, burada da benzer gelişmeler söz konusu. Bir kere 1980 askeri darbesinden önce 70'li yıllarda oldukça büyük politik hareketlilik yaşıyordu. Ve bu hareketlerin içindeki insanlar yenilgi sonrasında büyük bir hayal kırıklığı yaşıyorlar. Ayrıca 80'li yıllar boyunca ciddi oranda bir ekonomik büyümenin gerçekleşmesi söz konusu. Bu ekonomik büyümenin aynı zamanda orta sınıfın büyümesine yol açtığı düşünülürse, eski radikallerin politik hayal kırıklığıyla, zenginleşen bir orta sınıfın, postmodernizm bahçesinde buluştuğunu söyleyebiliriz.

Postmodernizmin son on yıl içinde oldukça popüler olması ve çeşitli düzeylerdeki entelektüel etkililiği karşısına koyulabilecek bir entelektüel gelenekten söz edilebilir mi?

Biz kendimizi entelektüel olarak klasik Marksist gelenekle tanımlıyoruz. Bu gelenek oldukça zengin bir entelektüel gelenektir. Monolitik olmayan, içinde her türden tartışmayı, birçok farklılığı barındıran heterojen bir gelenektir. Eğer Marks'ın, Engels'in, Lenin'in, Luxemburg'un, Troçki'nin, Gramsci'nin ve bu kadar ünlü olmayan diğer insanların çalışmalarına ve bu çalışmalar daha da geliştiren insanlara bakıldığında olağanüstü zenginlikte entelektüel bir birikimle ve dünyayı anlamaya yönelik analizlerle karşılaşılır. Ve bu çalışmalar niteliksel olarak postmodernistlerin sunduk-

larından çok daha üstündür. Bütün bunlar tarihsel ve materyalist açıdan dünyayı anlamaya yönelik ciddi atılımlardır ve bunun şimdi dünyayı anlamak için çok daha uygun olduğunu düşünüyorum. Eğer sosyoloji ders kitaplarını bir kenara atıp, dünyaya bakılırsa, Marks'ın tarif ettiği türden bir toplumun içinde yaşadığımızı görürüz.

Bu toplumun Marks'ın yazdığı zamandan daha gerçek bir hal aldığını görürüz. Marks'ın Kapital'i bir çok yönden geleceğin öngörüsüne ilişkin bir çalışmaydı; çünkü o kapitalist ekonominin kristalize olmuş yanlarını analiz ederken, kapitalizm sadece Kuzey Batı Avrupa'nın bazı bölümlerinde, ABD'nin Atlantik kıyılarında söz konusuydu, şimdi ise tüm Avrupa'da, Türkiye'de, Orta Doğu'nun diğer bölümlerinde, Güney ve Doğu Asya'nın genişçe bir bölümünde, bütün bir Kuzey Amerika'da, Latin Amerika'da varlığını sürdürüyor. Bunun anlamı son derece açık, sözkonusu olan sadece büyük bir kriz ve çelişki makinası değil, aynı zamanda büyük bir işçi sınıfı.

Marks'ın Komünist Manifesto'da söylediği gibi kapitalizm kendi mezar kazıcısına da yarattı. Bu anlamda Marksist gelenek bugün çok daha geçerli. Komünist Manifesto'da Marks eski sosyal formların ve varolan yaşam biçiminin nasıl yıkılacağını, sömürü sisteminin aynı zamanda kendini yıkacak sınıfı da yarattığını anlatır. 60 yıl önce ciddi bir kapitalist gelişmeden söz edemediğimiz ülkelerle birlikte, bugün yeryüzünde milyonlarca işçi var. Bundan dolayı klasik Marksizm tarihinde olmadığı kadar geçerlilik taşıyor günümüzde. Marksistler için problem, kendini klasik Marksist olarak tanımlayan çok sayıda insanın, aslında klasik Marksist olmaması. Bu insanlar, Sovyetler Birliği'ni, Çin'i, Küba'yı ya da Arnavutluk'u sosyalist toplumlar olarak düşündüler, bir başka deyişle, bu insanlar, sosyalizmi, işçi sınıfının Türkiye'de ya da bir başka ülkedeki gibi baskı altında tutulduğu, sömürüldüğü bu toplumlarla tanımladılar. Bundan dolayı bu toplumlar parçalandığında onların bütün dünyaları da bu toplumlarla birlikte yıkıldı.

Oysa klasik Marksist geleneğin bakış açısından, herşey çok önce net bir haldeydi. Tony Cliff 1940'larda yazdığı kitabında bu toplumların sosyalist olmadığını söylemişti. Bu toplumların kapitalizmin özel bir biçimi olan devlet kapitalizmini temsil ettiğini ayrıntılarıyla göstermişti.

Kapitalizmin diğer biçimleri gibi bu toplumların da yıkımın tohumlarını içerdiğini, onların da krize girme eğilimi taşıdığını, bu eğilimin işçi sınıfı ayaklanmaları halinde kendini göstereceğini söylemişti ve öngörülerinin tümü gerçekleşti. Gözleri olan herkesin şüpheye düşmeden görebileceği kapitalist bir dünyada yaşıyoruz ve işçi sınıfı tarihinin en büyük sayısal çoğunluğuna ulaşmış durumda ■

Kapitalist üretim esneklik kazanıyor: Post-Fordizm

Üretimde bir yandan rasyonalizasyona gidilir ve üretim kapasitelerinde, dolayısıyla istihdamda düşüşler sağlanırken, bir yandan da büyük yatırımlara gidilerek en son teknolojiler üretim süreçlerine adapte edilmeye ve üretimde esneklik sağlanmaya çalışılıyor.

**Doç. Dr.
Hacer ANSAL***

Dünya kapitalizminin 1970'lerde girdiği kriz özellikle Batı ülkelerinde, üretkenlik artışında büyük bir yavaşlama, imalat sektöründe fazla kapasite (kapasite kullanım oranlarında düşüş), enflasyon ve işsizlik biçiminde kendini göstermiştir. Yaşanan bu ekonomik bunalım, uluslararası rekabeti de büyük ölçüde şiddetlendirmiştir. Azalan talep ve küçülen istikrarsız pazarlar karşısında ülkeler, kendi iç pazarlarını korumaya çalışırken, dış pazarlarda da pay kapma mücadelesine girmişlerdir. Bu da Batı'lı ülkelerin sanayilerini bir yeniden yapılanmaya zorlamıştır.

Üretimde bir yandan rasyonalizasyona gidilir ve üretim kapasitelerinde, dolayısıyla istihdamda düşüşler sağlanırken, bir yandan da büyük yatırımlara gidilerek en son teknolojiler üretim süreçlerine adapte edilmeye ve üretimde esneklik sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu yazıda kapitalist üretim sisteminde ortaya çıkan değişikliklerin nitelikleri irdelenmeye çalışılacaktır.

Dünyada ekonomik kriz koşulları ile birlikte üretim süreçlerinde gerçekleştirilen yeniden yapılanmanın, elektronik teknolojinin uzun süren bir gelişme sürecinin sonunda, artık ürünlerini vermeye hazır hale geldiği bir dönemde ortaya çıkışı, sınırlı üretimde çeşitli teknolojik dönüşümlerin oluşmasına yol açmıştır. Büyük hacimlerde standart malların ya da aynı modellerin üretimi yerine, sık sık model değiştirebilmek olanaklı hale gelmiş, yeni talepler yaratma çabaları ile birlikte uluslararası pazarın rekabet koşulları da değişmiştir. Daha önce genellikle fiyat bazında rekabet edilir, başarı büyük ölçeklerde ucuz ve standart mal üretmekle elde edilirken, uluslararası rekabet artık fiyatın yanı sıra

yaratıcılığa, değişen talep koşullarına hızla cevap verme yeteneğine ve mal çeşitlenmesine dayanmaya başlamıştır.

Kriz Neyin Krizi?

Dünya ekonomisindeki bu son gelişmeler ve teknolojik dönüşüm, Taylorist iş örgütlenmesinin geçerli olduğu Fordist kitle üretiminin özellikleri ve yeni ortaya çıkan esnek üretim örgütlenmesinin yapısı hakkında geniş tartışmalara kaynaklık etmiştir. Bu tartışmalarda büyük yankı uyandıran Fransız Düzenleme Okulu'na göre kriz Fordist üretimin krizidir.

2. Dünya Savaşı sonrasında sermaye, tüketim malları kesimindeki verimlilik artışı ile kitlesel satın alma gücünü 20 yıl kadar dengeleyebilmiş, diğer bir deyişle, verimlilik artışı ile ücret artışları arasında bir denge sağlayabilmiştir. Fakat 1960'ların sonuna doğru, makinelerin sürekli ve giderek daha yoğun kullanılması, verimlilik artırıcı potansiyelinin tükenmeye başlaması ile bu denge bozulmaya başlamıştır. Emek sürecinde Fordizmin sınırlarına gelindiğinden, verimlilik artışı ile ücret artışı arasındaki üretken döngü artık işlemez olmuştur (Palloix, 1976; Aglietta, 1979; Blackburn et al. 1985).

Fordizmin krize giriş nedenlerinin ve sistemin yeniden yapılanma biçiminin analizini yapan Piori ve Sabel'a göre de, 1970'lerde görülen üretim fazlası, ürün kalitesine daha fazla önem verme gereğini ortaya çıkarmış, bu da tüketim normlarının değişmesine neden olmuştur. Üretimin uluslararasılaşması ile birlikte dünya pazarına üretim yapmak büyük belirsizlikler içermeye başlamıştır. Çünkü, çok daha farklılaşmış ürünlerin büyük talep dalgalanmalarına maruz kalınmaktadır. Fordist üretim sis-

*TÜ. İşletme Fakültesi



UZEL

UZEL Makina Sanayii A.Ş. 80 000 m² lik kısmı kapalı olmak üzere toplam 125 000 m² lik alana yayılmış tesislerinde,

2000'den fazla uzman personeli ve 50 yılı aşan deneyimi ile

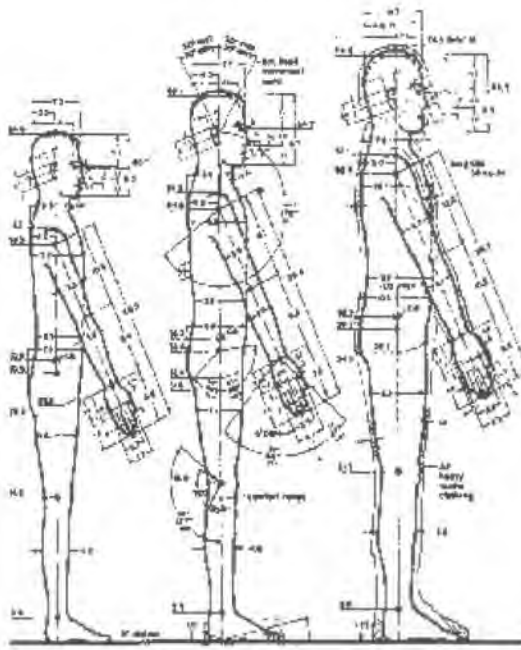
- Massey-Ferguson Tarım Traktörleri
 - Perkins Dizel Motorları
 - Yaprak ve Helisel Yaylar
- Her cins Jant, Fren ve Denge Çubukları
 - Traktör Direksiyon Kutusu

üreterek Türk çiftçisinin, otomotiv sanayiinin ve yedek parça piyasasının ihtiyacını karşılamakta, ihracatı ile de ulusal ekonomimize güç katmaktadır.



UZEL MAKİNA SANAYİİ A.Ş.

Kışla Cad. No: 5 Rami 34147 İstanbul-Türkiye Tel: (1) 567 08 41 Fax: 576 45 95



Henry Ford, 1922 "Tekdüze çalışmanın insanı yaralaya-
cagını düşünmemiştim." diyordu

teminin katı yapısı böyle bir pazarın gerektirdiği esnekliğe uygun değildir. Bu yüzden de sermaye, içinde bulunduğu krizden yeni iş örgütlenme ilkeleri uygulayarak, Fordizmi daha esnek kılmaya çalışarak ve talep değişikliklerine adapte olabilir yeni üretim sistemleri yaratarak çıkmaya çalışmaktadır.

Piore ve Sabel, yeni üretim sisteminin farklı yapısını vurgulayabilmek için, Fordist kitle üretiminin temel özelliklerini şöyle sıralamaktadırlar: Standartlaştırma, Fordist üretimin önemli bir özelliğidir ve hem ürün hem de üretim sürecindeki parça işler standartlaştırılmıştır. Hareket eden bir montaj hattı ile üretim sürekli kılınırken, parça işler için özel amaçlı iş makinelerinin kullanımına gidilmiştir. Bu makinelerin çoğu üretilecek olan ürünün tipine/modeline göre özel olarak tasarlanmış olduğu için, bir modelden ya da ürün tipinden diğerine geçmek çok güç, olanaksız ya da çok masraflı olmaktadır. Özel amaçlı makinelerin kullanımının yüksek maliyeti, ölçek ekonomilerini çok önemli kılmış, üretimin büyük ölçeklerde yapılması gerekliliğini doğurmuştur. Ayrıca, üretimin sürekliliği çok önem kazandığından, üretimde herhangi bir kesintiye önleyebilmek için büyük hacimlerde ana stoklar ve iş istasyonları arasında tampon stoklar oluşturulmuştur (Piore ve Sabel, 1984).

Fordist iş örgütlenmesinde temel alınan ideolojik ilke ise Taylor'un geliştirdiği "Bilimsel Yönetim"de ifadesini bulmuştur. Taylor'a göre, emek sürecinin işçinin bilgi ve becerilerine bağlı olmadan biçimlendirilebilmesi için, işçinin tüm zihinsel faaliyetlerinin ortadan kaldırılması ve üretim bilgisinin işçiden koparılarak yö-

İtalyan sermayesinin bu mücadeleye tepkisi adem-i merkezîyetçi üretime geçme şeklinde ortaya çıkmış ve üretimin birçok bölümü taşeronlara devredilmiştir. İtalyan sermayesi, fason üretimle maliyetleri düşürürken, örgütlü emek ile direkt çatışmaya girmekten de kurtulmuştur. İşverenin güvenini ve mali desteğini kazanmış pek çok işçinin küçük ölçekli üretim birimleri açtığı gözlenmiştir

netimin elinde toplanması şarttır. Bu ilkeler doğrultusunda elinden tüm üretim bilgi ve becerisi (zanaat) alınmış işçi giderek genel, farksızlaşmış, homojen bir emek gücü haline gelmiştir. Diğer bir deyişle, işçi kendi bilgi ve becerilerinden kopuk, her türlü parçalanmış ve basitleştirilmiş işi yapabilir hale gelmiş, yani vasıfsızlaştırılmıştır (Braverman, 1974).

Dolayısıyla, Fordist üretimde işçinin bilgi ve iş deneyiminden yararlanmak söz konusu değildir. Kesin bir biçimde tanımlanan ve biteviye tekrarlanan işin bunalıcı niteliği, özellikle gelişmiş ülkelerde işçilerin tepkisine yol açmış, yıllık işgücü devri oranı, sabotaj, kasıtlı olarak hatalı üretim, fire artışı ve işten kaytarma gibi olaylar yüksek düzeylere ulaşmıştır.

Tüm bu özelliklerinden dolayı da, Fordist kitle üretiminde esneklik yoktur. Dolayısıyla, kapitalist ekonomiler kitle üretiminden, esnek olarak uzmanlaşmış imalat teknolojilerine doğru bir dönüşüm geçirmektedirler ve bunların başarılı örnekleri Kuzey İtalya'da ve Japonya'da yoğun olarak görülmektedir (Piore ve Sabel, 1984).

Post-Fordist üretim organizasyon biçimleri olarak da nitelendirilen, temelde farklı iki yeni üretim sisteminin kriz koşullarında oldukça başarı sağladığı görülmektedir. Bunlardan esnek uzmanlık modelinin temelinde küçük işletmecilik bulunmakta iken, Japon üretim tekniği ya da hantallık yaratan ve gereksiz tüm öğelerden kurtulmuş anlamında, yalın üretim ise kitle üretimine dayanmaktadır.

Esnek Uzmanlık

Hem birbirleriyle rekabet eden, hem de uzmanlık ve üretim bilgisi alışverişinde işbirliğine giden, küçük ve orta boy işletmelerin oluşturduğu esnek uzmanlık modelinin örneklerine Kuzey İtalya'da, 3. İtalya denen Bologna bölgesinde ve Güney Almanya'da yaygın olarak rastlanmaktadır. Bu yeni tür üretim organizasyonu, tasarımcılarla yeniden vasıflandırılmış/zanaatkar bazı iş-



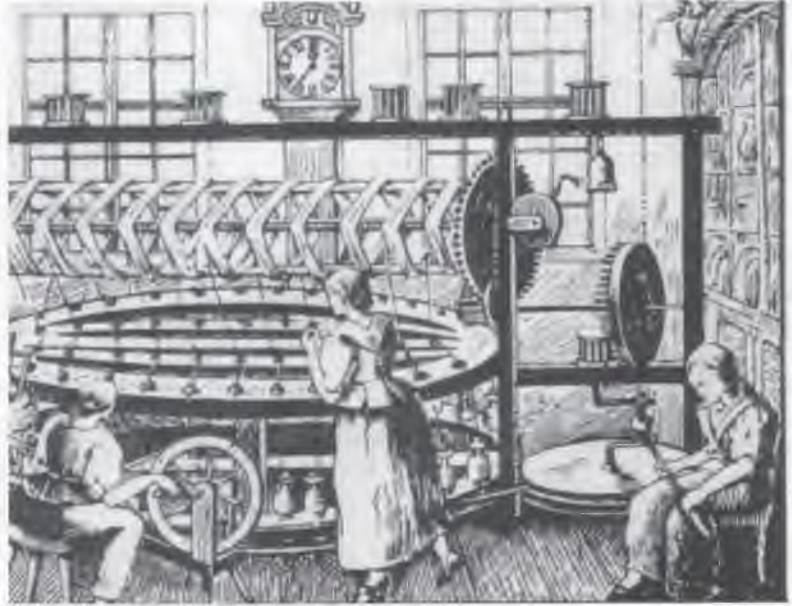
çilerin işbirliği içinde, genel amaçlı tezgahlarda çok çeşitli mal üretebilmek temeline oturmaktadır. Öğrenme, yeni teknolojilere uyarlanabilme, teknolojik yenilikleri hızla adapte edebilme ve yeni teknolojiler yaratabilme bu küçük işletmelerin ortak özelliğini oluşturmaktadır.

Tarihi olarak baktığımızda, esnek uzmanlık biçiminin ortaya çıkışı, 1960'ların sonu ve 70'lerin başlarında İtalya'da yaşanan güçlü bir işçi sınıfı mücadelesi dönemine rast gelmektedir. İtalyan sermayesinin bu mücadeleye tepkisi adem-i merkeziyetçi bir üretime geçme şeklinde ortaya çıkmış ve üretimin birçok bölümü taseronlara devredilmiştir.

İtalyan sermayesi, fason üretimle bir yandan maliyetleri düşürürken, bir yandan da örgütlü emek ile direkt çatışmaya girmekten kurtulmuştur. İşverenin güvenini ve mali desteğini kazanmış pek çok işçinin küçük ölçekli üretim birimleri/atölyeler açtığı gözlenmiştir (Brusco, 1982).

İlk zamanlar bu işletmeler daha ilkel ve büyük/çokuluslu şirketlere bağımlı iken, zamanla son teknolojileri çok amaçlı bir şekilde kullanarak ve birbirleriyle işbirliğine giderek değişik mallar, modeller üretilip dünya pazarına ihraç edebilen ve böylece de sürekli değişen talebe kendini kolaylıkla uyarlayabilen bir sanayi ağı oluşturmuşlardır. Ancak bunda kitle üretiminin standart ürün pazarlarının giderek parçalanmasının ve çeşitli sınıflara, yaşa, cinsiyete, hatta değişik ırktan insan gruplarına hitap eden bir mal çeşitlendirmesinin ortaya çıkmasının büyük bir rolü olmuştur. Böylece küçük işletmeler bu pazarlara girme fırsatı yakalayabilmişlerdir. Aslında, ayrılmış talebe büyük bir esneklikle cevap verebilme yeteneği, post-Fordist toplumun doğasının kavranmasında anahtar rolü oynamaktadır (Murray, 1988).

Bu yeni üretim türünü inceleyen bazı araştırmacılar, yerel idarelerin bu sanayi ağlarının oluşmasında büyük rol oynadıklarına, örneğin meslek okulları açarak bölgede vasıflı eleman yetiştirmeye çalıştıklarına ve bunun teknik yenilik yaratma potansiyeli oluşturmak açısından son derece önemli olduğuna dikkat çekmektedirler. Bu küçük işyerlerinin başarıları, büyük ölçüde farklı işler yapan zanaatkar bazlı girişimcilere bağlan-



Yöntem aynı araçlar farklı. 18 yüzyılda dokuma tezgahları ile ev içinde üretim yapılıyordu. Şimdi bilgisayar teknolojisinin gelişimi işi tekrar eve sokuyor.

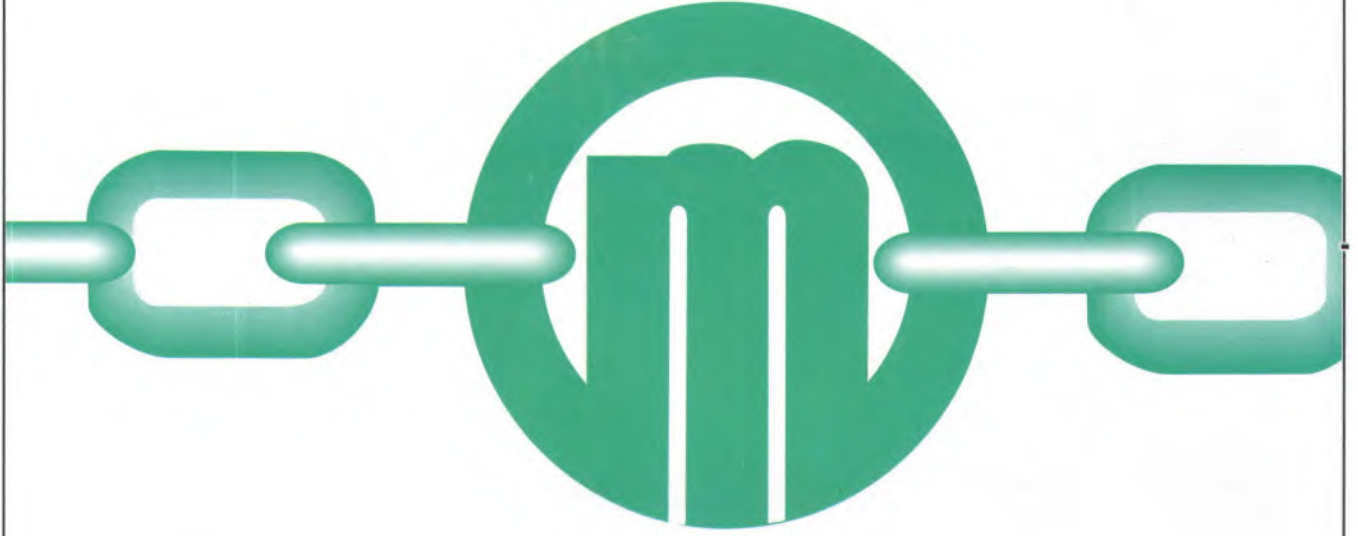
Sosyal güvenliği olmayan işçilerin, küçük işyerlerinde kolayca işe alınıp atılmalarıyla talep dalgalanmalarına karşı esneklik kazanılabilmektedir. Dolayısıyla, pek çok işçi dünya pazarlarının tüm belirsizliklerine açık bulunmakta, bu da çalışma koşullarını ve ücretleri etkilemektedir.

mış, buralarda tasarım ve uygulama birliğinin ya da kafa ve kol emeği entegrasyonunun yeniden sağlanabilmiş olması ve işçilerin karar mekanizmalarına geniş biçimde katılması, çeşitli sol çevrelerde, kapitalist emek sürecinde olumlu bir gelişme olarak yorumlanmasına neden olmuştur (Kern ve Schumann, 1987).

Esnek uzmanlık üretim türünü inceleyen diğer bazı araştırmacılar ise, bu işletmelerin çoğunun (özellikle Güney Almanya'da), grup/küme üretimi yapan, siparişe göre yatırım malları ya da makinalar üreten işletmeler olduğunu ve bu sektörlerde zaten hiç bir zaman Fordist kitle üretimine geçilmediğini ileri sürmüşlerdir. Çünkü Fordist kitle üretimi, her imalat sektörü için geçerli bir üretim sistemi değildir. Bu nedenle de, bu küçük, esnek uzmanlık sahibi işletmelerin varlığı, yeni bir post-Fordist üretim örgütlenmesi biçimine geçildiğinin kanıtı olamaz (Sayer, 1989).

Piore ve Sabel, dünya ekonomisinde çokuluslu şirketlerin önemlerini hala sürdürdüklerini inkar etmemekle birlikte, bu küçük ve esnek uzmanlık yeteneğine sahip işletmelerin giderek büyük şirketlerin yerini alacaklarını öngörmektedirler. Bu da aslında büyük şirketlerin, özellikle Japonya'da sergiledikleri gibi, esneklik kazanma konusundaki yeteneklerini gözardı etmek anlamına gelmektedir.

Ayrıca, esnek uzmanlık sahibi işletmelerin bu esnek-



Borsada güven unsuru

Bugün bütün aracı kuruluşların verdiği hizmet genelde aynıdır. Büyük miktarlarda paranın söz konusu olduğu borsa yatırımcılığında bir tek öge vardır onları ayıran: Güven. Oyak Menkul Değerler güven unsuruna yapısı gereği sahiptir. Oyak Menkul Değerler bir ORDU YARDIMLAŞMA KURUMU kuruluşudur.

Güvenilir olmanın yanısıra hizmette de üstündür Oyak Menkul Değerler. Yatırımcının borsayı kolaylıkla

takip edebilmesi için düzenlenmiş işlem merkezinde borsadaki seansı anında izlemek, emrin gerçekleştiğini anında öğrenmek, gerekiyorsa ikinci bir emir vermek mümkündür.

Deneyimli ekibiyle tahvil ve hazine bonosu konusunda da hizmet veren Oyak Menkul Değerler'de hızlı, güvenilir ve profesyonel bir kurumla çalışmanın ayrıcalığını yaşarsınız.



OYAK

MENKUL DEĞERLER A.Ş.

“Önce Güven”

İstanbul: (212) 230 77 75 Ankara: (312) 425 85 20 İzmir: (232) 421 47 01 Mersin: (324) 233 14 32 Adana: (322) 457 57 33

* Bir ORDU YARDIMLAŞMA KURUMU Kuruluşudur.



Taylor'un "Bilimsel yöntemi"nin amacı işçileri üretim ve yönetim bilgisinden uzaklaştırmaktır...

liğin temelinde, bazılarında işçilerin vasıflı ve zanaatkar bazı olması, çeşitli ve çok sayıda beceri isteyen işin bu işçiler tarafından yapılması ve bir ölçüde tasarım ve uygulamanın birleştirilebilmiş olması yatmakla birlikte, pek çoğunda da, işçilerin ırk, cinsiyet ve vasıf düzeyine dayanan farklılıklarının sonuna kadar sömürülmesine dayanmakta olduğu da görülmektedir.

Sosyal güvenliği olmayan işçilerin, bu küçük işyerlerinde kolayca işe alınıp atılmalarıyla talep dalgalanmalarına karşı esneklik kazanılabilmektedir. Dolayısıyla, pek çok işçi dünya pazarlarının tüm belirsizliklerine açık bulunmakta, bu da çalışma koşullarını ve ücretleri büyük ölçüde etkilemektedir. Yani, çeşitli üretim aşamalarının taşeron şirketlere dağıtılmasının ve bu küçük işletmelerde dağınık ve örgütsüz olarak çalışan işçilerin birlikte hareket etme olanağının bulunmayışının, sermayeye büyük bir esneklik kazandırdığı kesindir (Pollert, 1988).

Yalın Üretim

Fordist emek sürecinin belirgin olarak nasıl ABD'nin sosyo-ekonomik koşullarına uygun ortaya çıktığı ileri sürülüyorsa; yani geniş bir pazarın olduğu, fakat üretimin arttırılmasında vasıflı emek kıtlığının çekildiği bir ortamda, sermayenin vasıflı emeğe bağımlılığını azaltmaya yönelik çabalarla nasıl Fordist emek süreci şekillendi ise, Japon üretim tekniği ile ortaya çıkan emek süreci de 2. Dünya Savaşı sonrası Japonya'sının sosyo-ekonomik koşulları içinde şekillenmiştir.

Fordist kitle üretiminin örgütleşmiş biçimi, Japon-

ya'nın savaş sonrası dar pazar koşullarına uymamış, bu nedenle de emek süreci, daha küçük kümeler halinde, dolayısıyla daha esnek üretim yapacak biçimde dönüştürülmeye çalışılmıştır. Bu dönüşüm uzun seneler boyunca, üretimde israfı ortadan kaldırarak sıfır hatalı üretimi gerçekleştirmek hedefi ve işçilerin kapasitelerini, üretim deneyimlerini ve zihinsel potansiyellerini sonuna kadar kullanmak ilkesi ile gerçekleştirilmiş ve parçalarının büyük bir uyum içinde çalıştığı bir teknoloji ortaya çıkmıştır (Sayer, 1986).

Japon üretim tekniğinin ne temel öğeleri; bütünsel kalite kontrolü, just-in-time (tam zamanında) üretim ve kalite kontrol çemberleridir. Just-in-time sisteminde, ana ve tampon stoklar kaldırılarak hem üretim hattında büyük bir akıcılık sağlanmış, hem de üretim sırasında ara mallarda ve hammaddeelerde defolu olanların ya da hatalı üretimin derhal farkedilebilmesi mümkün kılınmıştır.

Kalite kontrolü, Fordizm'de olduğu gibi, üretimin belirli aşamalarında ve belirli bölümlerin sorumluluğu altında değil, sürekli olarak yapılmaktadır. Dolayısıyla, sıfır hatalı üretimin ve üretim akışının kesintiye uğramamasının sağlanmasında işçilere büyük iş düşmektedir. İşçiler, Fordist üretimde olduğu gibi, yalnız belirli bir parça işi değil, çok değişik işleri yapabilecek vasıftadır. Herhangi bir hatalı üretim ya da makinaların arızalanması durumunda, orada bulunan işçinin derhal müdahale edip sorunu çözmesi beklenmektedir (Schonberger, 1982).

Sistemin çalışabilmesi için üretim hattındaki işçiye



Fordizm... işçiler hala üretim ve yönetim bilgisinden uzak...

yetki, sorumluluk ve inisiyatif verilmektedir ki, bu da Fordizm'den radikal bir sapma demektir. İşyerinde yoğun bir eğitime tabi tutulan işçilere üretim bilgisi verilmekte ve çok çeşitli becerilere sahip olmaları istenmektedir. Bazı becerilerin kazanılmasının ücret artışlarında doğrudan etkisi olmakta, genel olarak ücretler, işçilerin üretimde ne yaptığına değil, ne yapabileceğine göre belirlenmektedir.

Diğer yandan işçilerin bilgi, beceri ve iş deneyimlerinden yararlanmak üzere kalite kontrol çemberleri oluşturulmakta, üretim teknolojisi işçilerin önerileri ile sürekli olarak, adimsal bir biçimde geliştirilebilmekte, aynı zamanda da üretimde büyük tasarruflar sağlanabilmektedir.

Kısacası, işçilere çok çeşitli işler yaptırılarak iş yoğunluğunun, dolayısıyla emek üretkenliğinin büyük ölçüde artırıldığı açıktır (Tomaney, 1990).

Japon üretim tekniğinin esnekliğini sağlayan en önemli unsurlardan biri, ürün cinsi veya modeli değiştikçe, üretim sürecinde değiştirilmesi gereken şeylerin çok büyük bir hızla yapılabilmesidir. Toyota otomobil fabrikasından verilen bir örnek bunu çarpıcı bir şekilde göstermektedir: Kaporta yapımında, düz çelik plakaların otomobil gövdesinin parçaları haline gelmeleri, kalıplar üzerine yerleştirilerek yaklaşık 400 tonluk preslerde işlenmeleri ile gerçekleşmektedir. Her yeni model için bu ağır kalıpların değiştirilmeleri gerektiğinden, Fordist üretimde aynı üretim hattında bir-iki modelden fazla otomobil üretilmemektedir. Çünkü kalıp değiştirme işlemi özel bir ekip tarafından ancak sekiz saatte

yapılmaktadır. Toyota'da aynı işlem 1970'de 40 ila 150 dakika arasında yapılmakta iken, bu süre 1980'de 5 ila 15 dakikaya indirilebilmiştir (Hoffman ve Kaplinsky, 1988). Buna bağlı olarak Toyota, 1974 ile 1980 yılları arasında büyük bir model çeşitlenmesine gitmiş, aynı üretim hatında üretebildiği temel model sayısını 24'ten 50'ye çıkarmıştır.

İşin yoğunluğunun yüksek düzeyi, işçilerin iş istasyonları arasında koşar gibi gidip gelmeleri, Batılı gözlemciler arasında büyük bir hayret uyandırmaktadır.

Yine Toyota'dan verilen başka bir örneğe göre, bir işçi 8 dakika 26 saniyelik bir üretim çevriminde 35 tane farklı iş yapmakta ve bu süre içinde, gün boyunca 6 millik bir yol katetmektedir.

Japonya'da kitle üretiminin dönüştürülerek, üretkenlik artışındaki tikanıklığın büyük ölçüde aşılmış olması, Batı ülkelerindeki firmalarda da Japonizasyon diye nitelendirilen son derece önemli üretim organizasyonu değişikliklerine gidilmesine yol açmıştır.

Türkiye de dahil, dünyanın her yerinde, firmalarda yalnız üretimin çeşitli öğeleri uygulanmaya çalışılmaktadır. İlginç bir örnek olarak, İngiltere'deki Ford fabrikası 'Japonya'dan sonra (after Japan)' diye adlandırılan program ile yeniden yapılanmaya gitmektedir. Tüm bu gelişmeler de, kriz ile birlikte yeniden yapılanmaya zorlanan kapitalist üretimde, Fordizme alternatif bir Japon üretim organizasyon paradigmasının geçerli olmaya başladığını düşündürmektedir.

Japon Post-Fordizmi Alternatif mi?

Yeni dünya düzeninde tek süper güç olarak kalmış



olan ABD'de yaratılmış bulunan ve 1970'lere kadar kapitalist üretimde hegemonyasını sürdüren Amerikan tipi Fordist üretim organizasyonu ve yönetimi, ironik bir biçimde artık gücünü yitirmiş gibi görünmektedir. Esnek uzmanlık modelinin, özellikle bazı bölgelerde ve sektörlerde alternatif oluşturduğu düşünülebilir. Beraber, yalın üretimin yeni dünya düzeninde daha etkili ve güçlü olacağı konusunda kuvvetli izlenimler edinilmektedir (Itoh, 1992).

Japonya'ya özgü sosyo-ekonomik ve kültürel ortamda ortaya çıkan yalın üretim modelinin, koşulları çok farklı ülkelere transferinin ne kadar başarılı olacağı, Japonya kapitalizminin tüm dinamiklerini sistematik bir incelemeye tabi tutmayı gerektirmektedir ve bu çalışma yazının kapsamı dışında tutulmuştur. Yalnız burada, yalın üretimin dayanmakta olduğu bazı sosyo-ekonomik koşullara ışık tutmaya çalışacağım.

Japonların ekonomik başarısının temelinde, yukarıda ana unsurlarını vermeye çalıştığımız Japon usulü üretim örgütlenmesinin yattığına, onun da işçilerin çok farklı işler yapması, ömür-boyu istihdam, işyeri sendikacılığı, beceri ve kıdeme göre ücret sistemi gibi faktörlere dayandığına yaygın bir şekilde inanılmaktadır. Fordist sistemde işçiye olan bağımlılık minimuma indirilmeye çalışılırken, yalın üretim modelinin başarılı bir biçimde işleyişi aslında tamamen işçilerin yönetimle işbirliğine girmesine, firmaya bağlılık olarak ortaya çıkan çalışma motivasyonuna dayandırılmaktadır.

Emek üretkenliğinin büyük ölçüde artırılabilirliği böyle bir üretim organizasyonunun, sermaye tarafından olumlu karşılanıp uygulamaya konmaya çalışılması doğaldır. Öte yandan, bu sistem, Fordist sisteme kıyasla üretim sürecine vakıf, daha bilgili ve becerili, çeşitli işleri yapabilecek vasıfta, zihinsel faaliyetlerde bulunarak üretim sürecini değiştirme potansiyeline sahip, ekip çalışması yapmaya alışık işçiler yaratması açısından çeşitli sol çevrelerce de olumlu karşılanmaktadır (Kenney ve Florida, 1988).

Gelecekteki alternatif bir toplum projesi açısından bakıldığında, çok daha olumlu bir konuma sahip olmakla beraber, işçilerin bu gücü ve potansiyeli mevcut ekonomik sistem içinde kendi çıkarları doğrultusunda nasıl kullanabilecekleri son derece önemli bir sorundur.

Ayrıca yukarıda sözü edilen, Batı'lıları hayrete düşüren bir iş yoğunluğu ortamının işçiler açısından bir cennet olamayacağı da açıktır. Çok çalışmaktan kaynaklanan ölüm vakaları, tam otomasyon sistemlerinin yaygın olarak kullanıldığı, ileri refah seviyesine ulaşmış bir ülke olarak görülen Japonya'da hemen hemen bütün sanayi dallarında giderek artmaktadır. Şubat 1992'de Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'na, Japonya'da senede on bin dolayında çok çalış-



Her zaman makineleri kullanacak birilerine ihtiyaç var...

maktan ölüm vakası rapor edilmiştir (Itoh, 1992, 205). Japon sendikacılığı geleneksel olarak sadece işyerindeki ücret müzakereleri ile ilgilendiğinden, işçileri çok ağır fazla mesai yükünden korumak konusunda etkili olamamaktadır.

Kıdeme bağlı ücret sistemi nedeniyle, Japon işçisinin ölesiye çalışmasını daha yüksek ücret alma dürtüsüyle açıklamak mümkün değildir. İşçilerin çalışma motivasyonunun daha ziyade firma ile özdeşleşmeye ve firmaya olan bağlılığa dayandığı görülmektedir. Ancak, her ne kadar ömür boyu istihdam var ise de, Japonya'da işçiler son yıllarda daha sık görüldüğü gibi işten atılabilmektedir. Büyük firmaların oluşturduğu, sosyal güvenliği olan modern sektörden atılan bir işçinin bu sektör içinde tekrar işe girmesi mümkün olamamakta, ancak ücretlerin yüzde 33-44 oranında daha düşük olduğu, informal sektör diye de nitelendirilen, hiç bir sosyal hakkın olmadığı küçük işletmelerde iş bulabilmektedir (Dohse ve diğerleri, 1985).

Emeklilik haklarının son derece sınırlı olduğu Japonya'da, özellikle şehirlerdeki evlerin pahalılığı, giderek artan eğitim masrafları ve hayat pahalılığı işçileri çalışmaları firmaya sıkı sıkıya bağlamakta, onları itaatkar, çalışkan ve yaratıcı olmaya zorlamaktadır. Dolayısıyla, Japon işçilerinin yüksek çalışma motivasyonunda, sosyo-ekonomik koşulların zorlayıcılığının da etkili olduğu açıktır.

Öte yandan, günlük üretim kotası belli olan üretim hatlarında, Batı'ya göre daha az işçi çalıştırıldığı zaten bilinen Japonya'da, işçinin hastalığı nedeniyle işe gelememesi, genellikle aynı üretim hattındaki mesai arkadaşlarının daha fazla çalışması sonucunu doğurduğu için, bunun hastalanan işçilerde büyük suçluluk hissi

Başarısı büyük ölçüde uzun çalışma saatlerine, yüksek düzeyde iş yoğunluğuna, fedakarlık, bağlılık ve çalışkanlık temeline oturtulan Japon post-Fordizm'inin, çalışanların sosyo-ekonomik koşullarına bakıldığında hiç de parlak bir sosyal düzen yaratmadığı görülür.

yarattığı, işten hemen hemen hiç kaytarmadıkları, hasta olduklarında hastalık izni yerine yıllık izinlerini kullandıkları ve hatta yıllık yasal ücretli izinlerinin de tamamını kullanmadıkları bilinmektedir.

Yine günlük üretim kotaları doldurulmadan iş tatil edilmediğinden, herhangi bir hatalı üretim, makina arızası ya da kalıp değiştirme nedeniyle üretim durduğunda, işçiler ekip halinde büyük bir hızla sorunu elbirliği ile çözmeye çalışmaktadırlar.

Japon işçilerinin tüm bu işbirliği, bağlılık ve çalışkanlığı sonucunda artan produktiviteden ne kadar pay aldıklarına bakıldığında ise, bunun da 1975'den bu yana olumsuz bir gelişme gösterdiği dikkat çekicidir. Yıllık emek üretkenliği artışları 1974' e kadar tümüyle olamamakla birlikte reel ücretlere yansıtılmışsa da, Japon imalat sektöründeki produktivite 1975-85 yılları arasında yüzde 117,3 artarken, reel ücret artışı sadece yüzde 5,9 olmuştur. Reel ücret artışlarındaki bu durgunluk 1988'e kadar devam etmiş, 1989'da yüzde 4'lük bir artış görülmüş, fakat 1990'da, ekonomik durgunluk henüz Japonya'ya etkilemeye başlamadan önce bile, ücret artışları yüzde 2,1 ile sınırlı kalmıştır (Itoh, 1992: 203).

Produktivite artışları Japon işçilerine ücret artışları biçiminde dönmediği gibi, ünlü uzun çalışma saatlerinin kısaltılması sonucunu da doğurmamıştır. Japon imalat sektöründeki işçilerin 1985'deki yıllık çalışma süresi olarak resmen ilan edilen 2168 saat, İngiltere'deki işçilerin çalışma saatlerinden yüzde 11, ABD'dekilerden yüzde 13 ve Batı Alman işçilerden yüzde 31 daha fazladır. Ayrıca bu süreye ücrete tabi tutulmayan kayıtsız fazla mesailer de dahil edilmemiştir (Itoh, 1992: 204).

Japon kapitalizminin dünya ekonomik sistemi içinde en parlak dönemini yaşadığı 1970'li ve 80'li yıllarda, yalın üretim ile gerçekleştirilen produktivite artışları, genellikle Japon mallarının uluslararası pazarlardaki rekabet gücünü arttırmak için fiyatları düşürmede kullanılmış, böylece tamamen ithal petrole bağımlı olmasına rağmen, bu yıllarda yaşanan iki petrol şoku sonucu çok büyük artışlar gösteren petrol fiyatlarının maliyetleri artırıcı etkisinin fiyatlara yansımaları önlenmeye çalışılmıştır.

Sonuç olarak, yeni, esnek bir üretim organizasyonu

biçimi olarak ortaya çıkan, ancak esnekliği ve başarısı büyük ölçüde işçilerin uzun çalışma saatlerine, yüksek düzeyde iş yoğunluğuna, fedakarlık, bağlılık ve çalışkanlık temeline oturtulan Japon post-Fordizm'inin, çalışanların sosyo-ekonomik koşullarına bakıldığında hiç de parlak bir sosyal düzen yaratmadığı görülmektedir. Fakat sendikacılığın ve işçi sınıfı hareketlerinin son derece gerilediği mevcut kriz koşullarında, transfer edildiği diğer ülkelerde sermayenin çıkarlarına uygun biçimde yeniden üretilmeye çalışılacağı ve Fordizme alternatif bir üretim organizasyonu biçimi olarak yeni dünya düzeninin üretim paradigmasını oluşturacağını söylemek mümkün gibi gözükmektedir. ■

Kaynakça

- Aglietta, M., A Theory of Capitalist Regulation: the US Experience, New York Books, 1979.
- Blackburn, P., Coombs, R., Green, K., Technology, Economic Growth and Labour Process, New York, St. Martins, 1985.
- Braverman, H., Labor and Monopoly Capital. Monthly Review Press, New York, 1974.
- Brusco, S., "The Emilian Model: Productive Decentralization and Social Integration", Cambridge Journal of Economics, Vol. 6, No. 2, 1982.
- Dohse, K., Jürgens, U. ve Malsch, T., "From Fordism to Toyotism? The Social Organization of the Labor Process in the Japanese Automobile Industry", Politics and Society 14, No. 2, 1985.
- Hoffman, K., Kaplinsky, R., Driving Force, UNCTC Study, Westview Press, 1988.
- Itoh, M., "Japan in a New World Order", The Socialist Register 1992, London.
- Kenney, M. ve Florida, R., "Beyond Mass Production and the Labor Process in Japan", Politics and Society 16, No.1, 1988.
- Kern, H., Schumann, M., "Limits of the Division of Labour: New Production Concepts in West German Industry", Economic and Industrial Democracy, No.8, 1987.
- Murray, R., "Life after Henri (Ford)", Marxism Today, October 1988.
- Palloix, C., "The Labour Process from Fordism to Neo-Fordism", The Labour Process and Class Struggle içinde, Stage 1, London, 1976.
- Piore, M., Sabel, C., The Second Industrial Divide, New York, Basic Books, 1984.
- Pollert, A., "Dismantling Flexibility", Capital and Class, No. 34, 1988.
- Sayer, A., "New Developments in Manufacturing: The 'Just-in-Time' System", Capital and Class, No. 30, 1986.
- Sayer, A., "Post-Fordism in Question", International Journal of Urban and Regional Research, 1989.
- Schonberger, R.J., Japanese Manufacturing Techniques, New York, The Free Press, 1982.
- Taylor, F.W., Principles of Scientific Management, New York, 1911.
- Tomaney, J., "The Reality of Workplace Flexibility", Capital and Class, No.40, 1990.

Çağdaş, atılımcı Bankacılık

Dev projelerin finansmanı

Menkul değerler ve portföy yönetimi

En düşük faizli

En kolay ödeme koşullu

Yuva kredisiyle halkımıza büyük destek

Konut yapımında titizlik

Konut pazarlamasında uzmanlık

İnşaat sektöründe güçlü öncülük

Köklü geçmiş, tecrübe, gelenek

Geleceğin dünyasına bugünden hazırlık

Hizmette uzmanlığın ve güvenin ayrıcalığı

RENK DEVRİMİ

Dünyada Bankacılık, cari hesap cüzdanı sınırlarını aşan... Kompüterize ve evrensel

bir kavramdır bugün... Türkiye'de Emlak Bankası, Bankacılık boyutlarını yeni ufuklara

taşıyan... Yeni ve genç bir kadroyla güvenli bir geleceğe yatırım yapan kurumdur bugün...



EMLAK BANKASI

"Daha Uygar Bir Yaşam İçin"

Post-Fordizm ve Azgelişmişlik

Gelişmekte olan ülkeler 1960'lardan 1980'lere kadar, ucuz işgücü üstünlüğüne dayanarak birçok standart mali ihraç etme şanslarını arttırmışlardı. Üretimin lokasyonunun değişmeye başlaması artık gelişmekte olan ülkelerin ihracata yönelik kalkınma politikalarını eskisi gibi sürdürebilmelerini engeller nitelikte.

**Doç. Dr.
Nurhan YENTÜRK***

1970'li yıllardan beri önemli darboğazlar yaşayan dünya iktisadi sistemi, bir büyüme dönemine girmek, içinde bulunduğu kar oranı krizini aşabilmek için birçok alanda yeni arayışlar peşinde. Bunların başında üretim sisteminde görülen ve kullanılan teknolojilerden, işgücünün niteliğine kadar uzanan, köklü değişimler geliyor. Üretim sisteminde ortaya çıkmaya başlayan değişimler birçok gelişmekte olan ülkenin dünya iktisadi işbölümündeki konumlarını ve rekabet güçlerini değiştirecek nitelikler taşıyor.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan iktisadi büyüme ve genişlemeye katkısı olan, dönemin egemen üretim sistemi Fordizm'in özelliklerine bir bakalım. Fordist üretim sistemi 'Taylorist bilimsel yönetim' olarak adlandırılan ayrıntılı işbölümü esasına göre örgütlenmiş, her işçinin dar anlamda tanımlanmış, rutin bir işi sürekli olarak yaptığı bir işleyiş ile verimlilik artışı sağlamaya yönelmiş. Bu sistemde, son derece özel, tek amaçlı makineler ve eğitimsiz, niteliksiz işgücü kullanılarak, üretimin, kayan üretim hattı üzerinde yapılması söz konusu. Makina ile işçi arasında sabit bir ilişkinin kurulduğu bu hat, farklı ritim ve farklı işlemleri koordine ederek, çıktının standartlaşmasına elvererek kütle üretiminin teknik koşullarını sağlamış. Bu nedenle de büyük ölçekte üretim yapan atölyeler, temel birimler olmuş, verimliliğin, ayrıntılı işbölümü ve standart mal üretimi ile artırılması amaçlanmış, rekabet aynı maldan çok sayıda ucuza üretmek yaklaşımı üzerine kurulmuş.

Fordist sistemin, verimli işleyişi sağlayan bu fiziksel ve teknolojik özellikler ile, egemen bir üretim mekanizması haline gelmesi, bir yandan standart tüketim kalıplarının olmasına, diğer yandan geniş ve istikrarlı pazarların varlığına bağlı. Çünkü pazarların, hem büyük miktarlarda üretilmiş standart malların yutulmasına elverecek kadar geniş olması, hem de büyük ölçekli yatırımın amorti olabilmesine yetecek süre için istikrarlı olması gerekiyor. Gerek ulusal, gerekse uluslararası boyutta geniş ve istikrarlı pazar-

ların olabilmesi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan konjonktürde sağlanmış ve nüveleri 1930'lardan beri görülen Fordist sistemin gelişme ve yayılması için talep ve pazar koşulları oluşmuş. Ancak 1970'li yıllarla beraber istikrarsız ve küçük pazarların hakim olmaya başlaması, talebin değişken olması ve standart ucuz malın yerini kaliteli ve değişken ürünün alması, Fordist üretim sisteminin yaşam koşullarını sarsmış ve yeni bir üretim sistemi arayışını doğurmuş.

Talep ve pazar yapısının değişmesi dışında yeni bir üretim sistemi arayışının bir diğer nedeni, Fordist üretim sisteminin atölye içi işleyişindeki bazı özelliklerden dolayı, sermayenin verimliliğini engelleyen çeşitli darboğazların ortaya çıkmaya başlaması ile ilgili. Örneğin aşırı stokla çalışma ilkesi, niteliksiz işgücü ve ayrıntılı işbölümü ilkesine göre çalışma anlayışının neden olduğu tıkanıklıklar, hatalı ve kalitesiz ürün oranındaki artış, aşırı makinalaşma eğilimi, makinelerin boş kalma süresindeki artış gibi faktörler Fordist üretim sistemi geliştikçe, verimlilik artışı ve sermayenin yeterince değerlendirilmesini olumsuz etkileyen faktörler haline gelmişler.

Bu bakımdan, post-Fordist diye adlandırılacak yeni üretim sistemi arayışları, bir yandan günümüzde hakim olan küçük ve istikrarsız pazarlara ve değişken tüketici tercihlerine uyum sağlayabilecek; diğer yandan sermayenin verimliliğini düşüren kısıtları, tıkanıklıkları aşabilecek bir "verimlilik ve karlılık artırma" arayışının ifadesi olarak kabul edilmeli. Bu arayış Fordist ülkelerde köklü bir değişimi gerekli kılıyor ve aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmelerini olumsuz etkileyebilecek öğeler taşıyor.

Post-Fordizm ve Verimliliğin Artışı

Post-Fordist yeniden yapılanma sürecinde en önemli değişim teknolojilerle ilgilidir. Emekten tasarruf eden tek amaçlı makinalar yerine genel amaçlı, programlanabilir, emek ve sermayeden tasarruf eden, mikroelektronik teknolojiler ön-

*TÜİİE İşletme Bölümü



Çelik üretimi artık küçük üretim birimlerinde esnekleştiriliyor

plana çıkıyor. Birçok malı aynı anda üretebilen değişik ürünleri tanıma, değişik operasyonları ardarda yapma yeteneğine sahip bu teknolojiler, makinelerin boş durma zamanını azaltarak verimliliği artırıyor, diğer yandan, bir maldan bir başka malın üretimine hızla geçerek ürün esnekliği sağlıyor.

Ayrıntılı işbölümü ilkesi ve niteliksiz emek kullanımı yoluyla işçinin üretim süreci üzerindeki kontrolünü ortadan kaldırmayı amaçlayan ve bu şekilde verimlilik artışı sağlayan Fordist sistemden en temel kopuş, emek süreci ve işçinin niteliği konusunda ortaya çıkıyor. Üretim sürecinin bütününe ilişkin bilgi sahibi olan, ürün yenileme, kalite artışı ve buluş sürecinde aktif katkıda bulunabilecek kapasitedeki işgücü, yeni bir verimlilik ve kar oranı artışı için kaçınılmaz hale geliyor. Ayrıca sözü edilen yeni teknolojilerin etkin olarak kullanılabilmesi ve kullanımı amaçlarına ulaşılabilmesi için emeğin değişken-nitelikli (multi-skilled) olması gerekiyor. Tek amaçlı mekanik makineleri kullanarak, sürekli aynı işi yapan düşük nitelikli işgücünden, tasarım, bilgisayar programlama, makina ayarlama, bakım operatörlüğü gibi niteliklere sahip bir işgücüne geçiş söz konusu oluyor.

Post-Fordist yapılanma sürecinde ürün tasarımı, stok kontrol, pazarlama, finans, yan sanayi ilişkileri gibi yönetim ve kontrol fonksiyonlarının iç içe geçmiş karşılıklı etkileşimlerini öngören bir organizasyon yapısı önem kazanıyor. Karar ile üretim arasındaki ilişki kağıda/çizelgeye dayalı olmaktan çıkıp, enformasyon teknolojileri ile kuruluyor. Çok yönlü haberleşme ağı, dikey ve yatay bilgi akışı, bölgesel otonomi, otokontrol ve katılımcı karar alma yöntemleri ön plana çıkıyor. Organizasyon yapısındaki bu entegrasyon ve enformasyon teknolojileri kullanımı, gerek maliyetleri düşürmekte gerekse talebe hızla cevap vermekte önemli yararlar sağlıyor.

Post-Fordist sistemde bir diğer gelişme, Fordist sistemde önemli bir verim kaybına yol açan kalitesiz ürün oranını düşürmeye yönelik yeni yönetim tekniklerinin geliştirilmesi konusunda ortaya çıkıyor. Hatalı, kalitesiz ürünü üretim yapıldıktan sonra ayıklamaya ve ayrı bir tamir onarım bölümünde düzeltmeye yönelik sistemin yerini "Toplam Kalite Yönetimi", "Kalite Kontrol Çemberleri" gibi hatalı ürünü ortaya çıkmadan önlemeye yönelik tek-

nikler alıyor. Ayrıca, "Toplam Bakım" tekniği ile işçinin bilgilendirilerek üretimin yanı sıra tamir/bakım fonksiyonlarını yapar hale getirilmesi, makinelerde arıza ortaya çıkmadan önleme ve böylece verimlilikte artış sağlama, yeniden yapılanma sürecinin önemli bir yönelimi oluyor.

Geliştirilen bu yeni organizasyon yapısı, yönetim teknikleri ve yeni teknolojiler, yarı mamul girdi sağlayan firmalar ile yeni ilişkiler ağında da değişiklik yaratıyor. Japonlar'ın geliştirdikleri, sadece talep olan maldan, olduğu zaman ve talep miktarı kadar üretim yapma felsefesine dayanan "Tam Zamanında Üretim (JIT)" sistemi, yüksek tampon stok ile çalışan Fordist sistemin değişik ürünlerin üretilmesinde karşılaştığı sorunların çözümü için bir adım oluşturuyor. Özellikle yarı mamul girdi sağlayan firmalar ile ana firmalar arasında rekabete dayalı ilişkinin yerini, iki yönlü tasarım ve bilgi akışı, ürün esnekliği için işbirliği ve entegrasyon alıyor.

Post-Fordizm ve Gelişmekte Olan Ülkeler

Üretim sisteminde ortaya çıkan değişimin, dünya iktisadi işbölümünü ve gelişmekte olan ülkelerin konumunu nasıl etkileyeceği çok önemli bir sorun olarak karşımıza çıkıyor. Özellikle sanayide yaşanan yeniden yapılanma sürecinin, bu ülkelerin sanayileşmelerini olumsuz etkileyebilecek faktörlerinin, incelenmesi gerekiyor.

Öncelikle, gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmelerinde olumsuz etkiler yaratan faktörlerin başında emek sürecindeki değişim geliyor. İşin tümünü, baştan sona bütünlüklü bir yaklaşımla birarada yapmaya yönelen yeni emek süreci, bazı basit, ayrıntılı tanımlanmış işlemlerin gelişmekte olan ülkelerin sanayilerine yaptırılması olanağını ortadan kaldırıyor ve üretimin gelişmiş ülkelerde yoğunlaşmasına neden oluyor.



Post-Fordist üretim sistemi arayışları, bir yandan küçük ve istikrarsız pazarlara ve değişken tüketici tercihlerine uyum sağlayabilecek; diğer yandan sermayenin verimliliğini düşüren kısıtları, tıkanıklıkları aşabilecek bir "verimlilik ve karlılık artırma" arayışının ifadesi olarak kabul edilmeli.

Rekabet gücünün fiyat üzerine kurulu olduğu ve verimlilik artışının maliyet düşürmeye dayalı olduğu Fordist sistemde, ucuz emeğe sahip olmak gelişmekte olan ülkeler için çok önemli bir karşılaştırmalı üstünlük oluşturmaktaydı. Niteliksiz ama ucuz emekten yararlanmak için geçen onyıllar boyunca bu ülkelere yönelmiş yatırımlar ve bu ülkelerin gerçekleştirdikleri üretim ve ihracat, üründe kalite ve yeniliğin de ön plana çıkmasıyla, azalma eğilimine giriyor.

Emekten tasarruf eden mikroelektronik donanımlı teknolojilerin kullanılmaya başlanması, öncelikle, emek yoğun bölgelerin işbölümündeki paylarını azaltacak nitelikte.

Ayrıca yeniden yapılanma sürecinde, bu teknolojilerle değişik-nitelikli işgücüne olan ihtiyaç artıyor. Dolayısıyla nitelikli işgücü açısından fakir olan gelişmekte olan ülkeler, işbölümünde önemli bir avantajlarını kaybetme durumundalar.

Nitelikli işgücü ihtiyacı, teknik eleman eğitiminden yönetici eğitimine kadar her alanda yeni ve güçlü bir eğitim sistemine duyulan gereği artırıyor ve gelişmekte olan ülkelerin yeni rekabet gücüne erişmelerinde önemli bir altyapı eksikliğini ortaya çıkarıyor. Eğitim sistemi dışında birçok araştırma geliştirme yapan, teknoloji üreten, teknolojik danışmanlık ve yazılım/program üreten kurumsal yapıların eksik olması yeniden yapılanma sürecinde gelişmekte olan ülkelerin en önemli dezavantajını oluşturuyor.

Mikroelektronik teknolojilerinin yurt içinde üretilmediği gelişmekte olan ülkelerde, satış sonrası hizmetlerde, uyum ve kullanım sorunları ortaya çıkarken, bakım/onarım ve yedek parçalar için zaman zaman beklemeler oluyor. Özellikle istikrarsız makroekonomik ortamlara sahip olan gelişmekte olan ülkeler, henüz çok pahalı olan ve sürekli yenilenen bu teknolojilere yatırım yapmakta ve etkin olarak kullanmakta önemli sorunlarla karşılaşılıyorlar.

Sıfır stok, sıfır hata, sıfır kırtasiye gibi çalışma ilkeleri, toplam kalite yönetimi ve toplam bakım uygulamaları gelişmekte olan ülkelere, birçok sanayide göz ardı ediliyor. Karar ile üretim arasında enformasyon teknolojilerinin kullanımı, aşağıdan yukarı bilgi akışının sağlanması gibi yeni yönetim tekniklerine tepe yöneticilerin uyum sağlayabilmeleri oldukça güç bir süreç oluyor.

Böylece gelişmiş ülkelerde erişilen yüksek verim, ürün esnekliği ve talebe hızla cevap verme gibi özelliklerin düzeyine gelişmekte olan ülkelerin erişmesi güçleşiyor.

Ayrıca ürün esnekliği için ana-yan sanayi ilişkisinin daha sıkı ve sürekli etkileşim içinde olması zorunlu hale geliyor. Ve yine stoksuz çalışma ilkesi, girdilerin az miktarda teslimatı gerektirmesi, yan sanayinin nihai mal üreticisinin çevresinde kümeleşmesi gerekliliğini ortaya çıkarıyor.

Öte yandan sanayilerin pazar koşullarındaki değişikliğe hızla cevap verebilecek esnekliğe sahip olabilmeleri ve sıfır stokla çalışabilmeleri için pazara yakın yerlere kurulması gerekiyor. Bütün bu olgular yeni bir lokasyon anlayışını beraberinde getiriyor.

Gelişmekte olan ülkeler 1960'lardan 1980'lere kadar, ucuz işgücü üstünlüğüne dayanarak birçok standart malı ihraç etme şanslarını arttırmışlardı. Ancak, üretimin lokasyonunun değişmeye başlaması artık gelişmekte olan ülkelerin ihracata yönelik kalkınma politikalarını eskisi kadar etkin olarak sürdürebilmelerini engeller nitelikte. Özellikle çokuluslu şirketler aracılığıyla, coğrafi olarak uzak birçok sanayileşmiş ülkeye kitlesel yan sanayi ihracatı yapan gelişmekte olan ülkelerin çeşitli sektörleri bu şanslarını kaybetmekle yüzüyzeler.

Özetle, üretim sisteminde ortaya çıkan değişiklikler, gelişmekte olan ülkelerin dünya iktisadi işbölümündeki konumlarını değiştirebilecek düzeyde. Gerek üretim sürecinde, işgücünün niteliğinde ve kullanılan teknolojilerdeki değişim, gerekse ana sanayi-yan sanayi ilişkileri arasındaki değişimler, gelişmekte olan ülkelerin dünya ticaretindeki paylarını, üretim ve yatırım oranlarını ve istihdamlarını düşürür nitelikte. Üretimin ve yatırımların sanayileşmiş ülkelere yoğunlaşması, üretimin lokasyonunda değişimi gerekli kılıyor. Pazar neredeyse üretimin orada yapılması, bloklaşmayı ortaya çıkaran faktörlerden birini oluşturuyor ve buna bağlı olarak, diğer bloklara ve bloklar dışında kalan ülkelere karşı yeni bir korumacılık ufukta kendini göstermeye başlıyor.

Yukarıda sayılan gelişmeler nedeniyle, gelişmekte olan ülkelerin eski çizgilerini sürdürmeleri, dünya pazarına yönelik ihracatı artırma politikaları mümkün görülüyor. Bu ülkelere bazılarında sunulan, bloklardan birinin içinde yer almaktır ve bu ülkelerin sanayileşmeleri hangi blokta yer aldıklarına bağlı olarak belirlenecektir.

Blok içinde kalabilmek için, gelişmekte olan ülkelerin, üretim sisteminin özelliklerini ve uluslararası rekabet koşullarını baştan aşağı değiştiren yeniden yapılanma sürecine ayak uydurabilmeleri gerekli oluyor. Blokların dışında kalan gelişmekte olan ülkeler ise çok zor bir kaderi paylaşmak zorunda kalabilecekler. ■

BU BÜYÜK BİR RANDEVU... YERİNİZİ ALIN!

ISOHA'94

7. Uluslararası
Isıtma, Soğutma,
Havalandırma ve
Doğal Gaz
Teknolojisi Fuarı



ISOHA'94 Sektörün en büyük buluşması.

- Soğutucular
- Dondurucular ve Soğuk Muhafaza Sistemleri
- Kazanlar
- Brülörler ve Isıtıcılar
- Klima Santralleri
- Konut ve Taşıtlar İçin Klima Cihazları
- Otomatik Kontrol, Ölçüm, Emniyet ve Yakıt Tasarruf Sistemleri
- Ve Doğal Gaz Çözümleri İçin En Son Yenilikleriyle Dünya Markaları.

Teknolojik gelişmenin hızla yaşandığı bu sektörde varlığınızı mutlaka kanıtlayın.

Fuarda yerinizi alın.

2 - 6 ŞUBAT

**FM SERGİ MERKEZİ
MECİDİYEKÖY • İSTANBUL**



AFEKS

Tel. (1) 243 15 46 (3 Hat) Faks. (1) 251 61 59



Küreselleşme ve Vandalizm

Herhalde önyargının mantığı yok ve Frenklerin dediği gibi, "bilgisizliğimizin karanlığında, tüm yabancı biçimler, bize aynı renkermiş gibi görünüyor."

*"Oğlum, bilmiyor musun, dünya ne kadar az akılla yönetilmektedir."
Count Oxenstiern*

**Yrd. Doç Dr.
Ufuk URAS**

Dünün ve bugünün teorik anlamlandırılmasında gösterilmesi gereken metodik titizliğin önemi, konuyla ilgili yazına göz atıldığında bir kere daha ortaya çıkıyor. Varolan uluslararası konjonktürü aklayan teorik muhafazakarlığın üstüne, uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesinde ve/fakat disiplinler arası/paradigmalar arası bir perspektifin temin ettiği imkanlarla gidilebilir. (1) Bugünün dünya sistemini anlamada kullanılan temel metodik yaklaşımın ampirizm olmasından kaynaklanan bir dizi teorik ve politik analizin yanılsamalarını da şimdilik parantez dışına alalım. Ve kendimizi, uluslararası süreçleri betimleme (taxonomi) ve açıklamada, vazgeçilmez bir maymuncuk haline gelen "küreselleşme" -globalleşme- kavramının otopsi ile sınırlı tutalım.

Doğal olarak, bu ve benzeri kavramları kullanan akademik ve politik öznelerin niyetlerinin(i) uluslararası süreçleri tayin etmediğini ve muhtemelen tersinin (vice versa) geçerli olduğunu da bilmekteyiz. Dolayısıyla uluslararası düzeydeki dokunun/yapının değerlendirilmesi daha önem taşıyor. Varolan adaletsizliklerin, tutarsızlıkların, ahlaka aykırılığın vandalizmin, vs.'nin gerekçelendirilmesini bu bireylere tahvil etmek yerine, zihinsel özerkliğin endekslenmesiyle, özneleri davrandıkları gibi davranmaya zorlayan ve bilgi taşıyıcılarının kompradorlaşmasına yol açan şartlara bakmak gerekiyor.

Küreselleşme süreci içinde olduğu vazedilen "yeni dünya düzeni" tarifi, aslında insanların sahip oldukları "öz"de içerilen "insan aklı"na uygun, ezeli-ebedi geçerliliği olan, bir dünya nizamına, nihayet kavuşulduğu inancına dayanıyor.

Şimdiki zamanı sonsuzlaştıran ve donduran, bu

zamansızlık özlemiyle dolu, naif burjuva ideolojisi, koşulların insanı belirlediği tarih öncesinden, insanın koşullarını şekillendirdiği tarihin miladına geçişin de imkansızlığını vurguluyor. Ve bütün bunlar, değişmez bir "soyut insan" varsayımına gözlemine dayandırılarak sunuluyor. Kanıtlanması gereken bir tema, bir başka kanıtın gerekçesi olarak ele alınıyor. Üstelik, realizmin, Hobbescu soyut insanının ise, bencil ve vahşi doğası olan karamsar bir insan yapısı söylemine dayandırılıyor olması da, başka bir ironidir.

Sosyal bilimcilerin asli görevlerinden biri de, inceleme nesnelerine göre, geçici olanı, kalıcı olandan ayırmaktır. Ampirist yaklaşımda görül- düğü gibi, yalnızca varolanın ve hatta değişimin tasviri yeterli değildir. Uluslararası düzeydeki değişimin, nasıl bir yapı değişimine karşılık düştüğünü göstermek gerekir. Var olan her eğilimin kural olmadığını bilerek, teorik inşalara gitmek gerekir. Bilimin nesnesi, bilimin kendisi değildir. Aynılaştırdığınızda, hem ampirizme düşersiniz, hem de TV ekranından farkınız kalmaz. Vakayiname (chronicle) düzeyinde dünyanın fotoğrafını çıkarmak, kendi başına bilimsel bilgiye ulaşmakta yetersiz kalır. Çıplak gözle görül- len, ampirik olarak anlaşılabilen bir saydamlık söz konusu değil. Bizim doğrudan algıladığımız şey, hegemonik ideolojik söylemin filtresinden geçen imgesel izdüşümlerdir.

Bildiğimiz harita, nasıl doğrudan coğrafi gerçekliğe tekabül etmese de, bize yol gösterici oluyorsa, uluslararası ortamın bir haritasını çıkarmanın, benzer bir işlevi olabilir. Tabii, burada önemli olan husus, zaman parametresidir çünkü sanılanın aksine, uzun dönemde değişmez kabul edilen elemanların da değişir hale geldiğini görebiliyoruz. Bu da, elimizdeki haritayı, coğrafi haritadan farklı kılıyor.

"Tahakkümcü" bir bakış açısından arınma-



Akademik "establishment"da ağırlığını hissettirmeye başlayan, yeni liberalizmin lümpen entellektüelizminin sormadığı soruları sormak ve bu devasa mayın tarlasına girmemek gerekiyor. İçinde yaşadığımız irrasyonel dünyada, siyasal hijyeni yitirmeden, ölçü bulmak kolay değil.

mız, historisizm, ampirizm ve finalizm üçgeni gibi bir ayakbağından kurtulmamıza bağlı. Yoksa, pekala gözlemlerimizin varolan gerçeklikle bir ilgisi kalmayabilir. Bu yüzden, analizimizin iç bağlantılarını doğru kurmak ve lehimlememizi iyi yapmamız gerekir. Dünyaya nasıl baktığınızı söyle, sana kim olduğunuzu söyleyeyim, esprisi burada da geçerliliğini koruyor. Uluslararası düzeydeki kaotik yapıya nasıl bir zihni disiplin içinde bakıldığı önemli. Wright bile, "uluslararası ilişkiler, bilimin girebilmesinin olağanüstü zor olduğu bir alandır." (2) tespiti yaparken, kaosu logosa dönüştürmenin zorluklarının bilincindedir. Prokrustes gibi, yakaladığı insanları yataklara yatırıp, yatakları onlara göre değil de, kurbanlarının boylarını yatağa uydurmak için, onları çekip uzatan ya da kısaltan mitolojik kahraman gibi dünyaya bakan globalleşme teorisyenlerinden sakınmak gerek.

"Neden dünya şöyle değil de böyle kuruluyor?" sorusunu sormazsak, 20. yy.'ın 19. yy.'dan en önemli farkını oluşturan kamuoyunun, ikna edilme/inandırma mekanizmalarının dışlıları olma durumunda kalabiliyor, bilim aparatı. Zihni kolonizasyon politikalarının dışında kalınmazsa, bilgi ile sanıyı ayırmak güçleşiyor. Üstelik bilgi, "çıkar"a bağlanıyor. Çıkar da, aslında bağımsız bir değişken de değil. Oyunun kuralları değiştikçe, değişen bağımlı bir değişken.

Hem "folk knowledge" -avam bilgi-yi aşmak, hem de ilgili yazının kendinden menkul konvansiyonel kavramlarını sorgulamak kolay değil. Uzun bir düşünce kortejiyle hesaplaşmak gerekiyor. Diyelim, bugün uluslararası ilişkiler disiplininde, devlet ve devlet dışı aktörler, vs., gibi kaba tüpeler yapıp, uluslararası düzeydeki ağırlıkları tartışırken, Fransa'da otomotif sınai sektörünün en kârlı dış yatırımını yapan, "Renault" gibi kamu kurumlarını ya da devlet iştiraklerini bile tarif ve tasnif etmekte güçlük çekilebiliyor. Kısacası disiplinin teorik müfrezelerinin bir kavrayış krizinden bahsetmek de mümkün. Devletin tarihsel ve sosyolojik arkaplanını devre dışı bırakarak, "Machiavelli"(ii) döneminin kavramlarıyla da dünyayı anlamamız pek kolay değil.

Dünyanın düzenliliği olduğu varsayımına dayanan disiplin, yine kanıtlanması gereken varsayımı, kesin bir bilgi olarak sunuyor. Üstelik bu düzenliliğin, bir tür



"bütünleşme"/"küreselleşme"ye doğru evrildiği savı, teorik, politik ve etik olarak, olması gereken ve istenir rasyonel bir durum olarak algılandığından, "ayırışma/küçülme" (disentegrasyon)(iii) gibi istenmeyen durumlar, bir tür sapma (dysfunction) olarak okunduğundan, teorisi bile tam anlamıyla kurulamıyor. Aynı bir mantık alanının olduğu görülüyor. Bir tür teleolojik bir perspektifle, yersiz bir alan genişletilmesine de gidilerek, tıpkı altın arayan bir insanın her yerde altın bulacağını düşünmesi gibi absurd sonuçlara ulaşılabilir. Halbuki her iki süreç arasında bir öncelik/sonralık ilişkisi olmadığı gibi, neden/sonuç ilişkisi de bulunmuyor. Siz sistematik bir bütünü, sistematik bir neden/sonuç ilişkisi içinde değerlendirebilirsiniz ama o sistematik bütünün kendisini, dışarıdan, kendi iç gerekçelendirme ağı ile açıklayamazsınız. Tıpkı, her insanın bir annesi olmasından, bütün insan ırkının bir annesi olması gerektiği sonucuna varamayacağınız gibi.

80'li yılların başında, neo-realizmin (özellikle K.Waltz) (3) ortaya koyduğundan beri, aslında devlet davranışlarında türdeşliğin olmadığını biliyoruz. Belki de bu yüzden sistem kendi anarşik yapısını kendisi üretmektedir ve unipolar (tek kutuplu) dünya tasvirleri, aslında kendi içinde çelişik olduğu gibi, etimolojik olarak da, kutup kendi karşısını gerektirdiğinden, tek ve kutup sözcüklerini de birlikte kullanmak doğru olabilir.

Teorinin kıyısından, belden yukarıya doğru yüzebilmemiz için, akademik "establishment"da da ağırlığını hissettirmeye başlayan, yeni liberalizmin lümpen entel-



lektüelizminin sormadığı soruları sormak ve bu devasa mayın tarlasına girmemek gerekiyor. İçinde yaşadığımız irrasyonel dünyada, siyasal hijyeni yitirmeden, öl-çü bulmak kolay değil.

İşbirliği çerçevesinde, devlet sistemlerinin yerini alan, kozmopolit bir sivil toplumun/dünya toplumunun potansiyellerini ön plana çıkaran Kantçı/Marxçı evrenselci geleneğin farklı bir paradigma olduğunu biliyoruz. Bu gelenek, şimdilik, öpülmeyi bekleyen uyuyan güzel konumunda ya da Dostoyevski'nin "Cinler"de (s.403) söylediği gibi, adeta "Amerikasız bir Kolomb," Dolayısıyla, soruların muhatabı, küreselleşen servet avcılığı/kafatası avcılığı ideolojisiyle, girişimci kültürünü, insanlığın değişmez alinyazısı olarak görenler.

Bugün acaba uluslararası ilişkilerde varolan ve değişik biçimlerde ortaya çıkan çelişkilerin, gerilimlerin ve karşıtlıkların ve kriz potansiyellerinin ortadan kaldırılabilceği bir eğilim/süreç mi ortaya çıkmıştır? Ve eğer böyleyse, bu durum nasıl bir yapı değişikliğine tekabül etmektedir? Bu duruma delil olabilecek, saptanmış bir eğilim mi var? Varsa bu sonucun/süreçin nedensel bağı nasıl kuruluyor? Yaşanan bu durumun aşılması nasıl bir arkaplan perspektifini gerektiriyor? Reel kapitalizm metamorfoza mı uğradı? Sınıf mücadelesi bitti mi? Burjuvazi anonimleşti mi? Kapitalizm "decentralize" mi oldu? Kapitalizmin siyasi/iktisadi aktörleri arasında bir homojenleşmeden bahsedebilir miyiz? Yoksa Kautsky'nin 1914'de geliştirdiği, ultra-emperyalizm mi söz konusu? Emperyalizme dayanmaksızın kapitalizm yaşayabilir mi? Yoksa emperyalizm imtiyazlarını mı lağvetti? Tarih sahnesinden mi çekildi? Emperyalist rekabet mi bitti? Latince emretmek anlamına gelen, "imperare", tarihe mi karışıyor? ABD ve İngiltere gibi statükocu ülkelerin konumu nasıl değişti? Ya da devletlerarası savaş durumuna yol açan çıkar çatışmalarının yerini, işbirliği süreci aldı, diyebilir miyiz? İç ve dış yapıların etkileşimi çerçevesinden bakıldığında, (4) küreselleşme neye denk düşüyor ve bu yapılar arasında, bu süreç içinde bir senkronizasyon var mı? ..vs., vs., ... Bu sorulara verilen yanıtlarla, nirvanaya ulaşmasak bile, bilgi

Kapitalizm metamorfoza mı uğradı?

Sınıf mücadelesi bitti mi?

Kapitalizm "decentralize" mi oldu?

Kapitalizmin siyasi/iktisadi aktörleri arasında bir homojenleşmeden bahsedebilir miyiz? Yoksa ultra-emperyalizm mi söz konusu?

Emperyalizme

dayanmaksızın kapitalizm

yaşayabilir mi? Bu sorulara verilen yanıtlarla nirvanaya ulaşmasak bile, bilgi veznedarlığının ötesine geçilebilir.

veznedarlığının ötesine geçilebilir.

Toplumların sosyolojik dokusunda, "insanlık", "barışseverlik", vs., gibi soyut kimliklerin daha zor benimsendiğini biliyoruz. Hele kendinden farklı kimlikler/kültürler, bir yandan, diyelim, "ateşe tapan" anlamına geldiğini bilmeden, "gavur" vs., diye küçümsenirken, diğer yandan da, M.Thatcher'ın "We have culture, they have ethnicity," şeklinde ifade ettiği gibi, aşağılanarak dışlayıcı politikalar benimsenebiliyor. Ya Le Penn'in "Kahrolsun anti Fransız ırkçılığı," sloganına ne demeli? Günümüzde Sosyal-Darwinizmin kuralları ve oluşturduğu kurtlar sofrası ortamı, daha tayin edici olabiliyor. Kamuoyu dışında hiçbir zorlama gücün olmadığı bir dünyaya ulaşmada, var olan toplumların örgütlenmesinin mantığını zorlamak kolay değil. Piramidal yapı kendini kolaylıkla yeniden üretebiliyor ve teorik statükosunu teminat altına alabiliyor. Bütün bunlara karşın, ütöpik bir kapitalizm tasarımı sunulabiliyor ve "imaginary" olan, "real'i üst belirleyebiliyor. Böylece ideolojinin bilimi, mistik bir demarkasyonu söz konusu olabiliyor. Esasen reel kapitalizm son derece ütöpik. Gerçekten de asıl ütöpikler, dünyayı dönüştürmek isteyenlerden çok, bu haliyle ya da makyajla, sürebileceğine inananlar.

Bu yüzden, vandalizm; sadece küreselleşme ve yeni dünya düzeninin, bir bakıma, siyasal düzeyde liberalizm, iktisadi düzeyde de piyasa ekonomisinin cihanşumul karakteri ile, insanlığın varabileceği bir nihai düzenin, sonunda kaba kuvveti tedavülünden kaldırmadığını ve üstelik potansiyel yıkıcılıktan, kinetik enerjiye geçme gerilimine mündemiç olduğunu vurgulamak için değil, aynı zamanda da teorik olarak, var olanı, tarif yerine, "tahrif" eden anlayışlara, teorilere, kavramlara karşı, insanda oluşan ruh halini de ifade etmek amacıyla kullanılıyor. Böylece vandalizm/güç politikası, her iki düzeyde





Bu hesapta para var.



Herkesin başına gelebilir. Siz bütçenizi yaparsınız, şu kadarı kiraya, bu kadarı taksitlere falan derken... beklenmedik bir masraf çıkar, bütün hesaplarınız alt üst olur. "Açığı nereden kapatsam" diye kara kara düşünürsünüz.

Hiç düşünmeyin... İş Bankası'nda, kısa süreli nakit ihtiyaçlarınızda size destek olacak bir hesabınız var.

Kredili Mevduat Hesabı

Kolay, ucuz, sürekli kredi.

Kredili Mevduat Hesabı için bir imzanız yeterli. Bundan böyle İş Bankası'nda sürekli hazır bir krediniz olacak. Hesabınızda para bulunduğu sürece, zaten mesele yok. Paranız mı bitti? Krediniz kendiliğinden devreye girecek!

Şimdi hiçbir ek işleme gerek kalmadan kredinizi çekebilir... kısa süreli ihtiyaçlarınızı çok düşük bir

faizle karşılayabilirsiniz. Ve bu olanaktan her ay tekrar yararlanabilirsiniz.

Kredili Mevduat Hesabı sizi bekliyor. Başvurunuzu hemen yapın; kolay, ucuz, sürekli İş Bankası Kredisiyle ay sonu bunalımlarını unutun!

**KREDİLİ
MEVDUAT HESABI**
Kolay, ucuz, sürekli kredi.

TÜRKİYE İŞ BANKASI

de patolojik bir sonuç haline geliyor. (5)

Özellikle, uluslararası ilişkiler gibi bir "burjuva" bilimi, varolan kapitalist ilişkileri meşrulaştırarak ve bu yüzden kendi tarihselliğini de sorgulayamayarak eksikliğini kendiliğinden ortaya koyuyor. (6)

Aslında, uluslararası sistemin ya da global sistemin, emperyalist bir sistem olduğu gözardı ediliyor. Mortan Kaplan'ın ilgili literatürdeki temel metinlerin başında sayılabilecek, "System and Process in International Relations" başlıklı çalışmasını, Krippendorff, gördüğü en absurd ve boş bir sistem analizi olarak kabul ederken ve hiçbir şey vermediğini ve söylemediğini vurgularken (7) bu yüzden son derece haklı. Üstelik bu kurgu, 1978'den beri de, teorik olarak kayda değer bir gelişme gösteremeyerek, dolaşımdan çekildi. Esasen toplumlararası ilişkiler bazında, güç ilişkileri, kapasitelerin dağılımı ve eşitsizlikleri koruma işlevini analize katmadan, teorik bir polifoniye kavuşmak bile söz konusu değil. Eğer hegemonya, kurumların ve ilişkilerin kurallarını koyma imtiyazını elinde tutma anlamına geliyorsa, iç ve dış dinamiklerin birbiriyle lehimlenmesinde, bir türdeşlikten bahsedilemeyeceğini görmek gerekiyor. Bu anlamda, siyasi ve iktisadi aktörlerin ilişkisinde, rekabet ve tekelin, birbirini dışlayan kategoriler olmaktan çok, birbirinin türevi olduğunu biliyoruz.

Bütün bunlar devlet merkezci bir indirgemeci analizi savunmak anlamına gelmiyor. F.Ergin tarzı "Uluslararası politik uzmanı... problemleri ve aksiyonları, herşeyden önce, 'devletin dünyadaki durumu' açısından değerlendirmekle görevlidir." (8) gibi bir anlayış değil söz konusu olan. Devlet/devlet dışı aktörler dikatomişi, teorik bir zenginlik tesis etmiyor, aksine imajları sabitleştiriyor. Uluslararası düzeyde, toplumsal ilişkilerin yapısal özelliklerini ön plana çıkarmak gerekiyor. Yeni liberalizmin, pseudo-bilimsel (sözde bilimsel) dili, nomothetic (yasa koyan) olmakla kalmıyor, ideographic (anlamı da koyan) özelliğiyle, verili olana bizi hapsediyor. (9) Statükoya yüksek bir değer vererek, sistemin harmonisine katkıda bulunan herşey, 'justifiye' edilerek, (haklılaştırılarak), muhafazakarlaşıyor.

Üstelik yeni liberalizmin bütün savlarına karşın(iv), maddi/zihinsel krizler, devleti yeniden devreye sokuyor. Krizin çözümünün, geniş kesimlerin aleyhine olması, kitleleri seferber edici politikalar yerine, siyaset dışına fırlatan politikaların tercih edilmesi 'siyasal cynizme' (politik aldırmaçlığa) da neden oluyor. Aslında yeni liberalizm, siyaseten güçlü bir devleti özlüyor. (10) Çoğu hükümet, tıpkı III. Napolyon hükümeti gibi içerde reaksiyoner, dışarıda liberal bir görünüm sergile-

Bir yandan da uluslararası düzeydeki yatay işbölümünün, dikey işbölümü tarafından tayin ediliyor olması, ulusçu hareketleri de arkaik kılmak yerine, küreselleşme ve yeni dünya düzeni altındaki, bu eşitsizliğe karşı, pozitif bir cevap olarak da kodlanabilmesini sağlıyor. Azınlıkların politikleşmesi ve kendi kendini yönetme arzusu, yeni soğuk savaşın da dinamiklerini ortaya koyuyor.

yebiliyor. Artan işsizlik ve resesyon, devletin bekasını ve işlevini, yine ön plana çıkarabiliyor. Bu arada devletler, güçlerini kolay kolay uluslararası bir güce devretmeye yanaşmıyor. Üstelik bugün kamu yatırımlarının/harcamalarının, toplam yatırımlar içindeki payı da hemen her yerde artma eğilimini sürdürüyor. Makro sorunların, post-kapitalizmde de mikro siyasetlerle çözüme kavuşturulması zor gibi.

Tahsisli burjuvazi, her yerde devletten vazgeçemiyor. Olsa olsa varolan kamusal fonlardan, genişkesimlerin aleyhine daha çok pay almaya yönelik nispi ve kısmi bir gerilim söz konusu. Böyle bir hidrolik ilişkiiden yola çıkarak, küreselleşmenin devletin küçültülmesine bağlanmasında, fiili gerçekliğe uymayan bir yan yok mu?

Devlet sistemlerini üretim tarzlarından ayıramıyoruz. Devlet iç ve uluslararası olmak üzere iki boyutta etkinlik gösteriyor. Devlet, diğer devletlerle rekabet için içgüçlerini/kaynaklarını mobilize ediyor ve uluslararası düzeydeki rolünü de, içerdeki pozisyonunu güçlendirmekte kullanıyor. Bürokrasi de, dışarıda, diplomasi aygıtı biçiminde ortaya çıkıyor. İçeride de devamlı bir ordu, devamlı bir sivil bürokrasi, vergi sistemi, vs..

vs. Zaten bütün bu daire birbirini davet ediyor ve besliyor. Zaten başka türlü de kamusal güç kendini yeniden üretemez. Bugün ise, tekrar mutlakçı devletin ekonomi politikası olan merkantilizme dönülmesi ilginç bir diledir. Tıpkı karşılıklı bağımlılık tezinin, soğuk savaş döneminde, devletlerin otonom çıkarlarıyla çeliştiği gibi. (11) Ve bu durumu Fromkin'in "kavramsal fakat ampirik değil." (12) şeklinde değerlendirmesi gibi

"Beyler, paranın dünyasında yumuşak kalpliliğe yer yoktur."





Bırakınız SIPRI yıllıklarına göre silah barcamalarında ve sıcak çatışmalarda ciddiye alınabilir bir düşüş olmamasını, günde yaklaşık 40 bin çocuğun öldüğü bir dünyada yaşamamız bile, yeterince ibret verici değil mi? O balde neden bala ABD gibi ülkelerin 5. kolu ve dış lejyonu gibi çalışan, çok uluslu şirketlerin bu ideolojisi, temel entellektüel mili oluşturabiliyor?

K.Marx. The Revolutions of 1848, s.200.

Uluslararası ortam ve süreçleri tayin eden son gelişmeleri, aslında sermayenin yeniden yapılanması çerçevesinde değerlendirmek gerekiyor. İç pazara yönelik ithal ikameci politikaların yerini, sosyal demokrat/muhafazakar kemer sıkma politikalarına dayalı ihracat stratejilerinin alması(v), küresel olarak dünya pazarlarını da daraltıyor. Esasen birikim tarzı değişikliği ile üretim tarzı değişikliğinin birbirinden farklı olması, içinde bulunduğumuz sürecin, yeni bir döneme denk düştüğü anlamına gelmiyor. Kapitalizmin içerdiği kutupsallaşma, küreselleşmenin/dünyalaşmanın önünde temel bir engel ve burjuvazinin harakiri yapmasını gerektirecek bir düşüncenin de ütöpik yanı ortada.

Devletin burjuvaziden bağımsız bir güç olmaması, sermaye birikiminde aktif bir rol oynamayı sürdürmesini şaşırtıcı kılmıyor. Olsa olsa, özellikle Üçüncü Dünya ülkelerindeki devletin fiilen komprodorlamasına ilişkin sorunlar önem taşıyor.

Bir yandan da uluslararası düzeydeki yatay işbölümünün, dikey işbölümü tarafından tayin ediliyor olması, ulusçu hareketleri de arkaik kılmak yerine, küreselleşme ve yeni dünya düzeni altındaki, bu eşitsizliğe karşı, pozitif bir cevap olarak da kodlanabilmesini sağlıyor. Azınlıkların politikleşmesi ve kendi kendini yönetme arzusu, yeni soğuk savaşın da dinamiklerini ortaya koyuyor. (13)

Zaten 1990'ların başındaki iyimserlik, yerini derin bir karamsarlığa ve ayrışma eğilimlerinin de ön plana çıkmasına yol açtı. Bu durum, uluslararası konjonktürü farklı değerlendirmekten kaynaklanan, partilerin için bölünme sürecine de damgasını bastı. Varolan kaos, uluslararası örgütler düzeyinde de kolay kolay önlenemiyor. Benzer bir iyimserlik yarılsamasa, 1950'lerde kuzey/güney ilişkisinin pekala işbirliğine yönelik gelişebileceği düşünüldüğünde de vardı. Bir tür kuzey/güney arası "yakınlaşma teorisi" -convergency theory- gibi. Bugün olduğu gibi, dün de gelişmeler, tersi süreçleri haklı çıkardı. Tıpkı Marshall yardımının da Amerikan alturizminin bir egzersizi olmadığının sonradan anlaşıldığı gibi. Bu durum "eurocentrik" bakış açısının "etno-



centrik" bir bakış açısına ikame olmasını gerektirmiyor. Sadece bugünün dünyasını rasyonalize/idealize eden ve anlam üzerine ipotek koymaya çalışan analizlere karşı temkinli olmamızı gerektiriyor.

1989 Berlin duvarının yıkıntılarının ardındaki "real-politik"den(vi) yekpare bir dünya çıkmayacağı belliydi. Bugün galip devletlerin üstünlüğüne dayalı bir Kartaca barışı benzeri, hiyerarşik bir sistemden bahsedebiliyoruz. Neden bugün küreselleşme rüzgarlarına karşın global kurumlara (yasama benzeri: quasi-legislative), yönelik direnç sürüyor? Tek neden bürokrasi mi? Peki ya Brüksel bürokrasisine ne demeli? Niye Japonya ve Almanya, IMF ve Dünya Bankası'ndan daha fazla oy hakkına sahip olma talebinde bulunuyorlar? Para krizinden, ECU'deki parasal ağırlıklarına değin bir dizi gerilim kendini kolaylıkla yeniden üretebiliyor? Siyasi/iktisadi aktörlerin maddi/zihinsel homojenliğinin (yekpare) olmaması, bu süreci besliyor. Diyelim, AT/AB'de iç hegemonya savaşı, stagflasyondan, finansal/mali krize, bu depremden sıyrılmanın ve öne çıkmanın fırsatını sağlıyor. Başlı başına iki Almanya'nın bütünleşmesi bile bir başka bütünleşmenin önünde sorun olabiliyor. Bu çerçevede, nüfusu 35 yılda iki katına çıkan, hala nüfusunun yarısı kırdı yaşayan ve bir dizi konuda, Maastricht'deki kriterlere uymayan Türkiye'nin, Avrupa'da oturma izni olan yurttaşlarının dahi serbest dolaşım hakkından mahrum bırakılması, bu kurtlar sofrasında fazla şansının olmadığını gösteriyor.

İktisadi, siyasi ve kültürel değerlerin yaygınlaşması anlamında bir küreselleşme sürecinden bahsetmek gerekirse, gönüllülüğten çok, fiili cebrin esas olduğu sömürgecilik dönemini saymazsak, hakim değerler bütünü yaygınlaşması anlamında, aydınlanma dönemine

Dünyanın kartını taşıyacağınıza dünya kartı taşıyın !



Tek bankadan başka hiçbir bankada kullanılamayan banka kartı dönemi son buldu.

AKKART EXTRA, bütün dünyada geçerli. Yılın her günü, günün her saati... İşte yalnızca bir banka kartının; AKKART EXTRA'nın sunduğu dünya:



Dünyada CIRRUS amblemlili 130 bini aşkın ATM'de

Cirrus; dünya bankalarının 130 bini aşkın ATM*'sindeki ortak kullanımı ifade eder. AKKART EXTRA'nızla dünyanın neresinde olursanız olun, Cirrus amblemi taşıyan ATM'lerden bulunduğunuz ülkenin para birimiyle hesabınızdan anında para çekebilirsiniz. Para taşıma, döviz bozdurma, havale bekleme dönemine son!



Dünyada MAESTRO amblemlili 800 bin işyerinde

Otel, lokanta, restoran, mağaza, süpermarket, benzin istasyonu, araç kiralama... Yeter ki kapısında Maestro amblemi olsun. Alışverişinizi yapın ve sadece AKKART EXTRA'nızı gösterin. Ödeme, Akbank'taki hesabınızdan otomatik olarak yapılacaktır.



Türkiye'de ALTIN NOKTA amblemlili 750 ATM'de

AKKART EXTRA ile, yalnızca AkMatik'lerden değil, Altın Nokta amblemlili 750 ATM'den istediğiniz zaman para çekip işlem yapabilirsiniz. Mevcut Akkart'ınızla da bu olanaktan yararlanabilirsiniz.

AKKART EXTRA'ya sahip olmak çok kolay!

AKKART EXTRA sahibi olmak ya da Akkart'ınızı AKKART EXTRA ile değiştirmek için size en yakın Akbank şubesine uğrayın. **Sizin de bir dünya kartınız olsun.**

Tüm Bireysel Bankacılık hizmetleri ile ilgili bilgileri günün 24 saati İstanbul (0-212) 280 84 07, Ankara (0-312) 419 10 30 ve İzmir (0-232) 483 57 77 numaralı telefonlardan öğrenebilirsiniz.

* ATM, otomatik veznedir.

AKBANK



Çöpler de globalleşiyor.

değin inmek mümkün. İkinci küreselleşme süreci olarak da 1917 Bolşevik devrimi düşünülebilir. Yeni sağın küreselleşme iddiasının içeriğini oluşturan, meta ve sermaye dolaşımının yaygınlaşması, yani emperyalizmin bu asli özelliği, yeni bir dönemle karşılaşmadığını gösteriyor. Bu dünyada da, Marx'ın yukarıda da vurguladığı gibi, iyiniyet, yumuşak kalplilik ve temenniler geçerli akçe değil. La Fontaine'in öyküsünde, şehir hayatından bıkan bir adam, kır hayatından ve yalnızlıktan sıkılan bir ayı ile karşılaşınca yolun ortasında, birlikte yaşamaya başlıyorlar ve iyi de anlaşıyorlar bir süre. Oyle ki adam uyurken, ayıcık adamın yüzüne konan sinekleri bile kovalıyor. Ama bir gün sineğin biri, adamın yüzüne musallat olup kaçmayınca, ayı da taşı alıp, sineği öldürüyor. Adamın yüzü de, tahmin edileceği gibi, paramparça oluyor. İyi niyete dayalı ilişkilerin, potansiyel tehlikesini hicveden bu fabl, hayatın birçok alanında da geçerli gibi gözüküyor. Ayının tüyü değişse de huyu değişmiyor.

1950'lerin sonunda Roma Klubü, şirket direktörleri, akademisyenlerden oluşan bir grup olarak, "ideolojik ve politik bir kabulden yola çıkmadıklarını" söylüyorlar ama teknokratik bir ideoloji ile transnasyonal şirketlerin tayin edeceği, planlanmış bir toplum tasarımı sunuyorlardı. Var olan sistemin güç dağılımına bakıldığında, bu konuda yalnızca moral konsensusun yeterli olmadığı görülüyor. Üstelik moral düzeyde bile konsensusdan çok, "dissensus"dan bahsedilebilir.(vii) Sistemden en çok kim kar ederse, o savunuyor. Bir yandan merkez/çevre çatışması, bir yandan da merkezden çevreye yaygın sermaye akışı olarak, tek yönlü bir süreç şeklinde yaşanan küreselleşme. Olsa olsa, geçmiş dönemlere göre bir ölçek büyüklüğü sorunu ile karşılaşıyoruz. O halde, uluslararası sermayenin tek başına Türkiye'ye gelmesi küreselleşmenin bir parçası mı? Bu arada Türkiye sermayesi küreselleşmeye ne kadar yatkın? Bırakı-

nız **sınai** ve tarımı, diyelim, reklamcılık, turizm gibi sektörlerde, yerli şirketlerle yapılan göstermelik evliliklerde yaşanan dramı, sermaye akışı tabloları çerçevesinde görmek, globalist teorisyenlerimiz için fazla mı pratik-yen işi? Devletin küçültülmesini isteyen burjuvazimiz, Türkiye/Russiya cumhuriyetlere, devlet teşviki olmadan çıkmak istemiyor, çıkamıyor da. Belki de dünyanın taşrasından, küreselleşmenin, esnafılık ilişkileri düzeyinde yaşanmasını doğal karşılamak gerekiyor.

Bilgi üretme tekeline sahip olanlar, teknolojik yenilik üretme tekeline de sahip oluyorlar. Üretenler ile tüketenler arasındaki makas açıldığı gibi, haberleşmeden bir dizi alana değil, yaşanan küreselleşme, bizi örneğin haber dağıtımı/üretimindeki merkezileşme/temerküzü unutturmamalı. Yoksa, tabii ki, A.Lincoln öldürüldüğünde, halkın % 85'inin 6 ay sonra haberdar olması gibi bir durum söz konusu değil. Bilgiyi üretme anlamında olmasa da, hiç değilse sonuçlarından yararlanma açısından, küreselleşme konusunda tehditler var. (14)

K.Marx ve F.Engels'in de vurguladığı gibi, "ürünler için daha büyük bir pazara gereksinim, burjuvazinin her yerde yerleşmesine, her yerde bağlantılar kurmasına neden" oluyor. (15) 19. yy.'ın hayaletinin senaristleri, belki de hayaletlerin bi-mekan ve zaman dışı olma avantajını kullanarak gerçekleştirdikleri bilgece kehanetleri ile, medya yıldızı küreselleşme teorisyenlerinin gözlemlerini, bir başka bağlamda da olsa öngörebiliyorlardı.

Görünen o ki, emperyalizm şartlarında, bütünleşme ve küreselleşme süreci, $a+b=c$ şeklinden çok, $a+b=a'$ ya da büyük "A" şeklinde tezahür ediyor. Ve bu şartlarda, ilk defa Neue Zeit'de (1893) Bernstein tarafından kullanılan "soğuk savaş" (einkalder krieg) kavramı, bugün "yeni soğuk savaş" şeklinde küreselleşiyor. Bırakınız SIPRI yıllıklarına göre silah harcamalarında ve sıcak çatışmalarda ciddiye alınabilir bir düşüş olmamasını,



günde yaklaşık 40 bin çocuğun öldüğü bir dünyada yaşamamız bile, yeterince ibret verici değil mi? O halde neden hala ABD gibi ülkelerin 5. kolu ve dış lejyonu gibi çalışan, çok uluslu şirketlerin bu ideolojisi, temel entelektüel mili oluşturabiliyor? Herhalde önyargının mantığı yok ve Frenklerin dediği gibi, "bilgisizliğimizin karanlığında, tüm yabancı biçimler, bize aynı renkleriymiş gibi görünüyor."(viii) ■

Dipnotlar

1. Michael Banks, "The Inter-paradigm debate", International Relations, A handbook of Current Theory, edited by Margot Light and A.J.R. Room, Frances Pinter, (publ.) London, 1985, s.13.
2. Q.Wright, Study of International Relations, New York. Appleton-Century Crofts, 1955, s.115.
3. Kenneth Waltz, Theory of International Politics, New York. Random House, 1979.
4. Andrew Linklater, Beyond Realism and Marxism. Critical Theory and International Relations. Macmillan, 1990, s.33.
5. A.V.S.de Rueck, "Power, Influence and Authority", International Relations, A handbook of Current Theory, 1985, s.114.
6. E.Krippendorff, International Relations as a Social Science, The Harvester Press, 1982, s.13.
7. a.g.e., s.34.
8. Prof. Dr. Feridun Ergin, Uluslararası Politika Stratejileri, İktisat Fakültesi yayınları, No:347, s.132.
9. Philippe Braillard, "The Social Sciences and the Study of International Relations.", International Social Science Journal, Epistemology of Social Science, 102, Unesco, 1984, s.634.
10. Leyla Sanlı, Yeni Sağ Politikalar, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1992.
11. Richard Little, Power and Interdependence: A Realist Critique, 1991, s.112.
12. D.Fromkin, The Independence of Nations, New York-Praeger, 1981, s.135.
13. Gunter Munnerup, "Marxism and the Nation, Some aspects of Theory and Practice," Rethinking Marx, ed. by Hanninen and Leena Paldan, Berlin, International Socialism, Argument Verlag, 1984, s.118.
14. Dr. A.Aksoy, "Bilişim Sihirli bir Değnek midir?" İktisat Dergisi, Yıl: 29, sayı:344, Aralık 1993, s.36.
15. K.Marx/F.Engels, The Communist Manifesto, Penguin books, 1967, s.82-83.

- (i) Paradigma seçimi teknik bir konu değil. Paradigmatik bir yapının seçimi felsefi/ideolojik seçimlerle de ilgili. Bu arada "paradigmalar arası" tartışmada geline nokta, paradigmaların karşılaştırmayacağı tezini de, bugün arkaik kılıyor.
- (ii) Geçerken vurgulamakta fayda var; Machiavelli, sanılan aksine, etik dışı bir siyasi analiz de yapmaz. "Etik" olan, reddedilmeden, devletin çıkarına bağlı olarak yeniden tanımlanır.
- (iii) Birliğin, bütünleşmenin bozulması anlamında 'disentegrasyon', teoride de, politikada da olumsuzluğu çağırıyor ve bir

alt kategori olarak ele alma eğilimlerini güçlendiriyor. Ayrışma istenmeyen bir kriz durumu olarak algılandığından, ayrışma teorisi tam kurulamadığı için, daha çok edebi bir retorik düzeyinde ya da reddedici komplo teorileri (dış sponson arama, vs.) şeklinde ele alınıyor. Halbuki etnik farklılıklar ile bölgesel eşitsizlikler birleşince, ayrışma ya da farklı bir idari biçim (federal yönetim, vs.) kaçınılmaz olabiliyor. Dil, değer, imge, tarih ve diğer faktörler bazında bölünen gruplar/kültürlerin birbirlerini ve durumlarını algılamada güçlük yaşanması konuyla doğrudan ilgili. Merkez/çevre arasındaki çıkar çelişkisi de ayrışma eğilimlerini güçlendiriyor. Bu durum, karar alıcılar düzeyinde, özellikle etkili oluyor. Tabii her spesifik sorunu kendi anlamı içinde değerlendirmek gerekli. Örneğin, İngiltere'de, Falkland krizi sırasında, sol bir hükümet iktidarda bulunsaydı, 1982'de, pekala Küba, o dönem Arjantin diktatörlüğünü desteklemeyebilirdi. Subnasyonel tepkilerde bu tür farklılıklar önem taşıyabiliyor.

- (iv) Örneğin, işsizliğin % 10'u geçtiği Avrupa ülkelerinde, yeni liberal ortodoks politikalar, daha kolay hakimiyet tesis ettileri ve politikalarını gerçekleştirdikleri gibi, garip bir 'feed, back' ile bu politikalar, işsizlik oranını çok daha fazla artırıyor. İşsizliğin düştüğü Norveç, İsveç ve Avusturya gibi ülkelerde yenisag zayıf kalıyor. (Bak: Gören Thernborn, Why some Peoples are More Unemployed than Others, Verso, London, 1986, ve Simon Gunn, Revolution of Right, London, Pluto Press, 1989, s.17.
- (v) Bugün, bir ölçüde ABD'nin bile ucuz işgücüne dayalı ihracat stratejisiyle bu anlamda; küreselleşme bir yana, üçüncü dünyalaştığı söylenebilir.
- (vi) Bismark döneminden kalan ve iki cephede savaşmamaya dayalı olan Alman politikasına, "realpolitik" denirken, Hitler'in politikası ise, "güç politikası" olarak tanımlanabilir. Her ikisi birbirinden farklı olduğu halde, bugünün teorik keşmekeşliğinde, real politik, yanlış olarak, güç politikasının, yani başkaları istemese de birşeyleri yaptırma kabiliyetinin gerçekleştirilmesinde kullanılabilir.
- (vii) Artık üçüncü dünya ülkelerinde türdeşliğin kalmadığını, farklılaşmanın öneminin ağır bastığını söyleyebiliriz. Krizin yoğunlaşması, bir yandan da "yeni ortaçağ" diye adlandırılan, islama, musevilige, budizme ya da hristiyanlığa yönelimin artmasına yol açabiliyor. Tıpkı 1929 krizinin ardından kilise cemaatlerinin kalabalıklaşması gibi. Tabii, islami hareket gibi, kapitalizmin temellerini sorgulamadan, sadece önümüze çıkan biçimlerini/sonuçlarını (bütünleşme, küreselleşme gibi) reddeden, bulamaç benzeri örnekleri, ayrıca ele almak gerekir. Zaten iktisadi durgunluk ve işsizlik oranlarının yükselmesini çözmede, tek başına moral konsensus da yeterli değil. En fazla, krizin geniş kesimler aleyhinde çözümünün yaratacağı meşruiyet krizine karşı, bir antibiyotik olarak değerlendirilebilir. Esasen bu ülkelerde küreselleşme de, kapitalizmin prematüre bir çocuğu gibi yaşıyor. Üçüncü dünya ülkelerinin bu süreçte emperyalizm dönemi ile girmesine rağmen, bu böyle.
- (viii) In the night of our ignorance, all alien shapes take on the same hue.



Küçük Ekranlarda Küresel Hülyalar

Ticarileşen ve küreselleşen yeni medya-iletişim düzeninin ortaya çıkardığı temel açmaz ekonomik olan ile politik olan arasındaki dengenin artık tutturulamamasıdır. Esas itibarıyla politik bir alan olan iletişim ve medya, sadece ticari mantığın geçerli olduğu bir alana kanalize edilmektedir. Kamusal iletişim, tüketici politikasına dönüşmektedir.

Dr. Asu AKSOY

1970'lerde, toplumsal değişmeyi anlamaya çalışan sosyal bilimciler 'endüstri-sonrası toplum' kavramını ortaya atmışlar ve gelişmişliğin endeksini sanayileşmenin ötesine, enformasyon-zenginliğine bağlamaya başlamışlardı. O dönemde yazan, Daniel Bell gibi, yazarların çözümlemelerinde basamaklar halinde kavram-sallaştırılan tarımsal ve sınai-tabanlı toplum modellerine bir yenisi, enformasyon toplumu modeli eklenmiş ve toplumların bu basamakları tırmanarak geliştikleri öne sürülmüştü.

Enformasyon toplumu, sınai toplumların ağır işçiliğe dayalı, çevreyi pisleten, insan emeğinin sonuçlarından tamamen koptuğu ve kitlesel bir yaşam tarzının hakim olduğu toplum modeli yerine bambaşka bir gelişme vizyonu sunmaktaydı. Endüstri-sonrası enformasyon toplumunda geçerli akçe, Bell'in meşhur deyişiyle, çıplak kas gücü yerine bilginin gücü idi. Ağır ve yağlı endüstriyel makineler, giderek ufalan sessiz ve çevre sempatican bilgi teknolojileri ile yer değiştirmekte ve endüstriyel ürünler yerlerini enformasyon ürünlerine bırakmaktaydı.

Enformasyon çağında gücün kaynağı, birkaç kişinin elinde toplanmış para değil, fakat birçok insana yayılmış enformasyonda idi. Bilgi ve enformasyon artık ekonomilerin temel girdisi haline gelmiş ve enformasyon endüstrileri toplumların gelişme dinamiğinin temelini oluşturmaya başlamıştı. 'Bilgi devrimi', hiç bir sorgu suale yer bırakılmaksızın, gelişme yolunun tek reçetesi olarak öne sürülmekteydi.

Enformasyon toplumu vizyonu 2000'li yıllara yaklaşıırken yetmişli yıllardaki çekiciliğinden ve dinamizminden fazla kaybetmiş değil.

Ancak, aradan geçen yirmiyi aşkın yıl boyunca, enformasyon toplumu tezinin ayaklarını yere basmaya çalışan üretim-merkezli argümanlar 'yeniden endüstrileşme', 'esnek üretim tarzı', 'post-Fordist üretim tarzı', gibi kavramsal çerçevelerle ön plana çıkmışlardır.

Aynı zamanda, bu tür, üretim-merkezli yaklaşımları kültürel platforma taşıyan ve David Harvey'in yaptığı gibi, ağırlıklı kültürel ve sosyal bir perspektiften geliştirilen 'post-modernizm' kavramını 'post-Fordist' üretim modeli çerçevesinde yoğunlaştıran yaklaşımlar yaygınlık kazanmıştır. Post-modernizm üzerine düşünen, Lyotard gibi, birçok düşünür için, enformasyon ve iletişim alanında meydana gelenler, çağdaş değişimin temelinde yatan faktörlerdir. Bütün bu yaklaşımların ortak paydası, enformasyon devriminin, enformasyon endüstrileri, işgücü ve teknolojileri ile birlikte, sanayi devrimine benzer bir değiştirme gücüne sahip olduğudur. Yaşadığımız çağ artık 'bilgi çağı'dır.

'Küresel' Perspektif

Enformasyon toplumu vizyonu esas itibarıyla ulus-bazlı bir bakış açısidir. Toplumların gelişme yönelimleri ve stratejileri ile ilgili sorunlar etrafında yoğunlaşmaktadır. Enformasyon toplumu kavramının ulusal kabuğundan kurtulması ve küreselleşme olgusunun, enformasyon çağını tanımlayan temel bir faktör haline gelmesi için 1990'lı yılları beklemek gerekmiştir. Üçüncü Dalganın yazarı Alvin Toffler'ın Heidi Toffler ile birlikte yazdıkları bir yazıda, uluslararası ve büyük şirketlerin enformasyon ağları kurarak ulusal devlet çerçevesini nasıl aştıkları anlatıl-



Enformasyon toplumu vizyonu esas itibarıyla ulus-bazlı bir bakış açısidir. Toplumların gelişme yönelimleri ve stratejileri ile ilgili sorunlar etrafında yoğunlaşır. Enformasyon toplumu kavramının ulusal kabuğundan kurtulması ve küreselleşmenin, enformasyon çağını tanımlayan temel bir faktör haline gelmesi için 1990'lı yılları beklemek gerekmiştir.

makla ve yeni uluslararası düzende devletin gücünün bölgeler, kentler, küresel dinler, CNN gibi medyalar ve Green Peace gibi uluslararası kuruluşlar tarafından nasıl sürekli aşıldığı üzerinde durulmaktadır.(1)

1990'lı yıllarda, toplumsal değişimin yönelimi üzerinde duranların temel kavramı 'küreselleşme'dir. Şimdiye kadar hep ulusal boyutta düşünülen medya ve iletişim olgusu, teknolojik ve ekonomik platformlarda meydana gelen değişimler sonucu artık küresel bir tanım kazanmıştır. Sayısal haberleşme cihazları, uydu telefonları ve televizyonları, uydu veri haberleşmesi, mobil PC'ler ve kablosuz PC ağları, gibi, zamana ve mekana ilişkin hiç bir sınır tanımayan teknolojik kazanımlar dünyayı bir ucundan öbür ucuna bağlayarak McLuhan'ın 'küresel köy' öngörüsünün, 1990'lı yıllarda gerçekleşmesine yol açmışlardır.

Dünyanın en büyük bilgisayar ağı olan Internet'e bugün 1,3 milyon adet bilgisayar bağlıdır ve bu elektronik haberleşme sistemini 40'ı aşkın ülkeden 30 milyona yakın insan kullanmaktadır.

Internet sadece bir elektronik veri alışveriş ortamı sağlamaktan öte resim, ses ve metin alışverişinin de yapıldığı bir 'süper sayısal otopan'dır. Çağımız küresel medya ve iletişim çağıdır. Ulusal-bazlı enformasyon ve medya düzeninden küresel-bazlı bir düzene geçiş olgusu, gelişmiş ülkelerin bir çoğunun yayımcılık ve telekomünikasyon faaliyetlerinde gerçekleştirdikleri bir dizi 'yeniden-düzenleme' politikalarının temel gerekçesi olarak ortaya çıkmaktadır. 1980'li yıllarda başlayan ve serbest rekabet yanlısı politikalardan etkilenen yeni medya ve iletişim politikaları, bu endüstrilerin serbest bir şekilde gelişmesini dumura uğratan bütün engellerin ve sınırların aşılması gerekliliği tezinden hareketle kamusal yayımcılık ve iletişim düzenini kökünden değiştirecek bir yönelime girmişlerdir.

İletişim ve yayımcılık alanlarında meydana gelen paradigmatik değişim, ulusal kültür ve kamusal hizmet gibi kavramların yerine pazar mekanizması, karlılık ve tüketici talebi gibi, kavramların yerleştirilmesine işaret etmektedir. Dikkat edileceği gibi, bu yeni kavramlar, ulusallık kisvesinden tamamen arınmış, herhangi bir

yere ve kültüre bağlı olmayan coğrafya-ötesi kavramlardır.

Kamusal yayımcılık ve iletişim tekellerinin özelleştirilmesi, bu pazarların rekabete açılması ve bu pazarlarda ekonomik endişelerin ön plana geçirilmesi ile birlikte ulusal-bazlı enformasyon ve medya düzeni küresel dinamiklere hızla açılmıştır. Ortaya çıkan yeni küresel medya düzeninde ulusal sınırlar, kültürel öznellikler ayak bağı olmaktan kurtarılıp 'evrensel' ve uluslararası bir tüketici kültürünün parçaları olarak yeniden kullanılmaktadır.

İletişim kontörünün ve medya ürünlerinin serbest ve engelsiz bir şekilde dolaşması yeni medya düzeninin temel hedefidir.

Yeni Medya-İletişim Düzeni Ve Küresel Hegemonya Sorunu

Medyanın ve iletişimin küreselleşmesi tam olarak ne anlama gelmektedir; bu sürecin sonuçları nelerdir? Bu soruların cevabını ararken dünyanın en büyük medya şirketlerinden Time Warner'ın merhum başkanı Steven Ross'un çizdiği tabloyu hatırlatmakta yarar var. Time-Warner, Ross'a göre, 'enformasyon alanında sonsuz özgürlük'ten, yani 'fikirlerin, ürünlerin ve teknolojilerin serbest rekabet prensipleri çerçevesinde serbest dolaşımından' yanadır. Ulusal sınırlar, Ross'a göre geçmişin kalıntılarından başka bir şey değildir ve 'uluslararası medyayı bugün motive eden unsur ulusal kimlikten çok, pazarların sunduğu imkanlardır'. Ross, yeni teknolojilerle, 'dünyanın en ücra köşesinin bile uluslararası medya cemaatine dahil edilebileceğine' işaret etmekte ve fikirlerin serbest dolaşımı ile totaliter rejimlerin alaşağı edilmesi arasında bağlantı kurmaktadır. 'Kim tahayyül edebilirdi' diye sormakta Ross, 'uydu teknolojisinin, faks cihazlarının, CNN'in ve televizyonun demokratik devrimin araçları olabileceğini?' Ross'a göre, enformasyonun serbest dolaşımı, kültürler arası farklılıkların aşılmasında ve toplumlar arası ilişkilerde 'karşılıklı anlayışa ve güvene dayalı' bir diyalogun yerleştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.(2)

Ross'un idealize ettiği yeni medya-iletişim düzeninin tam zıttını Herbert Schiller gibi, eleştirel bir perspektiften bakanların çalışmalarında bulmak mümkün. Schiller'e göre, yeni medya-iletişim düzeni, uluslararası sermaye gruplarının küresel hegemonyalarının ifadesinden başka bir şey değildir: 'bu yeni dünyada özel sektör devleri sürekli değişen bir pazar yapısında ve geo-politik ortamlarda, tarihi misyonları olan kar elde etmek ve sermaye birikimini sağlamak emellerini gerçekleştirmek üzere, kimi zaman birbirleriyle rekabet ederek kimi zaman anlaşarak, hakimiyetlerini sürdürmektedirler.'(3) Bu yeni dönemin özelliği, pazar hakimiyeti ve kar kavgasının artık küresel bir çapta gerçekleşmesidir.

Schiller'in perspektifi yeni medya-iletişim düzenini bir boyutu ile aydınlatmakta. ABD'nin iletişim politikalarını geliştirmek ve formüle etmekle görevli Ulusal Te-



NEREYE GİDİYOR

5

AVRUPA'NIN DEĞİŞEN MEDYA DÜNYASI

	1983	1993
AVUSTURYA	ORF(2)	ORF(2) 3SAT
BELÇİKA flaman	BRT(2)	BRT(2) VMT, Filmnet
BELÇİKA fransız	RTBF(2)	RTBF(1) ARTE/SportTV 21 RTL-TV, Canal Plus
İSVİÇRE	SRG/SSR/TSI	SRG/SSR/TSI, S-tv, Teleclub, Telecine
ALMANYA	ARD(2), ZDF	ARD(2) ZDF ARTE 3SAT DSF, Euronews, Eurosport, Kabelkanal, n-tv, PRO7, RTL 2, SAT1, Viva, VOX, Premiere
DANİMARKA	DR	DR TV2 TV3
İSPANYA	TVE(2)	TVE(2) Antena3, Canal Plus, Canal5, Cinemania, Documania, Galavision
FRANSA	TF1/Antenne2 FR3	FRANCE2 FRANCE3 ARTE TF1, Canal Plus, M6, Canal J/Jimmy, Cine Cinema, Cine Cinefil, Euronews, Tv sport, MCM, Serie Club, Paris Premiere, Planete, RTL, TMC, TNT/cartoon
FİNLANDİYA	YLE+ Maifos	YLE(2) Maifos MTV
İNGİLTERE	BBC(2) ITV, CHANNEL4	BBC(2) ITV-Channel4, Sky1, Sky News, Sky Movie, Sky Movie Gold, Movie Channel, Sky Sports, Adult, Bravo Children's, CMT, CNNI, Discovery, Euronews, Family, Landscape, Learning, MTV, Nickelodeon, Parliamentary, Quantum, QVC, Super Channel, TNT/cartoon, UK Gold, UK Living, Wire Tv
YUNANİSTAN	ERT(2) YENED	ERT(3) Megachannel, Antenna, New Tv
İRLANDA	RTE	RTE Sky, Sky News, Sky Movie, Sky Movie Gold, Movie Channel, Sky Sports, Bravo, Children's, Discovery, Family, UK Gold, UK Living, Wire Tv, Euronews, Eurosport, Channel, Nickelodeon, CNNI, TNT/Cartoon
İTALYA	RAI(3) Italia1,	RAI(3) Italia1, Rete4, Canale5, TMC, Odeon, TelePiù, Rete4, Canale5 Elefante, Videomusica, Rete A, Italia 9, Junior, Euronews, Tmc, Odeon
LÜKSEMBURG	CLT	CLT, RTL-4
HOLLANDA	NED 1/2	NED1/2/3 (NOS+8 societies), RTL4, RTL5, Eurosport, (NOS+8 societies Kindernet, Filmnet
NORVEÇ	NRK	NRK CNNI, Eurosport, Discovery, MTV, Tele-Tv, FilmNet TV3 TVN
PORTEKİZ	RPT(2)	RPT(2), SIC3, TV-I
İSVEÇ	SVT(2)	SVT(2) TV3, TV4 Nordisk, TV5 Nordisk, TV1000 Filmnet
AVRUPA	Pan-European channels SKYtv EUROPA, TV5 Relays of na- tional channels	3SAT, Asia Tv, Avrasya, BBC World, CNNI, Deutsche Welle, Euronews, Eurosport, MBC, Red Hot tv, Super Channel, TV5, TVEI, Tv Asla, JSTV, MTV, Worldnet ARD, B3, France2, MDR3, M6, N3, NRK, RAI1, RAI2, RTP1, RTL, FRANCE SVT1, SVT2, SWF3, TF1, TV Monte Carlo, WDR3, ZDF

KAYNAK: EUROPEAN INSTITUTE FOR THE MEDIA.

ilekümünyasyon ve Enformasyon İdaresi'nce (NTIA) kitle iletişimi endüstrisinin giderek 'küreselleşmesi'nin araştırılması ve bu eğilimin ABD iletişim politikaları için sonuçlarının neler olabileceğinin tartışılması amacıyla başlatılan araştırma projesi duyurusunda, birçok medya firmasının artık dünyanın dört bir yanında, televizyondan, filme, müziğe, video ve basına kadar birçok alanda çıkar sahibi haline geldiği belirtilmektedir.(4)

Medya-İletişim Devleri

Robert Murdoch, yüzde 45'lik hisse ile sahip olduğu News Corporation şirketi, New York bazlı Post gazetesinin, Londra bazlı Times gazetesinin, Hong Kong bazlı South China Morning Post gazetesinin sahibi olduğu gibi, ABD'nin dördüncü büyük televizyon şebekesi Fox Broadcasting Company'nin, yine ABD'nin belli başlı yörelerindeki 7 televizyon istasyonunun ve Twentieth Century Fox Film Stüdyolarının da sahibidir. News Corp., aynı zamanda Batı Avrupa'da Sky kanalının da sahibidir. Basım alanında, News Corp.'ün dünya çapında en azından 23 ticari basım faaliyetinde hisseleri bulunmaktadır ve bunların hepsi yakın bir zamanda Har-

per&Collins Yayıncıları altında küresel bir operasyon şeklinde yeniden örgütlenmiştir. News Corp., geçtiğimiz günlerde 525 milyon dolar nakit ödeyerek Hong Kong bazlı Star TV adlı uydu yayıncısını satın alarak etkisini Asya'ya da taşımıştır. Star TV, 5 televizyon kanalıyla Asya'da ve Orta Doğu'da 45 milyon izleyiciye ulaşabilen Asya'nın ilk ve en büyük uydu yayıncısıdır. Murdoch, dünyanın potansiyel olarak izleyicilerinin üçte ikisine sahip bir bölgeye yatırım yaparak, televizyonda son sınır olarak addedilen bölgeye büyük bir güçle girmiştir.(5)

Bir Amerikan firması olan Time Warner Inc., Time Magazine, People, Sports Illustrated, Fortune France ve Asia Week dergilerinin sahibi olduğu gibi, Warner Bros. Televizyon şirketinin, American TV and Communications Corp. (kablolu sistem operatörü), Home Box Office (ABD'nin en büyük kablolu televizyon ağı) ve Cinemax şirketlerinin de sahibidir. Müzik alanında Atlantic Records ve Warner-Chapel Music şirketini elinde tutan Time Warner, gelirlerinin önemli bir kısmını uluslararası kayıtlı müzik sanatlarından elde etmektedir. Birleşmeden önce, Warner şirketi, 1988 yılında gelirle-

Küresel pastadan pay için çarpışan medya-telekomünikasyon devlerinin amacı mümkün olduğu kadar çok izleyicinin evine girebilmek. Zira, önümüzdeki dönemde medya endüstrisinin çarkını döndürecek olan, gelenekselleşmiş kitle televizyonculuğundan çok, kişiselleşmiş multi-medya ürünleri sektörü olacak. En çok eve kabloyla veya antenle giren, yaklaşımakta olan multi-medya devriminin yaratacağı pazardan da en büyük payı almaya aday olacak.

rinin yaklaşık yüzde 20'ye yakın bir kısmını uluslararası pazarlardan elde etmekteydi.

Sony, elektronik aletler, yongalar, bilişim teknolojileri, parçalar, stüdyo malzemeleri, kayıt cihazları, video ve görüntü cihazları üretmenin yanı sıra CBS Records ve Columbia Pictures şirketlerinin de kontrolünü ele geçirmiştir. Böylelikle Sony, televizyon programları, müzik ve film piyasasına da el atmıştır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkün: Bertelsmann AG dünya çapında 21 plak şirketinin, çeşitli Alman film stüdyolarının, RTL Plus kanalının ve birçok yayınevinin sahibi durumundadır.

Bu örnekler, medya sektörünün sadece küreselleştigine değil fakat aynı zamanda, farklı pazarlar arasında dikey olarak bütünleşmiş ve büyük firmaların cirat attığı bir alan haline geldiğine işaret etmektedir. 1991 yılında, dünyanın en büyük beş medya şirketinin toplam dünya medya pazarı içindeki payı yüzde 22 olarak gerçekleşmişti.(6) Bu beş şirketin hepsi - Time Warner, Sony, Matsushita, Capital Cities/ABC ve NHK- medya sektörünün değişik alanları arasında ve küresel düzeyde dikey bütünleşme gerçekleştirmiş firmalardır.

Devlerin Evlilikleri

Medya sektöründe olup bitenler dikey bütünleşme ile de bitmemekte. Teknolojik düzeyde giderek bütünleşen medya ve telekomünikasyon sektörleri, firma düzeyinde de benzeri bir yapılanmayı beraberinde getirmekte. Geçtiğimiz Ekim ayında Bell Atlantic şirketi ile (Amerikan AT&T firmasının parçalanmasından sonra ortaya çıkan yedi bölgesel telefon şirketinden birisi) ABD'nin en büyük kablolu televizyon şirketi Telecommunications (TCL) arasında yer alan 33 milyar dolarlık birleşme operasyonu Amerika'nın en büyük altıncı firmasını yaratmakla kalmadığı gibi, evlerdeki televizyonların yüzde 42'lik bir kısmına erişimi tek bir şirkete vermek suretiyle medya ve iletişim sektörünün

konsantrasyonuna da işaret etmekteydi. Bell Atlantic firmasının başkanı Ray Smith, 'enformasyon çağının ideal evliliği' olarak addettiği bu birleşmenin telekomünikasyon, kablolu televizyon, video programları ve yeni interaktif multimedia teknolojileri alanında önde gelen kuruluşları biraraya getirdiğini ve bu birliğin 'enformasyon otobanı' fikrinin gerçekleşmesinde büyük bir rol oynayacağını' belirtirken, 2000'li yıllarda medya ve iletişim sektörlerinde ne olacağını da işaretini vermemekteydi.(7)

Bu yeni multi-medya devri sadece bildiğimiz kablolu televizyon hizmeti sunmakla kalmayacak, aynı zamanda telekomünikasyon hizmetleri, bilgisayar oyunları ve yazılımları, evden elektronik alışveriş ve banka işlemleri, talep üstüne video ve birçok çeşitli enteraktif hizmeti de sunacak. Sunum artık kitlesel bir düzeyde olduğu gibi kişiselleşmiş bir düzeyde de gerçekleşecek.

İletişim ve medya sektörleri giderek bütünleşmeye doğru ilerlerken, küreselleşmek konusunda geç kalan ve uzun zaman ulusal pazarlarda tekeli konumlarının rantını yiyen iletişim devlerinin, bir taraftan faaliyetlerini kendi ülkelerinin dışına hızla taşıdıklarına ve diğer taraftan bilgisayar, multi-medya gibi alanlara büyük yatırımlar yaptıklarına şahit olacağız.

Medya-iletişim sektöründe şirket stratejileri, dikey ve sektörler arasında bütünleşmeyi küresel çapta gerçekleştirmeyi hedeflemekte. Küreselleşme, kritik yoğunluğu elde etmek için kaçınılmaz artık; aksi takdirde, yakınlarda BBC World Service TV Başkanı Christopher Irwin'in ifadesiyle, yayımcıların marjinalleşmesi tehlikesi söz konusu.(8)

Küresel pastadan pay için çarpışan medya-telekomünikasyon devlerinin amacı mümkün olduğu kadar çok izleyicinin evine girebilmek. Zira, önümüzdeki dönemde medya endüstrisinin çarkını döndürecek olan, gelenekselleşmiş kitle televizyonculuğundan çok, kişiselleşmiş multi-medya ürünleri sektörü olacak. En çok eve kabloyla veya antenle giren, yaklaşımakta olan multi-medya devriminin yaratacağı pazardan da en büyük payı almaya aday olacak.

Politik Ve Kültürel Etkiler

Medya ve iletişim sektörüne hakim firma stratejilerinin bir kenara bırakacak olursak, medya ve iletişim alanında, gerek teknolojik gerekse de düzenleyici çerçevelerde yaşanan büyük değişimin kültürel, politik ve toplumsal düzeylerdeki etkisinin niteliğinin saptanması gerekir. Eskiden kamusal hizmet prensibi etrafında örgütlenmiş medya ve iletişim alanlarının temel hareket noktası olan ulusal kültür ve kamu yararı gibi kavramlar artık geçerliliklerini yitirmiştir. Neal Ascherson'un deyişiyle, 'ulusun sesini, ulusal kültürü keşfeden BBC', bugün artık 'ölmekte olan bir dönemin, ulusal devlet döneminin' parçasıdır ve özelleştirilsin mi özelleştirilmesin mi diye üzerinde tartışma açılmaktadır. Ascherson'a göre, kültür artık 'birleştirmek yerine tüketicileri-

MEDYA DÜNYASININ EN BÜYÜK ON FİRMASI

SIRALAMA 1991 1990	ADI	ÜLKESİ	TOPLAM GELİR		MEDYA GELİRİ		TOPLAMDA GELİR %		MEDYA GELİRİNDE DEĞİŞİKLİK	
			1990 \$m	1991 \$m	1990 \$m	1991 \$m	1990 %	1991 %	1990-91 %	1990-91 %
1	1	Time Warner	USA	11,412	12,021	7,101	7,391	62	61	4
2	2	Sony Corporation	Japan	24,978	28,372	5,056	5,703	20	20	13
3	13	Matsushita E. I.	Japan	45,578	55,303	2,539	4,651	6	8	83
4	3	Capital Cities/ABC	USA	5,386	5,382	4,360	4,330	81	80	-1
5	4	NHK	Japan	3,743	4,029	3,743	4,029	100	100	8
6	5	ARD	Germany	3,558	3,980	3,558	3,580	100	100	1
7	10	Philips/Polygram	Netherlands	30,624	30,479	2,885	3,380	9	11	17
8	8	Fininvest	Italy	6,311	8,138	3,171	3,331	50	41	5
9	9	Fuji-sankei	Japan	5,127	6,000	3,123	3,259	61	54	4
10	11	Bertelsmann	Germany	8,973	9,614	2,810	3,188	30	33	13

ni kendi içlerine dönük gettolara bölmektedir(9) Ulusal izleyici kitlesinin bölünmesi ile birlikte yeni ticari kanalları takiben yeni izleyici gruplanmaları ortaya çıkmaktadır. Kamusal yayımcıların karışık programlama teknikleri karşısında MTV, CNN, Cartoon Network, Eurosport gibi tematik televizyon kanalları ulusal çapta bölünmüş izleyici kitlesini küresel düzeyde, yeni ve özel ürünler çerçevesinde yeniden birleştirmektedir.

Politik düzeyde bakıldığında, izleyici kitlesinin parçalanması, ulusal kültürün merkezi bir odak noktası olarak ortadan kalkması ve belki de daha önemlisi, medya-iletişim ürünlerinin artık kamusal olmaktan çıkıp ticari bir hal alması ve hizmetlerin para karşılığı temin edilmesi ile birlikte vatandaşlık gibi kavramlarda temelli bir değişim yaşanmaktadır. Gerçek ve tam bir vatandaşlığın eksiksiz ve 'doğru' bilgi kaynaklarına eşit bir şekilde erişimden geçtiği düşünülecek olursa ve televizyonun da çağımızın en önemli ve temel bilgi kaynağı olduğu göz önüne alınacak olursa, televizyon dünyasının gelişim biçiminin vatandaşlık, vatandaşların kamusal alana katılımı ve demokrasi üzerinde ne kadar önemli bir etkisi olabileceği görülür. En basit ifadesiyle, 'ödedikçe-seyre' ve bilgilen felsefesine dayanan medya düzenlemesinde, enformasyona erişim eşitsizleşir ve toplumun bazı kesimleri vatandaşlık haklarını tam olarak kullanabilme yetisinden mahkum olmaya başlarlar.

Ticari ve küresel medya dünyasında zaten vatandaşlık gibi bir kavramın yeri yoktur. Vatandaş, tüketici olarak, ulusal olan da ulus-ötesi olarak yeniden tanımlanır. Demokrasi, isteyenin istediğini tüketebilme hakkıdır artık; tabii tercihler ticari olarak anlamlıysa! Ticari ve küresel olarak konsantre olmuş ve bütünleşmiş medya firmalarının 'doğruları' aktarmak, yansız olmak ve medya araçlarını belirli politik hedefler için kullanmamak gibi bir endişeleri de yoktur. Bu tür endişelerden yola çıkan ulusal bazlı düzenlemeler ise küresel mantığın karşısında etkisiz kalmaktadırlar.

Küreselleşme ile Birlikte Yerelleşme Sorunu

Medya ve iletişim ağlarının küreselleşmesi ortaya temelli bir takım açmazlar da çıkarmakta. Yeni medya-

iletişim düzeninin insanları yerlerinden kopararak küresel bir semboller dünyasının ortasına atıvermesi, bir yandan düşünce özgürlüğü ve çeşitliliğini, bir yandan da iletişim politikalarında 'yerelliği' ya da 'kültürel hükümlanlığı' savunan ve bu ilkeleri iletişim ve medya politikalarının temelinde oturtan ülkeler için bir problem yaratmakta. Zira, medyanın ulusal olduğu bir dönemde, yerellik, kültürel hükümlanlık gibi endişeler ile düşünce özgürlüğü arasındaki bağlantıyı, kamu yayıncılığı modelinde olduğu gibi, yasal düzenlemelerle garantiye almak kolaydı. Ancak, medya ve iletişimin ulusal etki alanından hızla çıkmasıyla birlikte ne küresel medya ağlarına 'yerel' olun demek mümkün, ne de, son GATT tartışmalarının gösterdiği gibi, bu ağların ürünlerine set çekmek.

Medya ve iletişim alanlarının küreselleşmesinde itici rol oynayan serbest piyasa yanlısı ekonomi politikaların temel ideolojik dayanağının tüketici ve satıcı hükümlanlığı kavramları olduğu göz önüne alınacak olursa, her ne 'ulvi' nedenlere dayandırılırsa dayandırılınsın, bu hükümlanlığı tehlikeye atacak girişimler tutarsızlık suçlamasıyla karşılanmaktadır. Medya ve iletişim alanı kamusal olmaktan çıkıp özel teşebbüs alanı haline geldikçe, sansür türü kontrol mekanizmalarının, ya da kamusal düzenlemelerin meşrulaştırılması zorlaşmaktadır. Diğer taraftan, serbest piyasanın küresel düzeyde bütünleşmeyi ve yoğunlaşmayı beraberinde getirdiği göz önüne alındığında, Time Warner, Murdoch gibi devlerin daha fazla büyümelerinin önüne geçecek yaklaşımların ne olabileceğine ilişkin arayışlar da yoğunlaşmaktadır.

Yeni medya ve iletişim düzeni ticari temellere oturtuldukça ve serbest pazar işleyişine bırakıldıkça doğal olarak kamusal yararın gözetimi arka plana itilmektedir. Gerçi, kamusal yarar ve kamu kavramlarının kendilerinin 21. yüzyıla girerken yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Ancak, parası yetmeyenlerin dışlandığı bir enformasyon-zengini dünyanın yaratılmayacağı kim garantiyecektir?

Bugün, Al Gore'un Amerika'yı enformasyon çağına oturtmak için geliştirdiği ve Amerika'yı bir uçtan öbürüne fiber optikle bağlamayı hedefleyen projesinde,

1991 yılında, dünyanın en büyük beş medya şirketinin toplam dünya pazarı içindeki payı yüzde 22 olarak gerçekleşmişti.

Bu beş şirketin hepsi - Time Warner, Sony, Matsushita, Capital Cities/ABC ve NHK- medya sektörünün değişik alanları arasında ve küresel düzeyde dikey bütünleşme gerçekleştirmiş firmalardır.

özel sektör sadece yüklenici olarak değil, aynı zamanda kararları veren mecra olarak da belirlenmektedir.(10) Şimdiye kadar parasız sağlanan Internet hizmetinin özel şirketlere devredilmesi suretiyle paralı hale gelmesi tehlikesi söz konusudur.(11)

Özelleştirme, gerek iletişim gerekse de medya ve enformasyon sektörlerinde büyük bir hızla gerçekleştirilirken, enformasyona erişimin eşitsizlendiği bir ortamda vatandaşlık haklarının kullanılması, seçme özgürlüğünün hayata geçirilmesi ve demokratik ve medeni bir toplumun ayakta kalabilmesi nasıl sağlanacaktır?

Medeni bir toplum için enformasyona eşit erişim ne kadar önemliyse, toplumların temel direği haline gelmiş olan medya ve iletişim araçlarının izleyicilerin rasyonel ve rasyonel-dışı yönleri üzerindeki etkisinin niteliği de o kadar önem taşımaktadır. Ignacio Ramonet, 'medyanın artık otorite sahibi bir enformasyon kaynağı olarak algılanmadığını ve artık geçerli akçenin habercinin yorumundan çok gerçekliğin resminin kendisi olduğunu' belirtmekte.(12)

'Reality Show' gibi, artık yorumcuyla geçersiz kılan ve gerçekliği bütün acımasızlığı ile ekrana getiren programlar, izleyici-ekran ilişkisi açısından yeni medya-iletişim dünyasında nelerin değiştiğine ayna tutmakta. Jacques Attali'nin 'göçmen objeleri' dediği yeni medya ve iletişim araçları, bir taraftan dünya ile bağlantımızı sağlarken öbür taraftan bu bağlantıyı 'duyum-ötesi bir mesafeden' gerçekleştirmekte. Böylelikle, olanlardan, dışında kalarak 'haberdar' olabilmekteyiz.

John Berger'in dediği gibi 'ekran gözetleyiciliği, hayata karşı daha önce görülmemiş bir acımasızlığı ve kayıtsızlığı beraberinde getirdi: Ekran, gerçekliğin yerine geçmekte ve bu iki yönlü sonuç doğurmaktadır. Şöyle ki, gerçekliğin bilinç ile olaylar arasındaki karşılaşmadan doğduğunu düşünecek olursak, gerçekliğin bertaraf edilmesinin sadece objektif olanın değil, fakat aynı zamanda subjektif olanın büyük bir kısmının da imhası anlamına geldiğini görmeliyiz'.(13) John Berger'in söyledikleri, en basitinden, medya ve iletişimin kamusal alan olarak artık her hangi bir işlev göremediği şeklinde algılanabilir. Zor olan, bu sürecin iki taraflı işlediğini

göz önünde tutarak, izleyici kitlelerin de ekran karşısında bilgilenmek ve düşünce üretmek gibi rasyonel ve kamusal alanı besleyen bir endişelerinin olamayabileceğini kabul etmek. İzleyiciler ve Internet-aboneleri görecekleri ya da duyacakları 'doğrular' karşısında dehşet duymak korkusundan artık 'düşünme' özgürlüklerini sınırlıyor olabilirler ve bu yüzden kendilerini görsel ya da 'Talk-Show'larda olduğu gibi tamamen kişisel detaylara boğmayı tercih edebilirler.

Ticarileşen ve küreselleşen yeni medya-iletişim düzeninin ortaya çıkardığı temel açmaz ekonomik olan ile politik olan arasındaki dengenin artık tutturulamamasıdır. Esas itibarıyla politik bir alan olan iletişim ve medya, sadece ticari mantığın geçerli olduğu bir alana kanalize edilmektedir. Kamusal iletişim, tüketici politikasına dönüşmektedir.

Françoise Brune, yeni medya ve iletişim kültüründe, izleyici ve tüketicilerde şizofrenik bir durumun ortaya çıktığına işaret etmekte: 'hem pazarlama stratejilerinin hedefi olarak değerlendirilip, hem de aktif politik bir özne olarak da saygı görmek mümkün değildir'.(14) Böyle bir durumda insan içe, 'kendisini bir hedef gibi görenlerin sessizliğine', kapanır.

Kaynakça

1. Alvin Toffler ve Heidi Toffler, (1993), 'Societies running at hyper-speed', Guardian, 3 Kasım.
2. Steven Ross, (1990), 'Worldview Address', Uluslararası Edinburgh Film Festivali'nde verilen konuşma, 26 Ağustos.
3. Herbert Schiller, (1991), 'Not yet the post-imperialist era', Critical Studies in Mass Communication, Sayı: 8.
4. Janice Obuchowski, (1990), Comprehensive Study of the Globalization of Mass Media Firms. National Telecommunications and Information Administration, US Department of Commerce, Washington D.C., Şubat.
5. Television's final frontier', (1993), The Economist, 31 Temmuz, s. 59.
6. The world's top AV Companies; The IDATE 100', (1993), Screen Digest, Ağustos.
7. Mark Tran, (1993) '\$33bn TCI-Bell Atlantic merger creates media-telecoms corporate titan', Guardian, 14 Kasım.
8. Lisa Buckingham, Andrew Culf ve Suzanne Goldenberg, (1993), 'The battle for global vision', Guardian, 23 Kasım.
9. Neal Ascherson, (1992), 'How the BBC invented the sound of the nation', The Independent on Sunday, 6 Eylül.
10. Martin Dickson (1993), 'Uncle Sam's super-highway', Financial Times, 13 Ocak.
11. Kevin Cooke ve Dan Lehrer, (1993) 'The whole world is talking', The Nation, 12 Temmuz.
12. Ignacio Ramonet (1991), 'L'Ere du soupçon', Le Monde Diplomatique, Mayıs.
13. John Berger (1985), 'The Screen and the Spike', The White Bird'de, Londra, Chatto-Windus.
14. Françoise Brune, (1993), 'Les Medias Pensent Comme Moi', Fragments du Discours Anonyme, L'Harmattan, Paris, s. 157.

Kriz üzerine bir araştırma projesi önerisi -I

Dünya ekonomisinde yaşanan ekonomik durgunlukların şiddetinin son 25 yıldır gittikçe arttığı, yaygınlaştığı ve süresinin uzadığı gözleniyor. Bu dönem boyunca dünya ekonomisinde şiddetli ve köklü değişikliklerin de giderek daha sık bir şekilde yaşanıyor olması, birçok yazarı/araştırmacıyı dünya ekonomisinin bir kriz yaşamakta olduğuna inandırdı.

Ergin YILDIZOĞLU

1.1. Giriş

Dünya ekonomisinde yaşanan ekonomik durgunlukların şiddetinin son 25 yıldır gittikçe arttığı, yaygınlaştığı ve süresinin uzadığı gözleniyor. Bu dönem boyunca dünya ekonomisinde şiddetli ve köklü değişikliklerin de giderek daha sık bir şekilde yaşanıyor olması, birçok yazarı/araştırmacıyı dünya ekonomisinin bir kriz yaşamakta olduğuna inandırdı. (1) Kriz üzerine en verimli tartışmaların 1970'lerde ve kısmen 1980'lerin başında olması, sonra da bu konuya ilginin azalması ise üzerinde ayrıca durulması gereken, adeta hastanın, hastalık konusuna ilgisinin azalmasına benzer ilginç bir gelişme. (2) Halbuki, kriz tanımı gereği ani ve şiddetli değişiklikler (Yunanca kökeni), ölüm ile yaşam arasındaki kararsızlık anı (tıp'taki kullanımı), biriken çelişkilerin çözüldüğü (klasik tiyatro ve roman türündeki kullanımı) bir AN olduğu için, krizin incelenmesi ve kavranmaya çalışılması, yaşadığımız toplumun ekonomik politik ve kültürel özellikleri ve değişme dinamikleri hakkında bize "normal" zamanlardakinden çok daha fazla bilgi verebilecektir. Aşağıda böyle bir çalışmaya katkıda bulunmak umuduyla bir araştırma projesi önerisi sunmaya çalışacağım.

1.2. Taban Tabana Zıt İki Yaklaşım

Kriz üzerine ilk gözlemlerin tarihi ilk ticari krizlerin yaşanmaya başlandığı 18. yy.'a kadar geri gidebiliyor. İlk sistematik tartışmalar ise 1825'de (Mitchel, 1913:3) başlamış. Ne var ki

bugüne kadar bu konuda herhangi bir anlayış birliğinden eser yok. Kapitalizmin, birbirinden farklı iki yorumu olduğu düşünülünce, bu durumun kaçınılmaz olduğu söylenebilir, ama sanırım sadece bir yere kadar.

1.2.a) Kriz bir "anormallik"tir: Bir yaklaşıma göre, kapitalizmin genel eğilimi dengeye ulaşmak yönündedir. Kapitalizm esas olarak istikrarlıdır. Krizler ya dışsal ya da tesadüfi olguların etkisi ile ortaya çıkarlar. Dolayısı ile kriz bir anormalliktir. Kapitalizmin genel karakterine ilişkin bir olgu (veya an) değildir. Ne var ki, bu görüş inanılabilirliğini hayatın ısrarı karşısında sık sık yitirir. İlk olarak, 1840 yılları civarında, sonra 20. yy'ın ilk yarısında yaşanan uzun süreli, alt üst oluşlar, şiddetli değişimler, neredeyse "normal" zamanlardan daha uzun süren bu istikrarsızlık dönemleri sırf ampirik açıdan bile bu genel denge eğilimi inancına şiddetle kuşku düşürmüştür.

1.2.b) Kriz "normal" bir varoluş tarzıdır: Bu kuşkuyu ilk önce ve en sistematik olarak ortaya koyan düşünür Karl Marx'dır. Marx'ın çalışmaları kapitalizme ilişkin bir seri çok önemli sonuç ortaya çıkarmıştır. Bunlardan birincisi kapitalizmin tarihsel olduğudur. Yani bir başlangıcı ve dolayısı ile bir de sonu vardır, kapitalizm kendisinden önceki üretim tarzları (toplumlar vb.) gibi geçicidir. İkincisi, kapitalizm en önemli değişikliklerini krizlerini aşarken yaşar.



Kriz tarifi gereği ani ve şiddetli değişiklikler (Yunanca kökeni), ölüm ile yaşam arasındaki kararsızlık anı (tıp'taki kullanımı), biriken çelişkilerin çözüldüğü (klasik tiyatro ve roman türündeki kullanımı) bir AN olduğu için, krizin incelenmesi, yaşadığımız toplumun ekonomik, politik ve kültürel özellikleri ve değişme dinamikleri hakkında bize "normal" zamanlardakinden çok daha fazla bilgi verebilecektir.

Üçüncüsü, kapitalizm esas olarak iç çelişkileri olan istikrarsız, ama bu iç çelişkilerinin dinamiği üzerinde krizler ve toparlanmalardan geçerek ilerleyen/gelişen bir üretim tarzıdır. Krizler toparlanma veya istikrar dönemleri kadar kapitalizmin "normal" var oluş anlarıdır. Hem Jürgen Habermas, hem Paul Baran, haklı olarak, Marx'ın kapitalizm analizinin aslında bir kriz tartışması olduğunu düşünürler.

II. Problemin Çerçevesini Çizerken

II.1. Kriz teorisi üzerinde çalışmaya başlarken bazı önemli sorular:

Kriz üzerine yapılacak bir çalışmanın, işe başlarken ilk önce cevap aranması gereken bazı sorular olduğunu düşünüyorum.

II.1.1. Bunlardan ilki kavramın kendisini ilişkin. Kriz kavramı kullanıldığında "ne ifade edilmek istenmektedir". Epistemolojik bir boyuta da sahip olan bu sorunun cevabı, ilk anda ister istemez var olan mantıksal kategoriler düzeyinde aranması gerekmektedir. Kriz, kapitalist gelişmenin (bir toplumsal hareketin) özgün bir anına verilen bir isimdir. Öyleyse "kriz" harekete ilişkin bir kavramdır. Ancak ve ilk önce, hareketin dinamiği içinde anlaşılabilir ve kategorize edilebilir. Bu özgün an diğer anlardan hangi özellikleri ile ayrılır? Ya da belli bir "an"da hangi özellikleri görürsek onun kriz olduğundan şüphelenmeye başlarız? (3)

II.1.2. İkinci cevap aranması gereken "neyin krizi?" sorusudur. Bu ilk anda gereksiz gibi gözükse de soru aslında yakından bakılınca oldukça karmaşık bir teorik probleme götürür bizi. Bu problem iki boyutludur. Hem bir soyutlama düzeyi problemidir, hem de aynı zamanda analize konu olacak "şey"in (entity) sınırlarının tarif edilmesi problemidir. "Kapitalizm" kelimesi kendi başına bir anlam ifade etmez. Çünkü kapitalizm nasıl ve hangi sınırlar içinde tarif edilecektir ki, onun krizinden bahsedelim.

Burada teorik olarak kurulmuş, (ama çapısı her za-



Tablolarına kapitalizmi ve sermaye sınıfını konu etmekle tanınan Meksikalı ressam Diego Rivera, yukardaki eserinde kasaya bağlı bir borudan beslenen ayrıcalıklı kesimi resmetmiş.

man gerçekliğe güçlü bir şekilde takılı) diyalektik bir bütünlük (dialectical whole) olarak tanımlanmış bir kapitalizm ve onun krizi söz konusudur. Bu noktayı daha sonra dönmek üzere, şöyle açmayı deneyebiliriz.

Kriz önce belli bir üretim tarzının krizidir. Ama bu üretim tarzı (i) gerçek hayatta tarihsel ve coğrafi olarak başka üretim tarzları ile birlikte, (ii) kendi türünün farklı gelişmişlik düzeylerinin bir eş zamanlı beraberliği olarak ve (iii) hem ulusal/bölgesel hem de global düzeyde var olan bir üretim tarzıdır. Kriz bu var oluş düzeylerinin hepsinde birden anlaşılabilir ve birbirine bağlanabilir, böylece de bu çok yönlülüğü taşıyabilecek şekilde, teorik olarak kurulabilir bir kriz olmalıdır.

II.1.3. Nihayet kapitalist diye ifade edilen toplumsal üretim şeklinin 200 yıldan daha uzun bir zamandır bir seri "krizden" geçerek/gelişerek var olduğu düşünülmektedir. Öyleyse kriz bu gelişme süresinde ortaya çıkan değişiklikleri göz önüne alan ve bu değişikliklerinde anlaşılabilen bir kriz olmalıdır.

II.2. Teorik manzaraya çok kaba ve genel bir bakış

II.2.1. İki uç yaklaşım:

II.2.1.a) **İş devrelerinin bir anı olarak kriz:** Kriz kavramına sistematik olarak ilk rastlamaya başladığımız teorik alan iş devrelerinin (business cycles) kavranmasına ilişkin tartışmalar alanıdır (Mitchel: 1913). Bu tartışmalar çevresinde kriz, iş devrelerinin bir anına indirgenir, tabiri caizse ehlileştirilir, özel bir ilgi konusu olmaktan çıkar. Burada gözden kaçan veya görülmek istenmeyen en önemli olgu, bazı dönemlerde iş devrelerinin hafif,



ki gibi) yaklaşımdır. Burada ise 1900'lü yıllarda yaşanan istikrarsızlıklar, ekonomik çöküşler, toparlanmalar, "krizler", hepsi bir tek kriz süreci içinde eriyip giderler ve kriz tartışması, tüm sorunlarıyla birlikte buhar olup uçar.

II.2.2. Bazı Sık Rastlanan Zaaflar

Teorik manzaraya bakmaya devam ederken kriz teorisi üzerinde çalışanların sık sık karşılaştıkları ve aşmakta zorluk çektikleri zaaflara değinerek devam edelim.

II.2.2.a) Kısmi teoriler:

Kriz teorilerinin gelişmesini engelleyen ilk zaaf, genel bir teori oluşturmaya çabalamaktan ziyade kısmi analizlerde yoğunlaşmak olmuştur. Örneğin özel istikrarsızlık anları üzerinde yoğunlaşmak, petrol krizi, borç krizi, sürekli işsizlik ve enflasyon gibi konulardan hareketle krizi anlatmaya çalışmak gibi. Bir diğer kısmi kriz teorisi, krizi alt sistemlere atıfı analiz etme çabasıdır. Burada kriz sık sık bir ulusal ekonomi üzerinde anlaşılmaya çalışılır. Bazı dönemlere birçok ulusal ekonominin "krizinin çakışması", ekonomik ritimlerinin senkronize olması gibi durumları gözlediğimizde ise bu yaklaşımın eksikliğini hemen farketmeye başlarız. Acaba kriz ulusal düzeyde varolabilir mi? Bu soruya olumlu cevap vermek oldukça zordur, hatta imkansızdır. En fazla, krizin ulusal düzeyde kendini açığa vuran biçimleri vardır denebilir. Ya da bir ulusal istikrarsızlık, uluslararası genel bir istikrarsızlığın parçası olarak anlaşıldığı oranda, kapitalizmin krizinin ifadesi olarak anlaşılabilir. Ulusal istikrarsızlıklarla global düzeyde var olan bir üretim tarzının krizi arasında önemli farklar olsa gerekir.

II.2.2.b) Çizgisel analiz: Bir başka kısmi analiz örneği, bir değişkenin çizgisel gelişmesini izleyerek krizi analiz etmeye kalkmaktır. Örneğin karların düşmesi, ücretlerin yükselmesi vb. gibi. Burada bu değişkenlerin bizzat kendilerinin açıklanmaları gerektiği sık sık gözden kaçır.

II.2.2.c) Yüzey biçimleri ve arkası: Burada değinmek istediğim zaaf aslında bir başka zaafı sıkı sıkıya ilişkilidir. Bu da krizin analizinde görüntüleri esas alan ve krizi burada tarif eden yaklaşımda görülür. Burada piyasa (exoterik düzey) düzeyine ait olan eksik tüketim, aşırı üretim gibi krizin görüntüleri, krizin kendisi olarak anlaşılır ve anlatılırlar. (4) Halbuki bu eksik tüketim veya aşırı üretim durumlarının kendileri açıklanması gere-

kısa ve sosyal politik çalkantılara pek sahne olmadan yaşanması, bir başka dönemde ise iş devrelerinin sertleşmesi, depresyonların sıklaşması, genelleşmesi ve politik sosyal çalkantılarla çakışmaya başlamasıdır. Belli ki burada ciddi bir soru vardır: Bu iki dönem arasındaki fark ve bunun kaynağı nedir? Ama iş devreleri çalışmaları bu soruyu pek sormazlar.

II.2.1.b) Nihai çöküş, katastrof anı olarak kriz: İş devreleri çalışmaları krizi "bayağılaştırır" ve "ehlileştirir-ken", bunun tam tersi uçta bir başka yaklaşım krizi nihai çöküş ile birlikte tartışmaya çalışır (Kautsky, Rosa Luxemburg, Sovyet Bilimler Akademisi bu yaklaşımın en tipik örnekleridir). Kriz burada nihai kriz, bir kere yaşandığında çöküş anlamına gelecek olan bir kriz,

Kriz teorilerinin gelişmesini engelleyen ilk zaaf, genel bir teori oluşturmaya çabalamaktan ziyade kısmi analizlerde yoğunlaşmak olmuştur. Özel istikrarsızlık anları üzerinde yoğunlaşmak, petrol krizi, borç krizi, sürekli işsizlik ve enflasyon gibi konulardan hareketle krizi anlatmaya çalışmak gibi.

adeta kıyamet günüdür. Kapitalizm henüz çökmediğine göre de bugüne kadar yaşanan şiddetli istikrarsızlığı anlamak için elimizde hiç bir teorik araç kalmaz. Tipik olmayan bir diğer yaklaşım ise Wallerstein'in krizi kapitalizmden bir başka üretim tarzına geçiş dönemi olarak tarif eden (feodalizmden kapitalizme geçiş döneminde-



ken olgulardır. Marx Ricardo'yu eleştirirken alım ve satım işleminin arasındaki kopuşun krizin en basit şekli olduğunu, bunun meta biçiminde potansiyel olarak var olduğunu, dolayısı ile pek bir şey açıklamadığını söyler. Marx'a göre meta biçimi içinde potansiyel olarak bulunan bu kopuşun meta üretiminin kapitalist tarzında nasıl gerçekleştiğini açıklamak gerekir (Marx, 1968, sf. 502-510). Bu da kapitalizmin en temel tarihsel özelliğine atıfla birleştirilerek/burada tüketilerek/böylece artı değer üretilerek ve bu artı değeri ancak ve ancak aynı işlemi yapan başkalarının ürettikleri artı değer ile değiştirilerek, ancak bu koşulda, gerçekleştirilerek var olan bir meta üretimine atıfla açıklanabilir. Bu noktaya tekrar döneceğim.

II.2.2.d) Politik ve ekonomik: Kriz analizi genellikle ekonomik kriz analizi olarak sınırlandırılır. Ne var ki ekonomik düzey politik ve ideolojikten ayrı olarak bulunmaz. Üretim (ekonomik), yeniden üretim (politik ve ideolojik olanın müdahalesi ve yardımı) olmadan var olamaz. Bu yüzden kriz ekonomik değil toplumsal bir kriz olarak ele alınmalıdır. Krizin, bu krizi yaşayan bireylerde yarattığı psikolojik değişikliklerin de (örneğin kişilik krizi) krizin organik bir parçası olduğu ve analize dahil edilmesi gerektiği ileri sürülmüştür (O'Connor: 1987). İdeolojik ve politik **olandaki** değişikliği kriz teorisi içinde anlayabilmek ve anlatabilmek, krizin dinamiklerini ve olası yönelimlerini kavramak açısından oldukça önemlidir. Bu anlamda tatmin edici bir kriz teorisi oluşturmak, krizi bir toplumsal kriz olarak analiz ederek mümkün olabilir.

II.3. Kriz Teorisi Açısından Bazı Önemli Teorik Gelişmeler

Son 20 yılda ekonomi, ekonomik tarih ve sosyal antropoloji dalında yaşanan bir seri tartışma, gelişme bugün genel bir kriz teorisini daha bir ulaşılır kıldı. Bunlardan en önemlilerini aşağıda kısaca hatırlatalım:

II.3.1. Üretim tarzı tartışmaları: Üretim tarzı tartışmaları "Neyin Krizi?" sorusuna cevap ararken, yardımcı olacak önemli ipuçları sağladılar. Üretim tarzı, üretim tarzlarının eklemelenmesi ve bunların politik ideolojik sorunlar (örneğin sınıf ittifakları açısından), sosyal for-

Kriz analizi genellikle ekonomik kriz analizi olarak sınırlandırılır. Ne var ki ekonomik düzey politik ve ideolojikten ayrı olarak bulunmaz. Üretim (ekonomik), yeniden üretim (politik ve ideolojik olanın müdahalesi ve yardımı) olmadan var olamaz. Bu yüzden kriz ekonomik değil toplumsal bir kriz olarak ele alınmalıdır.

masyon kavramları (tüm zaafılarına ve yapısalcı yaklaşımın sınırlayıcı etkilerine rağmen) soyutlama düzeylerinin ayırılmasına yardım ederek, teorik gramerde tutarlılığı artırıcı etkiler yaptılar. (Althusser ve Balibar, 1968; Foster Carter, 1976; Laclau, 1977; Wolpe, 1980; Rey, 1983)

II.3.2. Dünya sistemi süreçleri: Bu yaklaşımın ilk ilgi- ne izlerine Buharin ve kısmen de Lenin'de rastlanır. Dünya sistemi analizi, kapitalizmin analizine global düzeyi de ekleyerek, üretim tarzlarının eklemelenmesi tartışmasının attığı ve sosyal formasyon kavramına kadar getirdiği adımı, sosyal formasyonların bir uluslararası (ekonomik/politik) sistem içinde bir arada var oluş koşullarının incelenmesine imkan sağlayacak şekilde geliştirildi (Wallerstein, 1974; Frans, 1964, 1987, 1980/81; Amin, 1984). Ne var ki bu yaklaşımın en önemli zayıflığı kapitalizmi her hangi bir meta üretiminden ayırd edememesi (özellikle Wallerstein) ve onu pazar için/kar için vb. üretim olarak tarif etmesiydi (bu yüzden bu yaklaşım neo-Smithean olarak da eleştirildi, Brenner, 1977). Bu yüzden de dünya sistemi genel olarak ticaret ve para sermaye devrelerinin, zaman zaman da emeğin dolaşımı ile sınırlı olarak ele alındı. Üretim süreçlerinin, sermayenin üretken devrelerinin uluslararasılaşmasının, işbölümü ve sermayeler arası hiyerarşi üzerindeki etkileri bu çalışmalarda bir-iki istisna dışında (Michalet, 1985; Beaud, 1987) hak ettikleri ilgiyi görmediler.

II.3.3. Sermayenin uluslararasılaşması: Esas olarak Kapital cilt II'ye dayanarak sermayenin uluslararasılaşmasının analizini, sermaye devrelerinin genişlemesi temelinde analiz etmeyi öneren C. Palloix (1973), Wallerstein, Frank vb. (neo-Smithean) yaklaşımların eksiklerini tamamlayarak, bunları kriz teorisi çalışmaları açısından faydalanılabilir hale getirebilir. Palloix, mal-pa- ra ve üretken sermaye devrelerinin uluslararası ekonomide genişlemesini, sermayenin uluslararasılaşmasını, çok uluslu şirketlerin varlığını ve mekanizmalarını açıklamakta kullanır. Böylece global ekonominin alt birimleri (sosyal formasyonlar) arasındaki organik bağlantıyı kurabilecek teorik araçlar sunar.

II.3.4. Bir diğer önemli gelişme de Kontratief devre-



Son 20 yılda ekonomi, ekonomik tarih ve sosyal antropoloji dalında yaşanan bir seri tartışma, gelişme bugün genel bir kriz teorisini dahi bir ulaşılar kıldı. "Neyin Krizi?" sorusuna cevap ararken, yardımcı olacak önemli ipuçları sağlandı..

lerinin 1970'lerin sonunda yeniden ilgi alanı haline gelmesi ile yaşandı. Bu noktadan sonra bir seri istatistikî araştırma çeşitli uzun devreler üzerinde çalışarak, kapitalizmin son 200 yıllık dalgalanmalarını ortaya çıkarmaya başladı. Bu ise önemli ekonomik, politik değişikliklerle bu genel dalgalanmaların çıkışmalarına dikkat çekmeye başladı. (Mandel, 1978; Frank 1980-81; Du-jin 1983; Freeman, 1983; Maddison 1986; Goldstein 1988) Bu yaklaşımın en güçlü yanı yukarıda (II.1) bir kriz teorisi kurmaya başlarken cevap aramak gereken sorular diye kısaca işaret edilenlerin birçoğuna anlamlı cevaplar vermeye, en azından bu cevapları bulacak kavramları sunmaya başlamış olmasıdır. Burada kapitalizmin zaman ve mekan içinde genişleme ve gerileme dönemleri, teknolojik değişim, uluslararası örgütlenme gibi kavramlarla birleştirilir. Troçki de ek olarak politik dalgalanmalar hakkında ilk ipuçları bulunabilir. Bu yaklaşım, önce neyin krizi (yani krizi tartışılacak nesnenin sınırları) sorusuna cevap verilerek, bu cevaba teknolojik, kurumsal vb. gelişmeler eklendikten sonra uzun dalgalanmalarla kısa dalgalanmalar arasındaki bağlantı kurularak geliştirilebilir.

II.3.5. Kaos teorileri: Kriz, hızlı ve köklü değişikliklerin olduğu, zamanın görece olarak hızlandığı, ölüm kalım olasılıklarının olduğu bir an, hareketin çok özel bir anı. Ne var ki, yakın zamana kadar, birçok açıdan, hareketin çeşitli anlarını ölçmek bir yana, bunları birbirinden ayırtmak, anlamak ve bunların genel ile ilişkisini kavramak açısından elimizdeki teorik/kavramsal araçlar çok sınırlıydı ve hala da sınırlıdır. Meteorolojik çalışmalarla başlayıp, sonra gaz moleküllerinin mekânı, derden borsa vb. gibi "sonsuz" sayıda unsurun oluşturduğu birimlerin karmaşık hareketinin yasaları üzerine yapılan çalışmalar yeni kavramlar üretmeye başladı. İstikrar-istikrarsızlık tarifleri, düzensizliğin istikrarı, kopuş noktaları, "butterfly effect", "predictability mode" vb., kriz konusunda, bu anın özelliklerini kavrama açısından önemli katkılar yapmaya, yeni düşünme alanları açmaya, perspektifler sunmaya başladı (birkaç örnek: Farjoun ve Machover, 1983; Prigogine ve Stengers, 1985; Gleick, 1987; Balanier, 1988).

II.3.6. Düzenleme Okulu: Wallerstein, Frank ve Amin'in, krizi, dünya sistemi düzeyinde analiz etmeye başladıklarında çok önemli bir adım atıklarına işaret edilmişti. Ancak, bunların, yukarıda değinilmeyen birkaç önemli zaafı daha vardı. Bunlardan belki de en

önemlisi, uluslararası kapitalist sistemde sermayelerin ve sermaye gruplarının, hatta sanayi dallarının kendi aralarında farklı sermaye birikimi (emegin, sermayenin ve pazarların) örgütlenme biçimlerine sahip olduklarının görmezden gelinmesiydi. Dünya ekonomisi sadece sosyal formasyonların birbirine eklendiği bir düzeyden oluşmuyordu. Hem sosyal formasyon düzeyinde, hem de global olarak farklı gelişmişlik düzeyinde, farklı örgütlenme özelliklerine sahip sermayeler bir arada ve birbirlerine eklenmiş olarak, yani hep birlikte bir yeniden üretim süreci içinde varoluylardı. Bir başka deyişle farklı özelliklere sahip sermaye birikim süreçleri bir arada bulunabiliyordu.

Düzenleme okulunun (Aglietta, 1978; Leipietz, 1985; genel bir gözden geçirme için: Boyer, 1986-87) katkıları tam da bu noktada başlıyordu. Bu okulun özelliği 'Sermaye Birikim Rejimi' ve 'Düzenleme Sistemleri' kavramlarını geliştirmesinden kaynaklanıyor. 'Sermaye Birikim Rejimi', artı değer üretiminin kendine özgü koşullarını, sermaye birikiminin genel koşullarına bağlayarak analiz etmenin yollarını açarken, 'Düzenleme Sistemleri' ise nüfus, teknolojik özellikler, kapitalizmin genişlemesi gibi monoton değişkenleri, fiyatlar ve miktarlar gibi dalgalanmalı değişkenlerle ve kapitalist sistemin kesintili evrimleşmesi (sistematiik mutasyonlar) ile birleştirerek tutarlı bir bütünsellik içinde analiz etmeye imkan sağlıyordu (Boyer 1987, 926).

Ancak, bu okulun oluşmasında rol oynayan yapısalci ve fonksiyonalist arka plan iki önemli zaafa yol açtı. Bunlardan biri kapitalizmin krizinin analizinde, nedensellik ilişkisinin bu üretim tarzının merkezi ilişkisinden (emek-sermaye arasındaki ilişkiden koparılıp), yapılar arasındaki alışverişe bağlamasıydı. Bir sermaye birikim rejimi, bir yenisinin oluşmaya başlaması ile iç tutarlılığını kaybederek çökmeye başlıyordu. İkinci zaaf ise, sunulan kavramların da sınırlılığında kaynaklanıyordu. Düzenleme Okulu, her ne kadar artı değer üretiminin özgün koşullarını sermaye birikiminin genel koşullarına bağlamaya çalışsa da, farklı artı değer üretim tarzlarının (5) bir arada birbiri ile etkileşim içinde istikrarlı bir işleyişini veya uyumsuzluğunu düzenleme sistemlerindeki etkileri de göz önüne alınarak, krizi analiz edebilecek teorik araçlar sunmakta başarısız kılıyordu. (6) Nihayet bu okulun dikkati krizden ziyade, uzun vadeli istikrar ve tutarlı iç işleyiş üzerinde olduğu için, kriz analizinde genel eğilim olarak zorluk çekiyor, çöküş ve değişim anlarına dikkat etmiyordu. Ayrıca tüm önemli katkılarına rağmen Düzenleme Okulu, kriz analizindeki en önemli ilişkiyi, emek-sermaye ilişkisini ve bunun sosyal politik yansımalarını genel analizine tatmin edici bir şekilde entegre edemiyor, politik olarak da çelişkili ve kuşkulu sonuçlara yol açıyordu.

Böylece yazının birinci kısmı bitmiş oluyor. Buraya kadar çok kaba bir şekilde ve en genel yönelim ve ayrıntı özelliklere dikkat ederek kriz teorisi oluşturmak, (aslında buna ancak başlamak) için gerekli gördüğüm te-



orik çerçevenin özelliklerini, teorik manzaranın, ya da arka planın görüşleri mecburen seçmeci bir şekilde aktarılan ve bir anda eleştirilerek kenara atılan veya korunan yazarlara haksızlık etmeyi de göze alarak ve belki de ederek bir bilançosunu yapmaya çalıştım. Yazının ikinci kısmında, bu noktadan hareketle tüm bu ifade edilen teorik kazanımları bir araya koymak, eksikleri tamir etmek ve ileri adım atmak için yeni sorular oluşturmak yolu ile alternatif bir teorik çerçeve önereceğim.

Kaynakça

- O'Connor, J. (1987) "The Meaning of Crisis", Basil Blackwell.
- Althusser, L. & Balibar, E. (1977), "Reading Capital" NLB London.
- Foster Carter, A. (1978), "The Modes of Production Controversy" NLR, 107.
- Laclau, E. (1971) "Feudalism and Capitalism in Latin America" NLR, 76.
- Wolpe, (1980) "The Articulation of Modes of Production" (ed.), Routledge & Keagan, London.
- Wallerstein, J. (1974) "The Modern World System" Academic Press, New York.
- (1979) "The Capitalist World Economy", Cambridge University Press.
- Amin, S. (1974) "Accumulation on a World Scale" MR press New York.
- (1975) "Towards a structural crisis of world capitalism", "Socialist Revolution", April 1975, p. 9.
- (1976) "Unequal Development: An Essay on the Social Formations of Periphery Capitalism" MR press, New York.
- Michalet, C.A. (1985) "Le Capitalisme Mondial" PUF, Paris.
- Beaud, M. (1987) "Le Systeme National Mondial Hierarchise" A. Galma La Decouvert, Paris.
- Mandel, E. (1978) "Late Capitalism" NLB, London.
- Duijin, J.J. (1983) "The Long Waves in Economic Life" G. Allen & Unwin, London.
- Freeman, C. (1983) "Long Waves in The World Economy", Butterworths, London.
- Maddison, Angus (1986) "Phases of Capitalist Development", Oxford University Press, New York.
- Goldstein, J. (1988) "Long Cycles", Yale.
- Farjoun, E. & Machover, M. (1983) "Laws of Chaos", Verso, London.
- Ilya Prigigine and Isabella Singers (1985), "Order Out of Chaos", Flamingo.
- Gleick, James (1987) "Chaos", Cardinal.
- Boyer, R. (1978) "La Crise Actuelle: Une Mise en Perspective Historique", "Critique De L'Economie Politique", Avril/Sept. No.7-8.
- (1986) "La Theorie de la regulation: une analyse critique" La Decouvert, Paris.
- (1987) "Reflexion sur la crise actuelle" (I&II), "Revue Francaise D'Economie" (No:7).
- (1987a) "La Flexibilite du Travail en Europe" Edition Decouverte, Paris.
- (1988) "Technical Change and the theory of Regulation", Balandier, G. (1988) "Le Desordre", Fayard.
- Aglietta, Michel (1979), "A Theory of Capitalist Regulation", NLB London

Lipietz, A. (1982) "Towards Global Fordism", NLR, 132.

..... (1984) "Imperialism or The Beast of the Apocalypse" Capital & Class

..... (1985) "The Enchanted World" Verso, London.

..... (1987), "Mirages and Miracles" Verso, London.

Dipnotlar

1. Frank'a göre (1980:24), kriz 1967'de başlıyor. Frank daha sonra (1982:120, 122-123) krizin başlangıç noktasını 1970'lerin başına koyacaktır. E. Mandel (1982:7, 4), V. Pillay (1981:19), C. Harman (1981: 1) ve G. Renshaw'da (1986:1) kriz 1973/1974 durgunluğu ile başlar. Bu konuda kesin tarih saptamak zor. Ama, bir tarih gerekirse, şiddetli politik çalkantıları da göz önüne alarak bunu 1968 olarak saptamak gerekir.
2. Benzer bir eğilim "Gelişme İktisadı" dalında da yaşandı. Örneğin gelişme stratejileri yerini IMF'nin "yapısal uyum programları"na bıraktı. Hem kriz teorileri çalışmalarında, hem de Gelişme İktisadında yaşanan bu durum genelde radikal-eleştirel düşüncenin yaşadığı durumun bir parçası. Bu gerilemeyi kısmen neo-liberal ve post modernist saldırının geçici etkilerine, kısmen de bunları güçlendiren tarihsel bir yanılgıya ve bunun yarattığı muazzam hayal kırıklığına bağlamak yanlış olmaz sanırım. Bu tarihsel yanılgı SSCB'de 1930'larda sosyalizmin kurulduğuna dairdir. Şimdi yıkılması ise eleştirel düşüncenin yıkılması olarak görülmektedir doğal olarak. Diğer taraftan bir kavramı kullanılmaz hale getirmenin en garantili yollarından biri de onu genelleştirerek olur olmaz her koşula uygulamaktır. Bu kriz kavramının da başına geldi: petrol krizi, borsa krizi, Körfez krizi, para krizi, borç krizi vb.
3. Burada ek bir sorun da an kavramının tarifine ilişkindir. Buradaki an, zamana ilişkin bir kavram olsa da takvim zamanı değil, hareketin belli özelliklerinin tekrarı açısından bir düzenliliğin sürmesine ilişkin bir zaman kavramıdır. Belli ki, burada an ve süreç beraberce tarifleri gereken kavramlardır.
4. Bazen de eksik tüketim, aşırı üretim, kar oranları düşme yasası gibi açık bir şekilde farklı düzeylere ait olan kategoriler bir arada, bu özelliklerine bakılmadan kullanılırlar, Mandel, krizin "tek sebepli" (mono causal) analizlerine karşı çıkmak iddiası ile bu hataya düşer. Özellikle bakınız (Mandel: 1979, s.167). Mandel burada hem aşırı üretimi, hem eksik tüketimi, üretimin anarşik karakterini ve kesimler arası dengesizliği (disproportionality) hem de kar oranlarının düşme eğilimini krizin sebepleri olarak sayar. Bunlardan sadece biri esoterik düzeye (değerler düzeyine ve kapitalizmin özgüllüğüne) aittir, diğer özellikleri meta biçiminde de buluruz. Yüzey biçimlerini ve bunların arkasındakini birbirine karıştırmıştır.
5. Ve bunlara ait olması beklenen ücret ilişkisinin, yani işgücünün yeniden üretiminin özelliklerinin...
6. II. bölümde Düzenleme Okulu'nun "Birikim Rejimi", "Düzenleme Sistemi" gibi temel kavramlarını özellikle sınıf mücadelesinin ve kar oranları düşme eğiliminin etkilerini göz önüne alabilecek şekilde yeniden tarif edip, iki tane de yeni kavram sunacağım. Bunlardan biri sermaye birikim tarzı (üretim tarzı ile aynı soyutlama düzeyinde), diğeri de merkezi sermaye birikim rejimi (dünya ekonomisi ile aynı soyutlama düzeyinde) olacak.

Doç. Dr. Fikret Başkaya:

"Paradigmaları iflas etti"

'Paradigmanın İflası'nın cezalandırılması, orada dile getirilen görüşlerin, tezlerin devlet tarafından onaylanmasıdır. Oradaki tezler, devletin bu kitabı cezalandırmasıyla kendileri tarafından da doğrulanmış oluyor.

'Paradigmanın İflası' adlı kitabı nedeniyle yargılanan ve Terörle Mücadele Yasası'nın 8. maddesi uyarınca 20 ay hapis cezasına çarptırılan **Fikret Başkaya** ile resmi ideoloji ve aydınların tutumları hakkında **Saruhan Oluç** sohbet etti.

İktisat - Bir bilim adamı olarak bir kitap yazdınız, yargılandınız ve mahkum oldunuz. Genel olarak bakışınızda Türkiye'de bilim adamı/kadını ile resmi ideoloji ilişkisini nasıl tanımlıyorsunuz?

Fikret Başkaya- Bu soruyla ilgili olarak iki şey söylemek lazım. Birincisi, genel olarak bilim adamlarımızın Batı'ya bakışı açısından bir sorun var. Yani, Batı'dan ne gelirse onu bilimsel olarak görüyor, hiçbir zaman eleştirel olarak ona yaklaşmayı akıldan geçirmiyorlar. Sanıyorum bu da Türkiye'nin yarı sömürge olmasından kaynaklanıyor. Eğer doğrudan sömürge olsaydı, Batı'ya karşı biraz daha mesafeli, biraz daha eleştirel bir yaklaşım olabilirdi. İkincisi, bilim adamı dediğimiz kesim resmi ideolojiden görece bağımsız olmak veya ona karşı olmak yerine, onu yeniden üretir halde ve bu durumu çok rahatlıkla benimseyebiliyor. Bu tutumun karşısına çıkan acaip bir mahluk gibi görüyor.

Resmi ideoloji neden var, onu tartışmak gerekiyor önce. Egemenler sadece baskı aygıtıyla toplumu denetleyemiyor. Esas denetleme mekanizması ideolojik olandır. O da egemen ideoloji ile oluyor. Bir sınıfın ideolojisinin egemenlik gücü, onun kendi gücüyle orantılı bir şey. Yani bir sınıf güçlüyse, tarih sahnesine güçlü çıkmış ve tarih sahnesinde birşeyler yapmışsa, o zaman onun ideolojisi de güçlü oluyor. Böyle olunca da resmi ideoloji zorlamasına gerek kalmıyor. Mesela Paris'te, Londra'da falan, bir adam Cumhurbaşkanı'na bağırır, çağırır, belki küfür de eder, ama kimse onu yakalayıp polise teslim etmez, yahut hakkında 'devleti böldün, cumhurbaşkanını mahvettin, yahut Fransa'yı yıktın'



gibi bir şey söylemez. Çünkü egemen olan, ideolojisinin egemenliği bakımından kuşku duymaz. Türkiye, Sovyetler Birliği, Bulgaristan gibi ülkelerde ya da Afrika'da, böyle egemen ideoloji oluşmıyor. İşte egemen ideoloji ile resmi ideoloji arasındaki ilişki burada ortaya çıkıyor. O boşluk 'şunu yazarsan seni cezalandırırım, şunu yazarsan bu ülke çıkarına değildir, bu memleketin aleyhinedir' gibi önlemlerle dolduruluyor. Resmi ideoloji o boşluğu doldurmak için yaşanmış tarihsel süreçleri tahrif ediyor, bazı şeyleri yok sayıyor, bazı şeyleri tabulaştırıyor, yalan üretiyor vs.. Tabii bu uydurdukları da çok zayıf olduğunda, geriye mahkemeler, savcılar, hakimler, asker vs. kalıyor. Bir aydının, bilim adamının, sanatçının böyle bir şey

uyum sağlaması kabul edilir bir şey değildir. Çünkü bu takdirde kendi varlık nedeni inkar ediliyor.

- *Türkiye'de bu resmi ideolojinin üç ayak üzerinde şekillendiğini söyleyebilir miyiz? Bir tanesi Kürt sorunu ile ilgili, diğeri laiklik çerçevesinde ve islami hareketlerle ilgili, üçüncüsü de, eskisi kadar önemi kalmamış gibi görünen anti-komünist ayak.*

Başkaya: Tabii, aşağı yukarı bu üç ayak üzerinde oturduğunu söyleyebiliriz. Fakat bunun da bir geri planı var. Bir kere tarihsel olaylar tahrif edilmiş. Mesela Milli Mücadele, dünya tarihinde üçüncü dünyanın mazlum halklarına yolu açan yegane deney olarak görülüyor. Öte yandan Mustafa Kemal çerçevesinde bir kişi putlaştırması yapılmış. Bir de modernliğe çok fazla vurgu yapılıyor. Kültür değişimi iç çamaşırı değiştirir gibi ele alınıyor.

Bu geri planın diğer tarafına baktığımız zaman, her dönemde sözünü ettiğin üç ayakta hangisi egemenler açısından tehlikeliyse ona yüklenilmiştir. 20'lerden sonra, 30'larda laiklik ayağına çok fazla vurgu yapılıyor. Mesela iki adam bir yerde dua etse ya da bir türbeyi ziyaret etse, bunlar devletin yıkılması doğrultusunda faaliyetler olarak değerlendiriliyor. Bir süre sonra, bunda biraz rahatladığını hissettiği zaman, bu sefer komünizmi çok büyük tehlike olarak ele alıyor. Son dönemde, üçüncü ayak, yani Kürt sorunu üzerinde müthiş bir vurgu var. Üç ayakta her biri dünya ve ülke konjonktürüne göre ön plana geçmiş. Bugün 'ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlük' aleyhine propaganda yapmışın diyerek saldırıyor.

Ortalama diplomalı - aydın demiyorum, ikisi çok farklı - hala bu masala inanıyor. Çünkü resmi ideolojiyi sorgulama zahmetine katlanmıyor. Marx'ın bir sözü vardır, 'herşeyden şüphe et', Lenin'in de bir sözü var, 'herşeyi yeniden gözden geçir'. Bilim adamı olarak, aydın olarak, sanatçı olarak, ne olursan ol, yani insani sorunlarla ilgili bir kişinin bu ikisini hiç aklından çıkarmaması lazım.

Aydınlar, ortalama diplomalılardan söz ediyorum, kısa da olsa üniversitelere de değinelim. 12 Eylül ve YÖK'ten sonra Türkiye'de üniversiteye benzeyen hiçbir şey kalmadı. Sadece bu üniversitelerin ortak bir tarafları kaldı, o da kapılarında üniversite yazıyor olması. Bugün üniversiteler bir gericilik yuvası haline gelmiş durumda. İşsizliği dört-beş sene erteleyen, aşınmış resmi ideolojiyi kafalara şırınga etme amacı dışında hiçbir şey yapmayan kurumlar olmuşlar. Tabii istisnalar olabilir, ama bunların belirleyici bir önemi olmaz.

Örneğin ben bilimsel bir faaliyet yaptığım için bir cezayla karşılaşıyorum. Üniversitelerden tepki gelmiyor. Çünkü orası üniversite değil, özerk değil. Halbuki özerklik ve üniversite kavramları özdeştir. Yani bir kurum özerk değilse üniversite değildir.

- *Ortalama diplomalı dediniz, bir de aydınlar var. Bugün Kürt sorunun karşısında Türkiye'de 'aydınım'*

Ben bilimsel bir faaliyet yaptığım için bir cezayla karşılaşıyorum.

Üniversitelerden tepki gelmiyor.

Çünkü orası üniversite değil, özerk değil. Halbuki özerklik ve

üniversite kavramları özdeştir.

Yani bir kurum özerk değilse

üniversite de değildir.

diyenlerin yapması gerekenler nelerdir sizce?

Başkaya: Bir kere Kürt realitesi söz konusu olduğu zaman gerek resmi tarih gerekse resmi ideoloji bu olayı yok saymak suretiyle çözeceğine sanmış ve yok saymış. Fakat nesnel bir şey yok sayılamayacağına göre, sadece bu süreci baskı altında tutarak kendince zaman kazanmış 1920'lerden 1980'lere kadar. Tabii bu resmi ideoloji çerçevesi içinde kalan ortalama diplomalı kitle de, devlet ideolojisine bağımlılığından, bunu sorgulamak zahmetine katlanmayıp, o da yok saymaya 'evet' demiş. Bugün diplomalı dediğim kesim şaşırmış vaziyette ve rahatsız kaçmış durumda. Bir taraftan resmi ideoloji ile bağını sürdürüyor, bir taraftan da Kürt sorununa nasıl bakacağı hakkında karar veremiyor.

Sen hala eşitlikten yanaysan, baskıya karşıysan, insanların kendi yeteneklerini geliştirmesinden yanaysan - çünkü bir aydının öncelikle bunları talep etmesi lazım - o zaman baskıya ve şiddete de karşı çıkması lazım gelir. Bugün aydınların, 'biz bu olayda çok büyük bir hata işledik, ayıbımız büyüktür, şimdi özür diliyoruz ve bundan sonra bu ayıbı tekrarlamayacağız' demeleri gerekiyor. İnsani sorunlara, evrensel sorunlara duyarlı olmayan ve bu duyarlılığın gereğini yapmayan kişiyi aydın saymamak gerekir. Kürt sorununda aydınlar, sınıfta kalmaz, ortalama diplomalılar sınıfta kalmış vaziyettedir. Ayıpları yüzüne vurulunca, bunlar hırçınlaşıyor. Lüzumsuz, saçma tepki gösteriyorlar. Bu tepkilerin, bu çırpınışların hiçbir değeri yoktur. Çünkü resmi ideoloji iflas etmiştir artık. Bunlar son çırpınışlar.

Dolayısıyla Kürt hareketinin bu şekilde yükselmesi, hem aydınların foyasını meydana çıkarmış oluyor, hem de onları bu konuda tavır almaya zorluyor. Burada çok açık bir tavır takınmak lazım. Benim kendim için istediğim özgürlüğü, eşitliği, yani kendim için ne istiyorsam, ezilen başka insanlar için de istemeliyim.

- *Resmi ideoloji iflas etti dediniz. Hakikaten, 70 kusur yıldır resmi ideolojinin Kürt ayağına ilişkin söylenenler çoktu. Ancak Kürt gerçekliğinin tanınmasının hiçbir gereği de devlet tarafından yerine getirilmedi. Şimdi bu çerçevede bakarsak, ortalama diplomalılar dediğiniz kesimin Kemalizm ile çok sıkı bağı oldu ve halen de var. Kemalizm ile olan bağlar koparılmadan, Kürt sorununda sağlıklı bir adım atılabilir mi?*

Başkaya: Sanmıyorum. Ancak, bir noktaya daha değinmek istiyorum. Türkiye'de bu tamamen Kemalist



**GERÇEKLER
KARANLIKTA KALMAYACAK!**

Özgür
Gündem

Kürt sorununda aydınlar, sınıfta kalmaz, ortalama diplomahılar sınıfta kalmış vaziyetler. Ayıpları yüzüne vurulunca, bunlar birçınlaşıyor. Lüzumsuz, saçma tepki gösteriyorlar.

olan, sosyolojik aydının dışında kalan soldaki aydınlar da da iki netameli özellik var. Bir taraftan Stalinist resmi ideolojinin etkisi altında kalmışlar, diğer taraftan ise Kemalizmin etkisi altında bulunuyorlar. Demek ki onların sosyalist bilincini oluşturan şey, iki resmi ideolojinin melezlenmiş bir versiyonu. Böyle bir kişinin sosyalist olması mümkün değil.

Şimdi sorunun diğer tarafına gelince... Tabii, Kemalizm demek, Türkiye'deki resmi ideoloji demek. Bu resmi ideoloji ile hesaplaşmadan, Kürt sorununa ne sağlıklı yaklaşılabilir, ne de gerekli tavır alınabilir.

- **Kitabınızdan bir parça okuyacağım. Diyorsunuz ki: "Türk devletinin başlangıçtan itibaren militarist, otoriter, baskıcı, anti-demokratik bir nitelik kazanmasında Kürt sorunu önemli bir ağırlığa sahip olmuştur." Demek ki Kürt sorunu, Türk devletinin ve rejiminin biçimlenmesinde çok önemli bir ağırlığa sahip. Tarihte bu böyleydi, bugün de böyle bir durumla karşı karşıyayız. Yani yeniden bir rejim sorunu kapıya gelmiş vaziyette. Genelkurmay'ın faaliyetlerini siz de biliyorsunuz; çeşitli açıklamalarıyla, yargıdan yürütmeye, yasamaya, partilere hatta basına kadar her alanda hegemonya kurma ve varolanı pekiştirme girişimleri ortada. Bu açıdan bakıldığında geleceği nasıl görüyorsunuz?**

Başkaya: Türkiye'de bir takım kurumlar var, parlamento, mahkemeler, siyasi partiler gibi... Ancak ordu bu toplumda her zaman belirleyici olmuştur. Ordu kuliste duruyor, oyun oynayanların oyununu beğenmezse kendisi çıkıyor, düzeltiyor, sonra tekrar kulise çekiliyor. Ve tabii bunu yaparken de, senin ilk başta söylediğin, o konjonktürde neyi öncelikli olarak kendisi açısından tehlikeli görüyorsa ona daha çok saldırıyor. Bunlar kendilerini memleketin sahipleri olarak görüyorlar. 'Buranın sahibi biziz, burası bizden sorulur' diyorlar. Kitap yasaklatıyorlar, cezaların hızlandırılmasında etkili oluyorlar vs..

- **Peki önümüzdeki aylarda sahneye tam olarak çıkacaklar mı?**

Başkaya: Sahneye tam olarak çıkacaklarını sanmıyorum. Ama sahneden artık çekildiler gibi bir görüşe de kesinlikle katılmam.

- **Kürt sorunu açısından bakarsak, bugün Türkiye'de bir askeri çözümçüler var, devletin çeşitli kurumları içinde yer alıyorlar. Bir de siyasi çözüm diyenler var, ama bunlar da siyasi çözümün ne olduğunu tarif edemiyorlar. Siz bir aydın olarak siyasi çözümü nasıl tarif ediyorsunuz?**

Başkaya: Bir kere Türkiye'deki egemen sınıfın tamamı açısından bir saptama yapmak lazım. 1920'lerden beri oluşan o hantal devlet yapısı bugün egemen sınıfın ihtiyacına cevap vermiyor. Hem aşınmış, hem de dünya konjonktürüne uygun değil. Şu anda dünyada 37 bin tane çokuluslu şirket var. Bunların 170 bin şubesi bulunuyor. Bunlar dünyadaki ekonomik gücü ellerinde tutuyorlar. Ve bunlar hareketlerine engel olacak herhangi bir sınır istemiyorlar.

Bu sadece Türkiye'de, İran'da, Brezilya'da değil, Batı'da da böyle. Egemen sınıfın bir kesimi bu yapı ile bu işin gitmeyeceğinin farkında. Şimdi, yeni yaklaşım şu: herkes başının çaresine baksın. İşsizlik sigortası, asgari ücret, sosyal sigorta, sübvansiyon istenmiyor. Rekabet eden yaşar diyorlar. Bu, üçüncü dünya ülkeleri, hizim gibi ülkeler açısından değerlendirildiğinde, yeniden kompradorlaşma süreci olarak ele alınabilir. Burjuvazinin bir kısmı da o hantal yapıda ısrar ediyor.

Bu farklılık Kürt sorununda da görülüyor. Geleneksel Kemalist kesim ile diğerleri sorunu farklı ele alıyorlar. Sanıyorum orta vadede, rafine olan, globalleşmeyi ve Türkiye'deki süreçleri daha iyi değerlendiren egemen sınıf kesimleri, bu işten başarılı çıkacaklar ve hem hantal devlet yapısını belirli bir şekilde transforme edecekler, hem de globalleşme sürecine uyumun önündeki engelleri kaldıracaklar.

Bizim açımızdan ise politik çözüm konusunda 'ulusların kaderlerini tayin hakkı' var. Yeniden bir teori oluşturmaya gerek yok. Klasik Marksist teoride böyle bir soruna nasıl yaklaşılacağı biliniyor.

Bir çözüm tartışma gündemine geldiği zaman, esas belirleyici olan, mücadeleyi veren insanların niyetleridir. Biz o niyetler doğrultusunda tavır alırız veya almazız. Dolayısıyla bizim takınacağımız tavır, şerefli bir aydın tavrını ortaya koymak ve orada yapılanlara sahip çıkmak.

Bu zulmün son bulması için elimizden bir şey gelirse, onu yapmak. Birey olarak, davanın sahibinin iradesine müdahale eder duruma gelemeyiz, sadece bizim tavrımızla onun çaktığı bir yer olur, orada bizim bir katkımız olabilir.

Tabii, sosyalist toplum kurma hedefini gündeminin birinci maddesine koymayan hiçbir hareket çok anlamlı değil. Yani ulusal mücadele sosyalist bir perspektif doğrultusunda yürütüldüğü zaman anlamlı olabilir, aksi halde yeni koloniler zincirine bir tane daha eklenir.

- **Size verilen cezayı nasıl yorumluyorsunuz?**

Başkaya: Paradigmanın İllas'ının cezalandırılması, orada dile getirilen görüşlerin, tezlerin devlet tarafından onaylanmasıdır. Oradaki tezler, devletin bu kitabı cezalandırmasıyla kendileri tarafından da doğrulanmış oluyor. ■

Gayri Mülki Ulusal Özerklik:

Kürt Sorununun Çözümü İçin Bir Alternatif (mi?)*

Olası çözüm yolları üzerinde düşünürken fantezilerden uzak durmak isteniyorsa, el atılacak ilk kaynak, ulusal sorunun çözümündeki sicili, içerdiği bütün olumsuzluklara karşın, başka kimseyle karşılaştırılamayacak kadar başarılı olan uluslararası sosyalist hareketin ve Marksizmin tarihi olmalıdır.

Dr. Nail SATLIGAN*

1. Kürt sorunu, alabildiğine hunhar, taraflardan "devlet" sıfatını taşıyanın "icraat"ı açısından ise "kirli" bir savaş görünümüne bürünerek kangrenleşiyor. Dahası olaya güç dengesi açısından bakıldığında karşımıza bir "pata" durumu çıkıyor: Son yılların gelişmeleri, TC devletinin Kürt ulusal hareketini az çok yakın bir gelecekte "tenkil" edemeyeceğini ortaya koydu. Türk devleti, PKK hareketini yenilgiye uğratmanın eşiğinde olmadığı gibi PKK hareketi de zaferin eşiğinde değil. Bu durum, başkalarının yanı sıra gerek Kürt, gerekse Türk aydınlarının alternatif çözüm önerileri geliştirmelerini, bunları kendilerinin ve ilgili herkesin tartışmasına açmalarını gerekli kılıyor.

2. Olası çözüm yolları üzerinde düşünürken fantezilerden uzak durmak isteniyorsa, el atılacak ilk kaynak, ulusal sorunun çözümündeki sicili, içerdiği bütün olumsuzluklara karşın, başka kimseyle karşılaştırılamayacak kadar başarılı olan uluslararası sosyalist hareketin ve Marksizmin tarihi olmalıdır.

Ancak Marksizmin ve sosyalizmin ulusal soruna yaklaşımı doğrusal bir seyir izlememiştir. Marx ve Engels'te ulusların kendi kaderlerini tayin hakkının (UKKTH) rolü ikincildir. Marksizmin kurucuları, UKKTH'yi daha geniş bir bağlam içinde "ilerici" bir işlev yerine getirip getirmediği açısından değerlendirmişlerdir. Söz gelimi Marx'ın Polonya'nın Rusya karşısındaki ulusal kurtuluş mücadelesiyle ilgili tutumu böyle-

dir. Marksizmin tarihi içinde UKKTH'yi bütün uluslar için geçerli ilkesel bir demokratik hak düzeyine yükselten, Lenin olmuştur. Lenin, UKKTH'yi gerek gerici kampa, gerekse sınıf mücadelesinin önceliğini ileri süren devrimci sosyalistlere, örneğin Rosa Luxemburg'a karşı savunmuştur. Lenin'e göre emperyalizmin kaçınılmaz özelliği, ulusların, ezen ve ezilen uluslar halinde bölünmesidir. Emperyalizm çağında uluslararası devrimin ön koşulu, egemen ve ezilen ulusların işçi sınıflarının ve halklarının kardeşleşmesi, bunun ön koşulu ise, sosyalistlerin bütün halkların mutlak hak eşitliğini ve UKKTH'yi tanımlarıdır. Lenin'in ulusal sorunla ilgili yaklaşımı, UKKTH'nin mutlak olduğu ve bu hakkın, yabancı bir ulusal topluluktan ayrılarak bağımsız bir ulusal devlet kurma hakkından başka bir anlama gelemeyeceği yolundadır.

3. Lenin'in UKKTH'nin mutlaklığı ilkesi, bu gün de ulusal sorun üzerine her türlü sosyalist, hatta demokratik ve hümanist yaklaşım için vazgeçilmez öncül olmalıdır. Ancak sosyalizmin tarihi, UKKTH'nin hangi biçimde gerçekleştirilmesi gerektiği, bir başka deyişle UKKTH'nin hayata geçirilmesinin biricik biçiminin, ayrı devlet kurma olup olmadığı konusunda ilginç bir tartışmaya tanık olmuştur. Bu tartışmanın tarafları Lenin ile Otto Bauer çevresindeki "Avusturya Marxistleri"dir.

4. Avusturya Marxistlerinin ulusal sorun konusundaki yaklaşımları, Bauer'ın 1907 tarihli

* İ.Ü. İktisat Fakültesi

Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie kitabında ifadesini bulan "ulusal-kültürel özerklik" formülüyle özetlenebilir. Ulusların, toprak sorunundan bağımsız olarak kendi kaderlerini tayin etmesi anlamına gelen bu formülün ardında yatan önemli bir güdülenim, Avusturya Marxistlerinin çok uluslu Avusturya-Macaristan devletini geniş bir imparatorluk halinde korumak istemeleriydi. Nitekim Lenin, Bauer'ı bu açıdan, haklı olarak eleştirmiştir. Ne var ki Avusturya Marxistlerinin asıl haksız oldukları yan, "ulusal-kültürel özerklik", ayrı devlet kurma hakkını dışlayıcı bir çözüm olarak savunmalarıydı. Öte yandan UKKTH'yi "ulusal-kültürel özerklik" biçimi altında savunanlar, Avusturya Marxistleri ile Bauer'dan ibaret değildi. Rusya'da da, ezilen milliyetlerin birçok önemli örgütü, o arada Yahudi "Bund'u aynı görüşteydi.

5. Bauer'ın "gayri mülki (exterritorial) ulusal özerklik" diye de anılan kavramını, biraz daha ayrıntılandırarak - ve örneklerini ülkemize uyarlayarak- aktaralım:

Bauer'a göre, farklı ulusların ulusal çıkarlarının aslında birbirleriyle çelişmemesi gerekir. Türkler, çocuklarının iyi Türk okullarında okumalarını isterler; Kürtlerin hangi dilde öğrenim görecekları onları ilgilendirmez. (Bunun tersi de doğrudur.) Merkezîyetçi bir devletin karşısında yurttaşların tek tek yer aldıkları ve farklı milliyetlerin ulusal kültür haklarının güvence altına alınmamış olduğu bir siyasal yapı içinde halklar, ulusal temelde örgütlenme ve ulusal-kültürel ihtiyaçlarının giderilmesi için ulusal bir iktidar mücadelesine girme eğilimi gösterir. Bu durum, proletarya sallarını böler. Ulusların kültürel ihtiyaçlarının karşılanması hukuki güvencelere kavuşturulmuş olmalıdır ki halk, ulusal partilere bölünmek zorunda kalmayın ve ulusal çekişmeler sınıf mücadelesine set çekmesin. Bauer, bunun sağlanması için şu kurumsal düzenlemeleri öngörür:

- 1) Uluslar kamu tüzel kişileri halinde örgütlenecektir.
- 2) Bütün yurttaşlar, özgür bir "milliyet beyanı"nda bulunarak ulusal kütüğe kaydolacaklardır.
- 3) Daha sonra da, başta eğitim olmak üzere ulusal-kültürel işleri, bağımsız olarak yönetecek "ulusal şuralar"ı seçeceklerdir.
- 4) Devletin işlerlik alanı ulusal açıdan yansız görevlerle sınırlanacaktır.

Bauer'ın, UKKTH'nin, ayrı devlet kurma biçiminde gerçekleştirilmesine karşı çıkışının gerekçeleri de şöyle özetlenebilir:

- aa) Farklı milliyetler açık seçik sınırlarla birbirinden ayrılmamıştır.
- bb) "Dil sınırları"nın yerleri durmadan değişmektedir.
- cc) Birçok bölgede milliyetler iç içe geçmiştir.
- dd) Sermaye birikimi ülkenin tümünden iş gücü çektiği için özellikle sanayi merkezlerinde "dil adaları" oluşmaktadır.

Bauer'ın tezine, otomatik olarak haklılık kazandırmasa da, bu koşulların, günümüzün iki büyük ulusal sorun

trajedisinin yaşandığı Türkiye ve (eski) Yugoslavya'da geçerli olduğu açıktır.

6. Bauer'ın modelinin günümüz için de, tartışılmaya değer bir örnek olmasını sağlayan en önemli etken, ulusal-kültürel aidiyetin tanımlanmasını özgür bir irade beyanına bağlamış olmasıdır. Bu özgürlüğün gerçeklik kazanması için gereken siyasal ve kurumsal köklü değişiklikler göz önünde tutulduğunda, söz konusu modelin "reformcu", hatta "orta yolcu" olarak nitelendirilemeyeceği, özgürleştirici ve devrimeci bir dinamizmi içerdiği söylenebilir.

Ayrıca ulusal aidiyeti tanımlama hakkı, yeni yeni ulusal toplulukların tanımlanması olanağını beraberinde getirdiğinden, bir eğilim olarak, ulusal sınırlamaların aşınmasına yol açar. Örneğin son zamanlarda Fransa'da Mağrip kökenli genç Fransız yurttaşları, kendilerini Beur'ler olarak tanımlamışlar, bu kimlikle, sınırlı olsa da birtakım azınlık hakları elde etmişlerdir. Aynı şey, gelecekte Türkiye'de söz gelimi Lazlar için geçerli olabilir.

7. Son olarak, "gayri mülki ulusal özerklik" kavramının tartışılmasının önemini güncel siyasal konjonktür ve Kürt sorununa taraf olan çeşitli güçler ve kesimler açısından vurgulamaya çalışalım:

a) PKK açısından: Kürt ulusal hareketi içinde hegemonyayı elinde tutan PKK, özellikle son zamanlarda, kısa, hatta orta dönemli hedefinin, "ayrılma" olmadığını sık sık açıklamaktadır. TC devletiyle "masaya oturma" talebini ileri sürmekle birlikte, bu talebin gerçekleştirilmesi durumunda hangi çözümü savunacağı belli değildir.

b) Düzen güçleri açısından: Egemen sınıf partileri (ve militarizm), "bölücülüğe", "ülkenin toprak bütünlüğünün parçalanmasına" karşı durdukları propogandasıyla belirli bir kitle desteği sağlamaktadır. Tartışmaya sunulan çözüm, onları bu gerekçeden yoksun bırakabilir.

c) "Sol-liberal" aydınlar açısından: "Mikro-milliyetçiliği", her etnik topluluğun ayrı bir devlet kurmasını gereksiz ve "çağ dışı" bulmak, (Murat Belge tarafından kalem alınıp 95 aydının imzasıyla yayımlanan "Diyarbakır Olaylarının Düşündürdükleri" başlıklı bildirinin de gösterdiği gibi sol aydınlar arasında yaygın bir ruh halidir. Önerilen çözüm, onların kaygılarını karşılayacağı gibi, onları daha ileri ve tutarlı konumlara itme potansiyelini de taşımaktadır.

d) Sosyalistler açısından: Tebliğimizde savunulan model, Avusturya Marxistlerinden esinlenmekle birlikte ne UKKTH'nin mutlaklığını ne de Lenin'in ulus teorisinin özünün geçerliliğini sorgulamaktadır. Sorguya çekilen, yalnızca, mutlak bir ilke olan UKKTH'nin biricik somutlaşma biçiminin, ayrı ve bağımsız devlet kurma olduğu tezidir.

* Nail Satılğan'ın İstanbul'da gerçekleşen Demokrasi Kurultayı'na sunmuş olduğu tebliğ.

Bos-
—
.000
/ ba-
nıyor
akCl-

BİLGİSAYAR firmasına şoför-
luğu olan tecrübeli teknisyen alı-
nacaktır. Tel: 269 76 72

BİLGİSAYAR kullanabilecek
eleman aranıyor 353 26 60-
389 15 20

BİLGİSAYARI

DE:
yor.
DES
yan e
DİK:
sekre
Diş.

BÜYÜKLÜĞÜ

OS-

—

00

va-

yor

2722.10

BİLGİSAYAR

lügü olan tecrübe
nacaktır. Tel: 269

BİLGİSAYAR

eleman araniyo

389 15 20

—

—

—

BİLGİSAYAR

ETK

Yayın tarihi 7 Aralık. Bilgisayarcı aynı gün bulundu, işe başladı.

(Çünkü ilan, Hürriyet'te çıktı.)

rmasına şoför-
i teknisyen alı-
76 72

kullanabilecek
353 26 60-

YARI I

DE
yor. 2
DES
yan el
DİKS
sekre
DİŞ
—

isi

Hürriyet
SERİ İLANLAR
KOLAY, EKONOMİK, ETKİLİ.

75 yıl sonra yeniden

"Viva Zapata!"

Meksika Devrimi'nin efsanevi önderlerinden olan Zapata'nın 'Toprak ve Özgürlük' talebi ile başlattığı ayaklanma, aradan 75 yıl geçtikten sonra 'Özgürlük ve NAFTA'ya hayır' talepleri ile yeniden ortaya çıktı.*

Saruhan OLUÇ

"Çevreye verdiğimiz rahatsızlıktan dolayı özür dileriz. Ama bu bir devrimdir." Kendilerini EZLN, Zapatist Ulusal Kurtuluş Ordusu olarak tanımlayan yoksul Meksika köylülerinin, indilerinin 1994 yılının ilk günlerinde yayınladıkları bildiri bu ifadelerle başlıyordu.

Meksika Devrimi'nin efsanevi önderlerinden olan Zapata'nın 'Toprak ve Özgürlük' talebi ile başlattığı ayaklanma, aradan 75 yıl geçtikten sonra 'Özgürlük ve NAFTA'ya hayır' talepleri ile yeniden ortaya çıkıyordu. Üstelik Latin Amerika'nın örnek ülkesi olarak nitelenen Meksika'da.

Meksika ve onun Devlet Başkanı Carlos Salinas de Gortari, özellikle ABD tarafından, tüm Latin Amerika için ekonomik gelişme ve politik istikrar örneği olarak gösteriliyor, hatta serbest piyasa ekonomisinin ve demokrasinin öncüsü olarak tanımlanıyor. İşte bu örnek ülkenin güneyinde, Chiapas'da bir ayaklanma oldu. Ayaklananlar, adeta tarih kitaplarından fırlamış- çasına kendilerine Zapatista adını veriyorlar.

Ayaklanma, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması NAFTA'nın yürürlüğe girmesi ile aynı günlerde ortaya çıktı. Salinas, yoksul Meksika ile ABD ve Kanada'yı NAFTA'da bir araya getirmişti. Dünyada yaşanan bloklaşma sürecinde, Avrupa

Ekonomik Alanı olarak anılan Avrupa Topluluğu ve EFTA anlaşmasından sonra dünyanın ikinci büyük pazarının bir üyesi haline gelmişti Meksika. Meksika'nın, üçüncü dünya ülkesi kategorisinden, birinci dünya ülkesi olmaya doğru evrildiği ileri sürülüyordu.

Zapatistalar tüm bu iddialara gölge düşürdüler. Ayaklandılar ve belki de Meksika'nın tüm Latin Amerika için bir örnek olması sürecini kesintiye uğrattılar. Hatta sadece yerel ekonomik ve sosyal rahatsızlıklarını dile getirmekle yetinmediler, global politikalara da müdahale etmeye çalıştılar, köklü ve teorik analizlere dayandırmaları da NAFTA bağlamında bloklaşmanın karşısında yer aldılar. ABD'de üretilen ucuz tahılın ithal edilmesi ile birlikte





Zapatistalar Salinas'ın politikaları sonucunda ayaklanarak Chiapas sokaklarını işgal ettiler

kendi yaşam kaynaklarından en önemlisinin işlevini yitireceğinden çekindiler.

Liberal Politikalar ve İndiolar

Salinas'ın ekonomi politikaları Meksika açısından önemli değişikliklere yol açtı. Neo liberal politikalar olarak adlandırılan uygulamaların önemli bir kısmı Türkiye'de de bilinen ve uygulanmış olan politikalar.

Sadece verilerin değerlendirilmesi Meksika ekonomisinin gelişimini ortaya koyuyor. Örneğin yüksek olan kamu borçlanmalarının GSMH içindeki payı 1988'de yüzde 49 iken, bu oran 1993'te yüzde 19'a inmiş. Dış borçların faiz ödemeleri 1994 yılında GSMH'nin yüzde 3'ü oranında gerçekleşti. Bu oran 1988'de yüzde 18'i buluyordu.

Meksika'nın, örneğin ABD ile dış ticaret açığı görülür biçimde azalırken, ihracatı petrol ürünleri dışında önemli ölçüde arttı. Resmi açıklamalara göre Meksika'nın döviz rezervi, 25 milyar dolar ile ülke tarihinin en yüksek seviyesine çıktı. İç tasarruf kotası GSMH'nin yüzde 50'sine ulaştı. Enflasyon oranı 1993'te, 1972'den beri en düşük seviye olan yüzde 8'e indirildi.

Bu adımların hepsi Meksika ekonomisinin dışa açılması önlemleri ile birlikte atıldı. Ancak tüm bu parlak gibi görünen veriler Meksika ekonomisinin karşı karşıya kaldığı iki sorunu ortadan kaldırmıyor.

Birinci sorunu, yıllarca gümrük duvarlarının ve devlet korumasının arkasında ayakta kalabilmiş olan işlet-

melerin şimdi ticaret serbestliği ve NAFTA ile birlikte varolma savaşı vermeye başlamaları oluşturuyor. İşveren birliklerinin verdikleri bilgilere göre, şu anda Meksika şirketlerinin ancak yüzde 2'si uluslararası alanda rekabet edebilme yeteneğine sahip. Araştırmalar, Meksika şirketlerinin yaklaşık yüzde 25'inin NAFTA ile birlikte iflas edecekleri tehlikesine dikkat çekiyor.

İkinci önemli sorunu ise alınan ekonomik önlemlerin Meksika'nın yoksul bölgelerini daha da yoksullaştırması oluşturuyor.

Ayaklanmanın gerçekleştiği Chiapas bölgesi, Kahve plantasyonları ve petrol üretimi ile önemli bir ekonomik potansiyele

sahip olsa da, Meksika'nın en geri ve en yoksul bölgelelerinden biri olarak biliniyor.

1910 Meksika Devrimi ve daha sonra gerçekleştirilen toprak reformu, sosyal yapıdaki büyük toplumsal uçurum açısından pek az şey değiştirmiş. Bölgede geleneksel büyük toprak sahipliği halen geçerli. Büyük toprak sahipleri bölgenin doğal kaynaklarını kendi çıkarlarına göre kendilerine mal etmenin yanı sıra her türlü politik açılımı da tıkıyorlar.

Bu sınıf aynı zamanda 65 yıllık iktidar partisi olan ve son dönemlerde eski sol populist politikalarını terk ederek neo liberal politikalar uygulamaya başlayan PRI'nin de önemli dayanaklarından biri. PRI, Chiapas'ta seçim hileleri ve oy satın alma yöntemleri ile iktidarını koruyor.

Yerel büyük toprak sahiplerinin karşısında, küçük toprak parçalarına sahip olan, ancak bunlarla yaşamalarını idame ettiremeyen yoksul köylüler kitlesi bulunuyor.

Yoksul köylüler ürün zamanı sezon işçileri olarak kıylara ve kahve plantasyonlarına gidiyorlar. Üstelik sadece sezon için bu bölgelere gitmekle kalmıyorlar, aynı zamanda bu bölgelerde kendilerine ait olmayan toprakların üzerine de yerleşiyorlar ve bu toprakları kamulaştırıyorlar. Ancak yakın zamana kadar yasal çerçevede destek bulabilen bu girişim, değiştirilen toprak yasası sonucunda mümkün olmaktan çıktı.

Serbestçe satılabilir mülk haline gelen topraklar üzerinde, özellikle de Ocosingo çevresindeki göçmen indi-

olar yasal değişiklik ardından bulundukları alanlardan sürülmeye başladılar.

Sorunlar bununla da sınırlı değil, indiolar ile beyazlar arasında, beyaz adam ile kara derili adam arasındaki ırk ve renk farklılıkları da çatışmaların zeminini oluşturmada önemli bir rol oynadı.

Ancak sorunların temelinde, büyük toprak sahipleri ile küçük çiftçilerin ve köylülerin aralarındaki çelişki bulunuyor. Küçük köylüler sadece toprak yüzünden değil, Meksika'yı birinci dünya ülkeleri arasına soktuğu ileri sürülen NAFTA Anlaşması yüzünden de huzursuzlar. Çünkü serbest ticaret anlaşması nedeniyle ithal tahılın ucuzlaması, bu köylülerin önemli bir geçim aracından mahrum kalmaları anlamını taşıyor.

Esas sorun ise Salinas'ın modernleşme adı altında uyguladığı neo liberal politikalarından kaynaklandı. Chiapas'ta esas olarak ekonomik alanda gerçekleştirilen bu reformlar, politik alana yayılmadı. Yüksek toplumsal maliyeti olan bu reformlar ülkenin yoksul bölgelerinde refah artışına ve demokrasiye yol açmadı. Nüfusun yaklaşık yüzde 40'ını oluşturan köylüler, yaşadıkları yoksulluk karşısında çözüm yolu göremezken, sıkıntılarını dile getirecek ve kendi çıkarlarını savunacak politik kurumların yokluğu ile de karşı karşıya kaldılar.

Ve Yine 'Viva Zapata!'

Modern Zapatalar bu koşullara karşı protestolarını dile getirmek, iktidara ve büyük toprak sahiplerine karşı mücadele etmek üzere ayaklandılar. Chiapas Eyaleti'nde 9 yerleşim bölgesini basan Zapatistalar, eski bölge valisini kaçırıp, tüm tutukluları serbest bıraktıktan sonra Ocosingo'nun belediye binasını basıp mobilyaları, evrakları camdan atıp, dükkanlardaki yiyecekleri el koydular. Elbetteki radyo istasyonunu ele geçirip merkezi hükümetin devrilmesi çağrısında bulunmayı da ihmal etmediler.

İlk olarak belediyelerin basılmasının nedenlerinin başında ise iktidar partisi PRI'nin, bazı indio önderlerini para ve maddi imkanlarla satın alarak belediye başkanlığına yerleştirmiş olması geliyor. Başkaldıran ya işkence görüyor, ya ortadan kayboluyor. Seçim hilelileri rutin olaylar haline gelmiş. Polis ve asker köylerdeki ve kasabalardaki önde gelen yöneticilerin keyfi davranışlarına göz yumuyor. Belediyelerin haksızlığın kalesi ve taşıyıcısı olarak görülmesi bu nedenlerden kaynaklanıyor.

Kendilerini etnik hareket olarak değerlendiren Zapa-

tistalar, mücadelelerinin amacını insanlara iş, toprak, ev, yemek, sağlık hizmeti, eğitim, bağımsızlık, özgürlük, demokrasi, adalet ve barış getirmek olarak tanımlıyorlar.

Salinas ise yanıtını tankları, uçakları, bombaları ve helikopterleri, 12 binden fazla askeri göndererek verdi. Sonuç hazin oldu. Ortalama 16 yaşındaki gerillalar sokaklarda ve kırsal alanda vahşice katledildiler.

Dünyanın herhangi bir bölgesinde olan bitenleri oturma odamıza kadar getiren televizyon kanalları sayesinde Meksika devletinin ne denli demokrat olduğu görüldü. Ağır silahlanmış askerler San Cristobal'da her

binanın girişinde ellerinde modern silahlarla, el bombaları ile bekliyor. Helikopterler, uçaklar indioların yerleşim bölgeleri üzerinde uçuşlar ve dalışlar yapıyor. Yollar askerler tarafından kesilmiş, geçiş izni verilmiyor, belli bölgelere basın mensupları sokulmuyor. Duymadığından askerlerin dur ihtiarına uymayan kamyonet şoförü delik deşik edilmiş...

İnsan hakları savunucuları birçok ayaklanmacının infaz edildiğini ileri sürüyor.

Meksika hükümeti Zapatistaları, komşu ülkelerde, Guatemala

ve El Salvador'da yetiştirilmiş ve oradan idare edilen meslekten devrimciler, 'silahlanmış huzursuzluk yaratıcılar' olarak tanımlıyor.

Hatta indioların şefi olarak tanımlanan Komutan Marcos'un sarışın, atletik, birçok dil bilen, yeşil gözleri olan bir yabancı olduğu ileri sürülüyor. Resmi devlet görüşü, aslında sorunların içerden değil, dışardan kaynaklandığını anlatmak için görünüş olarak indiolarla ilgisiz bir figür çiziyor.

Bölgenin belediye başkanları tüm resmi açıklamalara rağmen, San Cristobal'in çevre köylerinden onlarca kişinin Zapatistalara katıldığını açıklıyorlar.

B. Traven, 30'lu yıllarda kendilerini İspanyol istilacıların torunları olarak gören Meksikalıların, indioları nasıl tahakkümleri altında tuttuklarını anlatır. Belli ki beyaz adama ile kızıldırıliler arasındaki egemenlik ilişkileri o günden bugüne pek değişmemiş.

Maya'ların torunları Zapatistalar, 1910-1917 arasında 'toprak ve özgürlük' sloganı ile güney Meksika'da mücadele etmiş efsanevi figür Zapata gibi dağlara çekilirken, arkalarında duvarlara yazılmış "Viva Zapata!" sloganını, Meksiko City'de dayanışma gösterileri yapan onbinlerce insanı ve dünyanın çeşitli köşelerinde indioların ezilmesine, sömürülmesine ve kültürlerinin ortadan kaldırılmasına karşı olan yüzbinleri bıraktılar. ■

"Bu yazıda kullanılan verilerin bir kısmı IPS haber ajansından sağlanmıştır.



Hükümet güçlerinin ayaklanan Zapatistaları basturmak için gönderdiği askeri kuvvetlerin operasyonu sonrasında görüntüler

Avrupa'da 93'ün son raundu işçilerindi

İşçi Hareketinin Geri Dönüşü

80'li yılların sonundan itibaren ekonomiler yeniden alarm sinyalleri vermeye başladı. Kapıda gözüken resesyona ilişkin önlemlerden biri de, işçi sınıfının yaşam seviyesinin aşağı çekilmesi idi. Buna uzun süre suskun kalan işçiler, sonunda patladı.

1993 yılı, dünya ekonomisi açısından, son 20 yılın en derin krizlerinden birinin yaşandığı yıl oldu. Gelişmiş kapitalist ülkeleri, 80'li yılların son çeyreğinden beri etkisi altına alan resesyona, 1993 yılında hükümetler için ciddi anlamda, tehlike çanlarını çaldırmaya başladı. Hali hazırda, ekonomik göstergelerde, bu resesyondan çıktığına ilişkin kayda değer ciddi gelişmeler yok. Aksine, özellikle Avrupanın büyük ekonomilerini için, krizden çıkmaya yönelik planlarının hayata geçmesi için, şimdiden başa ağrısı olmuş, hesaba katılmadık ciddi bir pürüz var. 1993'ün son aylarında hemen hemen bütün Avrupa'da patlak veren işçi mücadeleleri.

80'li Yıllardaki Büyüme

80'li yılların başında, ABD'de Reagan ve İngiltere'de Thatcher başta olmak üzere, birçok ileri kapitalist ülkede, karlılık, üretkenlik, liberal düşünce, piyasa ekonomisine geçiş iddialarıyla yürürlüğe konulan ekonomik programlar, içlerinde ciddi oranda sendikal haklara yönelik kısıtlamalar, sosyal haklarda kesintiler içeriyordu. Bu ekonomik programların süratle hayata geçirilmesi kar oranlarında yeniden bir yükselme gerçekleştirirken, "refah devletinin" tırpanlanması sonucunu doğurdu. Sağlık, işsizlik sigortaları, elektrik, su, toplu konut hizmetlerin devlete maliyeti kısıyor ve bütçe yükleri azaltılmaya çalışılıyordu. Bu, özellikle İngiltere'de Thatcher'in militanlığını yaptığı özelleştirme programı çerçevesinde yürürlüğe girdi. Bu ekonomik toparlanma evresinde gerçekten de işçi sınıfının ve sendikaların direnişi önemli ölçülerde kırıldı. 1984 yılında İngiltere'de patlak veren kömür madencileri grevi gibi belli başlı bazı

büyük direnişler de yenilgiyle sonuçlandı ve 80'li yıllar boyunca işçi sınıfı ve sendikalar kayda değer ciddi direnişler örgütleyemediler.

80'li yıllar boyunca resesyondan çıktığına ilişkin iddialar, çok geçmeden 80'li yılların sonunda ekonomik kriz belirtileriyle yerini suskunluğa ve korkuya bıraktı.

Kriz Ekonomilerinin Benzerliği.

Avrupa'nın bir çok ülkesinde, işçilerin sosyal haklarına, maaşlarına ve işgüvencelerine ilişkin bir dizi saldırı 90'lı yılların başından itibaren yeniden hızlandı. Sol ya da sağ olsun, hükümetlerin ekonomik programı ana hatlarında farklılık göstermiyordu.

Avrupa'nın motor ekonomisi Almanya'nın, 1993 yılında üretimi % 1.5 düşerken Kohl Alman işçi sınıfının maaşlarının ve sosyal haklarının Alman endüstrisinin rekabet düzeyini düşürdüğünü ve bunun daha fazla böyle süremeyeceğini açıkladı. Almanya'nın en parlak adamlarından biri olarak gösterilen Profesör Herbert Hax "işçi ücretlerinin bizi dünya pazarının dışına sürükleyecek bir maliyet yükü olmaktan çıkartmalıyız" diyordu. Bu programa bağlı olarak Almanya'da işten çıkartmalar olağanüstü boyutlarda arttı. 93 Eylül'ünde İşverenler Konfederasyonu 3.6 milyon işçiyi kapsayan iş sözleşmelerinin feshedildiğini açıkladı. Almanya'da kimi sektörlerde işsizlik sorununa çare bulmak amacıyla gündeme getirilen iş haftasının bir gün kısaltılması, işverenler tarafından % 30'lara varan bir maaş indirimiyle beraber dayatıldı.

İspanya'da da dördüncü kez, ama oldukça sancılı bir seçim sonrasında az bir farkla seçimleri kazanan Gonzales'in partisi PSOE seçimle-

Yurdaer ERKOCA

rin hemen ardından ekonomik önlem paketini yürürlüğe soktu. Bu paketin içinde, işten çıkartmaları zorlaştıran iş yasalarının değiştirilmesi ile birlikte, kamu sektöründe en az üç yıllığına maaşların dondurulması yer alıyor. Ayrıca sağlık, eğitim gibi kamu harcamalarında büyük oranda indirim planlayan PSEO'un gündeminde ülkenin en büyük kamu işletmeleri olan telefon ve petrokimya işletmelerinin özelleştirilmesi duruyor. Bu özelleştirmeler % 23'lere varan işsizlik oranını daha da artırarak Sosyalist Parti'nin politik geleceğini ipotek altına alıyor.

Avrupa'nın dertli ekonomilerinden biri de, bütçe açığının GSMY oranının % 7'yi aştığı, kamu borçlanmalarının ise GSMH'nin 135'ine vardığı Belçika. Hristiyan Demokrat ve Sosyalist Parti ittifakının başbakanı Dehaene de işçilerin maaşlarının ve sosyal haklarının aşağı çekilmesine yönelik bir dizi tedbiri yürürlüğe koymuş durumda. İtalya ve Fransa'nın durumu da komşularından farklı değil. Bu iki ülke de özelleştirme programının en yoğun olduğu ülkelerin başında geliyor. The Economist'in 22 Ocak sayısında, Fransa ve İtalya'nın serbest pazar hevesi, bütçe açıkları ve Avrupa Komisyonu'nun, politikacıların endüstrideki müdahalelerini kısıtlamaya yönelik talepleri gibi etkenlerle yoğun bir özelleştirme programına yöneldiği belirtilirken, hükümetlerin bunu gerçekleştirmedeki zorlukları vurgulanıyor. Bu arada, son üç dört yılı, Avrupa'nın diğer büyük ekonomilerine kıyasla daha derin bir resesyona geçiren İngiltere'de (her ne kadar kimi İngiliz iktisatçıları tarafından İngiltere'nin resesyondan büyük oranda çıktığı ve rakiplerine göre kimi göreceli üstünlükler elde ettiği iddia edilse de, bkz. *The Economist*, *The World in 1994*) Major hükümetinin, kaynak sorununu çözmek için vergi oranlarını 1945 yılının en yüksek seviyesine çekme hazırlığı içinde olması ve bunun yanın-

80'li yılların başında, piyasa ekonomisine geçiş iddialarıyla yürürlüğe konulan ekonomik programlar, içlerinde ciddi oranda sendikal haklara yönelik kısıtlamalar, sosyal haklarda kesintiler içeriyordu.

da, kamu sektöründe çalışanların maaşlarının 1997 yılına kadar dondurulması, krizin istisna tanımadığını gösteriyor.

Air France Grevinin Boyutlarını Aşan Etkisi

Özetlemeye çalıştığımız atmosfer içinde 1993 yılının Eylül ayında Avrupalı tüm hükümetlerin tadını taşıran bir gelişme yaşandı: Air France Grevi

Amerikan iş çevrelerinin önde gelen dergisi, Business Week'in Kasım sayısında, Air France grevi hakkında şöyle yazıyordu. "Air France grevi daha da fazlasını yaptı. . . Ciddi bir sorun yarattı ve Avrupa için masraflı bir dönüm noktası oldu. Bütün kıtada bir kartopu gibi büyüyen işten çıkartmalara ve maaş kesintilerine karşı sadece söylenmekle yetinen işçiler birden bire militanlaştılar". Gerçekten de Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde işten çıkartmalara, maaş ve sosyal haklarındaki kesintilere karşı sürmekte olan irili ufaklı direnişler Air France grevinin başarıyla sonuçlanmasıyla birlikte hızlandı; yeni direnişlerin ve grevlerin motoru oldu. İspanya'da UGT ve CCOO hükümeti uyarı niteliğinde bir günlük grev kararı aldı. 25 Kasım'da binlerce işçi işten çıkartmaları protesto için sokaklara döküldü. Barselona'da SEAT fabrikası işçileri fabrikayı işgal ettiler. 70 binin

Volkswagen ve Sol Ütopya

Volkswagen ve Alman Metal Sendikası IGM'in üzerinde mutabakata vardıkları sözleşmeye göre, 100 bin işçi, 30 bin arkadaşının işten atılmasını önlemek üzere, daha az çalışıp, daha düşük ücret olmaya razı oldu. Acaba sözleşme, sol adına bir zafer mi, yoksa ağır bir yenilgi mi?

Volkswagen firması ile Alman metal Sendikası IG ile üzerinde mutabakata vardıkları sözleşme, geçtiğimiz ay bütün dünyada en çok konuşulan konuların başında geldi. Sözleşmeye göre, 100 bin Volkswagen işçisi, 30 bin arkadaşının işten atılmasını önlemek amacıyla, maaşlarından

yüzde 10 oranında kesinti yapılmasını ve son toplu sözleşmedeki yüzde 3.5'luk zammın durdurulmasını kabul ettiler. İşçiler, ücret indirimin karşılığında, haftada 5 gün yerine 4 gün çalışacaklardı. Bunun sonucunda da, Volkswagen firması, yılda 1.7 milyar marklık bir tasarruf sağlayacaktı.

Kısaca, hem bizzat kendi genel müdürü tarafından "uçamayacak kadar şişmanlamış ördeğe" benzetilen Volkswagen, hem de 30 bin işçi kurtulacaktı. Artık tarihe karıştığı sanılan işçi dayanışmasının diriliş de solun yanına kar kalmış gibi görünüyor.

Aslında, bu tür sözleşmeler, Almanya'dan çok önce, Fransa'da yapıldı. Ama gerek sözleşmeyi yapan tarafların

Aydın DEMİREK

üzerindeki çelik işçisi ödemeler konusundaki talepleri geri çevrildiği için grev kararı aldı.

İtalya, Ekim ve Kasım aylarında yoğun grev ve protesto gösterilerine şahit oldu. Kasım ayında taksi şöförlerinin yeni vergileri protestosu, Torino demiryolu işçilerinin istasyonlara kurdukları barikatlar ve Kuzey İtalya'daki tren ulaşımını felç eden servis hizmetlerinin aksatılması, işçi sınıfının kızgınlığının en iri örneklerini oluşturdu. Almanya'da ise 2. Dünya Savaşı'ndan beri hükümetlerle sendikalar arasında süregelen uzlaşımın gelenek yerini sertleşmeye ve militan bir usluba bıraktı. IG Metal, işten çıkartmalara karşı büyük bir kampanya başlatma kararı aldı. Kasım ayında, kış ayları tazminatını ödemekten vazgeçen hükümeti protesto için, 100 bin inşaat işçisi, büyük bir yürüyüş gerçekleştirdi. Hagen'da, binlerce çelik işçisi, fabrikaları işgal etti. 10 bin metal işçisi, aileleri ile birlikte yürüyüşe geçti.

Belçika'da on yılların işçi sezsizliği iki büyük grevle bozuldu. Bu grevlerden biri Avrupa Topluluğu önderlerinin Brüksel'deki toplantısı sırasında gerçekleşti. Fransızca konuşulan güneyde etkili olan ve Sosyalist Parti ile güçlü bağları olan FTGB Brüksel'de 70 bin işçiyle sokağa döküldü. Ayrıca yaklaşık 10 bölgede irili ufaklı grevlerde, işçiler maaş kesintilerine ve işten çıkartma-



İşsizlik ve sosyal problemler insanları sokağa döktü

ra karşı direnmeye kararlı olduklarını vurguladılar. Bütün bu gelişmeler, Dehaene hükümetinin kabusuna dönüştü. The Economist'in, 4 Aralık 93 tarihli sayısında yer alan, Sendikaların Dönüşü adlı makalede, Dehaene'nin tüm işçi direnişlerine karşın, acı reçeteyi hayata geçirmekten başka bir yolu olmadığı belirtilirken, Belçika için krizin boyutu bir kez daha tescil ediliyordu.

Bütün bu işçi eylemlerinin en görkemlisi, tabii ki Air France grevi oldu. Fransa'nın en büyük devlet işletme-

maaş razı olacaklar, ya da dayanışmadan vazgeçmek durumunda kalacaklar.

"Zenginlik boş zamandır"

Aslında, iş saatlerinin kısalması, böylelikle de emekçinin özgürleşmesi, XIX. yüzyıl Avrupa soluğunun başlıca ütopyalarından birisiydi. Marx'ın, Ricardo'nun adı bilinmeyen bir öğrencisinden yaptığı alıntı, aslında kendisinin ve döneminin bakış açısını çok iyi yansıtıyor: "Zenginlik, özgürlük, boş zamandır ve bunun dışında hiç birşey değildir."

Daha sonraları, komünist partiler, reel sosyalizm telaşına düşüp bu ütopyayı unuttular. Ortaya, "emek kutsaldır" gibi, marksizmle taban tabana zıt olduğu halde ona atfedilmeye çalışılan sloganlar çıktı. Komünist toplumda, "canı istediğinde balık tutacağını, canı istediğinde kitap okuyacağını" söyleyen Marx'a göre, emekçinin zorunlu olduğu için sattığı emek, bırakalım kutsal olmayı, emekçinin sömürülmesinin temel nedeniydi. Marx için, eğer ille kutsal birşey aranıyorsa, aynı örnekten hareket ederek "balık tutmak" ya da "kitap okumaktır". Çünkü esas zenginlik, insanın kendi geliştireceği ve dilediğince kullanacağı "boş zaman" idi. Komünist toplumun getireceği de buydu.

Volkswagen (ana fabrika) kadar popüler ve büyük bir firma olmaması, gerek sözkonusu olan işçi sayısının görece azlığı sonucu bu kadar yankı bulmadı. ABD'nin dijital teknoloji üreten tanınmış firması Hewlett-Packard'ın Fransa seksiyonunda yaşananlar, bu örnekler arasında en önemlilerinden biriydi. Firma, 1993

Şubat ayında geniş çaplı işten çıkartmalara gideceğini açıkladı, sendikaya araya girdi ve ortaya bir uzlaşma formülü atıldı. Önce, işçilere, arkadaşlarının bir kısmının işten atılmasını mı yoksa ücretlerin düşme pahasına, yeni bir çalışma düzenine geçmek mi istedikleri soruldu. İşçiler, yeni düzenlemeden yana olduklarını açıkladılar, böylece maaşlar düşürüldü, primler kaldırıldı, fabrika, hafta sonları da dahil olmak üzere her gün, 8'er saatlik üç vardiya halinde çalışmaya başladı. İşçi sınıfı bir fedakarlık daha yapmıştı.

İyi, hoş da, bu fedakarlığın sınırı nereye kadar uzanıyor? Her geçen gün daha acımasız hale gelen uluslararası rekabet ve hızla gelişen teknoloji sonucunda, firmalar, her seferinde biraz daha emek gücü talep eder hale geliyorlar. Örneğin Volkswagen işçileri, belki de gelecek yıl, arkadaşlarını kurtarmak için, haftada üç gün çalışıp maaşlarında yeni bir kesintiyi kabul etmek durumunda kalacaklar. Bir süre sonra da, ya artık geçimlerini temin edemeyecek kadar düşük bir

lerinden biri olan Air France grevi Balladur hükümetinin başına gerçekten de büyük dert açtı. Balladur hükümeti, Air France'da 4000 işçinin işine son vermeyi düşünürken, başına bunların geleceğini kestirememişti. Gerçekten de son iki yıl içinde Air France'de yaklaşık 5 bin işçi işten çıkartılmış ve hiç bir ciddi direnişle karşılaşılma-
 116

şılmamıştı. Grev başlangıçta kargo işçilerinin direnişiyle başladı, çok geçmeden militanlaşarak işletmenin beyaz yakalı işçilerinin yoğun olduğu bölümlerine de sıçrayarak yayıldı. 4 bine yakın işçi pisti işgal etti, üretimi durdurdu, işçiler yönetimin polisle grevi kırmaya çalışması karşısında sokaklarda lastikler yakarak barikatlar kurdu; 68'den beri Fransa'nın şahit olmadığı sertlikte çatışmalar yaşandı. Sonunda işçilerin dediği oldu ve hükümet geri adım atmak zorunda kaldı. Bu gelişmeler sonunda CGT 45 bin işçiyi tüm Fransa'da sokağa döktü. 35 bin demiryolu işçisi Ekim ayının başında Paris'te bir protesto eylemi gerçekleştirdi. 30 bin öğretmen eğitim harcamalarındaki kısıntıları protesto için Paris caddelerini doldurdu. Öğrenciler de bu atmosferden etkilenmekte gecikmedi, 20 bin üniversite öğrencisi, çeşitli kentlerde günlerce süren gösteriler gerçekleştirdi.

Boş zaman uygarlığı

Çağımız Avrupa solunun önde gelen iki düşünürü, Andre Gorz ile Peter Glotz, işsizlik oranının yüzde 10'larda seyrettiği, Volkswagen'de yapılan türde sözleşmelerin arttığı Avrupa solu için, bir süredir yeni bir sol alternatif öneriyorlar: Boş zaman uygarlığının inşası. (Bks. İktisat dergisi, Temmuz-Ağustos, İş Devrimine Doğru, 51)

Alman sosyal demokrat hareketi içinde yer alan Glotz'un bu konuda söyledikleri hayli aydınlatıcı: "Bugün Avrupa solunun avucunun içinde, milyonlar hareket geçirebilecek somut bir ütopya var. İş süresinin kısaltılması. Bu, sadece, daha adil bir işbölümünü sağlayacak teknokratik bir araç değil, insanlara daha fazla özgür zaman sağlayacak olan, yeni topluma doğru giden bir yol olarak algılanmalıdır. Solun artık hiç bir ciddi hedefi kalmadı mı? İşte şimdiden toplumsal savaşları kazandıracak bir araç. Hiç bir ücret kaybına yol açmadan çalışanın, çalıştığı süreyi azaltması için savaşmak, bu amacı bir özgürleşme düşüncesi olarak ileri sürecektir bir hareket için en önemli hedefi oluşturacaktır."

Evet, sorun da burada yatıyor. Liberaller, Andre Gorz'un deyişiyle, "iş süresinin azaltılmasını, olası bir özgürleşme olanağı değil de, yapmamız gereken bir fedakarlık ve boyun eğmemiz gereken bir zorunluluk olarak gösteriyorlar." Oysa, önemli olan, siyasi düzeyde, Volkswagen'de yapılan tür sözleşmelerin özgürleşme ideolojisinin bir parçası olarak ele alınması ve ekonomik düzeyde hiç bir ücret kaybına yol açmadan gerçekleşmesi.

93 yılının son aylarında, birden bire patlak veren bu işçi hareketleri, Avrupalı hükümetlerin, krizden çıkmak için önlerine koydukları ekonomik programlarının, hayata geçmesi için, iktidarlarını tehdit eden bir özellik arz ediyor. 93 yılının son raundunda, hükümetlerin, işçi hareketinden hiç beklemezken yedinci sağlı sollu kroşeler, 94 yılında, hükümetlerin daha dikkatli ve gardını düşürmeden ringe çıkmasını gerektirecek. Uzun yılların kayıplarıyla ciddi bir moral bozukluğu içinde olan işçi cephesinde ise kayda değer bir toparlanma sözkonusu. 80'li yıllar boyunca bir yandan geçirdiği şekilleniş diğer yandan yaşadığı suskunluk, varlığına ilişkin çeşitli tartışmaların gündeme gelmesine yol açan işçi sınıfı için, son aylardaki mücadeleler bir merhaba mesajı içeriyor. Ayrıca, son on yıldır politik gündemdeki ağırlığı kaybeden sendikalar da önümüzdeki dönemde hükümetlerin politikalarında hesaba katılması gereken bir ağırlığa sahip olacağına benziyor.

1994 yılının, hem hükümetler hem de işçi sınıfı açısından zorlu olacağını öngörmek için yeterli veriye sahibiz. En azından, Avrupalı işçiler acı reçeteyi içmek için önümüzdeki dönemde ağızlarını uslu uslu uzatmayacaklar. ■

Nasıl mı? Ekonomik düzeyde, çok temel bir sorunu çözerek, yani "zenginliği yeniden bölüştürerek". Avrupa'da, son yıllarda, bir yandan işsizlik oranında sıçramalar gözlenirken, diğer yandan zenginlik artıyor. Örneğin Fransa'da son oniki yıl içerisinde GSYH hasıla yüzde 35 oranında artarken, gereksinim duyulan emek miktarı yüzde 12 oranında azalmış durumda. Birçok yerde, firma bazında karlılık artarken, çalışan sayısı azalıyor. Bu da, pastanın her geçen gün biraz daha eşitsiz dağıtılmasına yol açıyor.

Olayın, siyasi boyutuna gelince... Son söz Glotz'a bırakıyoruz: "Zamanın özgürleştirilmesini, sadece çalışma saatlerinin azaltılması ve özgürce kullanılacak zaman süresinin artışı olarak düşünmemek gerekir. Aksine, bireyin ya da toplumun varoluşuna, topluluk yaşantısındaki tavrına, tatminlerine, arzularına ve toplumsal işbirliğinin değişik kategorilerine ilişkin bakışını değiştirmiyor ve sorumluluğunu artırmıyorsa, zamanın özgürleştirilmesinin hiç bir anlamı yoktur.

Zamanın özgürleştirilmesinden beklenene olan, bugünkü ekonomik yapıyı güçlendirmesi ve onun kurumlarının yerine ikame edecek benzer kurumlar meydana getirmesidir. Bunlar, kendiğindenci bir anlayışla örgütlenmiş dayanışma birlikleri, üretil kooperatifleri ve kültür merkezleri, kısaca sosyalizmi, kendi kendini yönetme ve devletin giderek yok olması olarak algılayan bir siyasi hareketin oluşturacağı her tür kurumlardır. ■

Hammurabi Kanunları ve Babil'in Asma Bahçeleri

Hammurabi, erkini güçlendirecek ve dönemin ekonomik yapısına ve sosyal yapısına uygun olacak bir kanuna gereksinim duydu ve ünlü "Hammurabi Kanunu"nu hazırladı.

Osman ŞENKUL

Mezopotamya'da Milattan Önce 3000'li yıllarda büyük bir su krizi yaşandı. Krizin temelinde, bölgede kısıtlı olan suyu adilce paylaşmak yerine, bölgedeki devletlerin tek tek suyun tümüne sahip olma arzuları vardı.

Bu gelişmelerden sonra bölgede Ur egemenliği altında Sümer-Akkad birleşmesi yaşandı. Ancak, bereketli topraklar üzerinde hızla büyüyen devletin kralı Şulgi ve oğlunu her şeyin sahibi olma hırsı sardı ve kendilerini tanrı ilan ettiler.

Bu durum, krallık iktidarının sınırsız gelişmesini ve tüm ekonomiye tek hakim olmasına kadar vardı. Doğal olarak da, hemen tüm özgür emekçiler büyük yoksulluk içine düştüler ve sonunda tarihte ilk "borç için köleleşme" mekanizması kuruldu. Hemen tüm özgür emekçiler tefecilerin borç tuzagına düşürülerek köleleştirildi. Milattan Önce 2200-2000 yıllarında gerçekleşen bu gelişmenin ardından Ur Krallığı çöktü.

Artık, özgür emeğin haklarının kısmen de olsa korunmasına yönelik kapılar aralanmaya başlamıştı. Ur hanedanının çöküşünün ardından, Mezopotamya'da Amorritler, başkentleri İsin ve Larsa olan iki krallık kurdular. Parçalanmış toprakların kuzey bölgesinde de Mari ve Asurnakk krallıkları kuruldu.

Ortaya çıkan bu devletler Mezopotamya mirasının tümüne sahip olabilmek için uzun savaşlara giriştiler. Yıllarca süren bu savaşlardan kimse sonuç alamıyordu. Savaşlar daha çok ekonomik önemi olan bölgelerin ve su kanallarının ele geçirilmesi için yapılıyor, bu nedenle bölgenin stratejik noktaları sık sık el değiştiriyordu.

Bu krallıklar kendi aralarında kıran kırana savaşadursun, bu sırada sessizce bir kent-devlet

kuruldu: Babil. Babil o zamana kadar gözden kaçan, ancak çok önemli bir konumu olan yerde kurulmuştu. Bu yer, Avrupa'daki kavimlerden, Anadolu'dan, Filistin, Fenike ve Mısır'dan gelen malların Hindistan ve ötesindeki uygarlıklara, İç ve Uzak Asya'dan gelen malların da batıya ulaştırıldığı ticaret yolunun kavşağı olan Fırat ve Dicle'nin birbirine yaklaştığı noktaydı.

Babil kenti tamamen bir ticaret merkeziydi ve bugünün serbest bölgelerini andırıyordu. Bölgede süren savaş nedeniyle de tüm tacirler mallarını bu noktadan geçirmeyi yeğliyordu. Ayrıca, savaşan devletlerin de gereksindiği malları sağlayabilmek için böyle bir barışçı bölgenin varlığı işlerine geldiğinden kimsenin aklına bu küçük devlete saldırmak gelmiyordu.

Babil, tüm Mezopotamya topraklarına 100 yıl süren savaşlar sonunda Milattan Önce 1792 - 1750 yılları arasında hüküm süren, kanunlarıyla ünlü Hammurabi döneminde sahip oldu. Hammurabi, sırasıyla Uruk, İsin, Mari, Asurnakk ve Asur krallıkları ve devletlerini ele geçirdi.

Hammurabi'nin ilk işi, yönetimini kolaylaştıracak yollar aramak oldu. Bu amaçla, önceden yalnızca Babil'in tanrısı olan Marduk'u, diğer Mezopotamya tanrılarının efsaneleriyle zenginleştirerek tüm Mezopotamya'nın tanrısı ilan etti. Böylece, egemenliği altındaki halklar ile "din birliği" sağlayan Hammurabi ilk aşamada başkaldırıları bir ölçüde frenleyecek bir mekanizma kurmuş oldu.

Hammurabi, yalnızca dinsel birliğin, diğer halkların ürettiklerini yağmalamaya yetmeyeceğini biliyordu. Bunun için bir de, "yerel işbirlikçiler" zümresi oluşturdu. Tarihçilerin "kendi halkını yağmalama" diye adlandırdığı bu yöntem tarihte bilinen ilk denemeydi ve krallığın re-

fah simgesi olan Babil'in "Asma Bahçeleri" efsanesini ortaya çıkaracak kadar başarılı oldu.

Zaptedilen topraklardaki soyluları yörelin yöneticileri olarak atayan Hammurabi uzun yıllar buralardaki zenginliklerin doğrudan kendi sarayına akıtılmasını sağladı. Saray ve hanedan büyük bir ihtişam içinde yaşıyordu.

Hammurabi'nin çözmesi gereken bir diğer "sorun" da, Mezopotamya'nın tüm sulama kanallarının, kendi zenginliğini büyütecek şekilde akmasını sağlamaktı. Önce kendi adına dev bir kanal yaptırdı. Sulama işlerini yönetecek bir de "kanal katipleri" ordusu oluşturdu. Tüm sulama işleri bu despot katiplerin emrinde yürütülüyordu ve bunlar da çoğunlukla yöresel soylulardan oluşuyordu.

Hammurabi, ekonominin tüm araçları ve üretici güçleri üzerinde mutlak bir egemenlik kurmuştu.

Ancak, devlet, Sümerler'den kalma Lipistar kanunlarıyla yönetiliyordu ve Hammurabi'nin kurduğu sistemi yürütmeye ve gelişen üretici güçleri dizginlemeye yetmiyordu. Hammurabi, erkini güçlendirecek ve dönemin ekonomik yapısına ve sosyal yapısına uygun olacak bir kanuna gereksinim duydu ve ünlü "Hammurabi Kanunu"nu hazırladı.

282 maddeli Hammurabi Kanunu, mülkiyet, miras ve borçlar ile ortaklık hukuku ve kölelik hakkında düzenlemeler getiriyordu. Ayrıca ailenin **tanımı** ve aile ile ilgili hükümler de bu Kanun içinde **yer** aldı. Tüm maddeler, Hammurabi erkinin ayakta durmasında vazgeçilmez unsurlar olan büyük toprak sahiplerinin, rahiplerin, tacir ve tefecilerin haklarını koruyucu nitelikte düzenlendi. Hammurabi ayrıca **Kanunun sonuna**, kendisinin bir "Hukuk Kralı" olduğunu ve bu denli "adil" bir kralık kanunlarını **çignemeye cesaret edenlere lanet** okumayı eklemeyi unutmadı.

Babil Kralı Hammurabi, egemenliği altındaki tüm üretim faaliyetlerinden "vergi" **adı** altında pay alıyordu. Bu paylar zaman zaman ürünün **yarisına** kadar ulaşıyordu. Ayrıca toprak sahipleri de kiraya **verdikleri** topraklarda yetiştirilen ürünün üçte ikisini kira olarak kendi ambarlarına aktarıyordu. Bunun yanında yerel işbirlikçiler ve tapınaklar da üretilen ürünlerden pay sahibiydiler.

Önceleri refah içinde yaşayan çiftçiler, Kralın, toprak sahibinin, yerel işbirlikçilerin ve rahiplerin paylarını yetiştirmekten kendilerine birşey ayıramaz oldular ve giderek yoksullaştılar.

Zanaatla uğraşanların durumu da farklı değildi. Çömlekçiler, taş yontucuları, terziler ve demirciler kralın saptadığı "asgari ücret" dışında bir ücret talep edemiyorlardı. Bunun yanında ödedikleri vergiler çok yüksekti.

Tacirler de, devlet ve tapınaktan aldıkları desteklerle kendi piyasalarına giren rahiplerden yakınıyorlardı. Başta yalnızca büyük toptancılık yapan tapınak yöne-



timleri, giderek işi perakendeciliğe kadar götürdüler. Hemen tüm ticaret piyasasını büyük tacirlerle birlikte paylaştı oldular.

Hammurabi ve iktidarının dayandığı sosyal katmanlar hemen herşeyi ele geçirmişlerdi. Özgür halk iyice yoksullaşmış, köleler üzerindeki baskılar da iyice artmıştı. Hammurabi kanunları, özgür halkı da ikiye bölmüş, "az insan" anlamına gelen maskinu'ları (alt tabaka), "insanoğlu" anlamına gelen amelu'lar (üst tabaka) önünde birçok haktan yoksun bırakmıştı.

Babil'de, köle-köle sahibi ilişkisinin yanı sıra, hızla yoksullaşan maskinu'lar ile amelu'lar arasında da mücadele başladı. Amelu sınıfının en zengin temsilcileri tefecilerdi. Tefeciler ekonomik olarak öylesine büyüdüler ki, artık Hammurabi'nin Kanununu da dinlemez oldular. Kanunun üç yılla sınırladığı "borç karşılığı kölelik" yasasını hiçe sayarak, borçluyu ailesiyle birlikte, süre sınırı tanımaksızın köleleştirmeye, yasanın "devredilemez" kaydı koyduğu topraklara da el koymaya başladılar.

Büyük Babil İmparatorluğu, Hammurabi'nin ölümünden sonra gelen krallar döneminde büyük sosyal çalkantılara sahne oldu. İmparatorluğun birliği ve ekonomik-askeri gücü zayıf düştü. Babil, 300 yıl önce kendi uyguladığı yöntemin kurbanı oldu. Zayıflayan Babil İmparatorluğu'na çevresindeki dört krallık birden saldırdı ve Milattan Önce 1595 yılında çöktü.

Babil'e saldırıyı, Samiler, Elamlılar, Hittitler ve Kassitler gerçekleştirdi. Denizci kabile olan Samiler Babil'in güneyini ele geçirdiler. Babil'in merkezini ve kuzeyini de Kassitler topraklarına kattılar.

Babil'in, yağma ve despotluk ile kurulan ünlü "Asma Bahçeleri"nin üzümleri böylece yine Mezopotamya halkına değil, Kuzey ve Güney'den gelen istilacılara şarap oldu. Bu şaraptan bir de Babil'in rahipleri kana kana içtiler. Çünkü, Babil rahipleri İmparatorluk çöker çökmez, yeni egemenlerin rahipleriyle "kutsal anlaşmalar" yaparak "yeni bir din" in ulvi merdivenlerini tırmanmaya başladılar. ■

Gelecek nesillere verilebilecek
en değerli hediye:

S a ğ l ı k l ı
B i r Ç e v r e

Türkiye'nin en son enerji kaynağı doğalgaz...

Isıtma sistemlerinin en önde ismi Demirdöküm,
doğalgaz teknolojisini insanlığa yararlı
bir hizmet biçimine dönüştürürken,

doğanın korunmasına öncelikle önem verir.

Demirdöküm, sağlıklı bir çevre ve gelecek nesiller
için uzmanlığını kullanmaya hazır ve hizmetinizdedir.



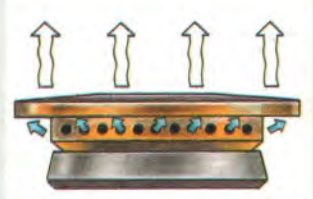
Demirdöküm® Doğalgaz

Doğal Isıtma Teknolojisi

Artık yemeğin başında nöbet tutmanız gerekmiyor

Aygaz

Mijoplatlı



fırın...

Artık yanmasın diye yemeğin başında nöbet tutmanız gerekmiyor. İşte mijoplatlı fırın.



Türkiye'de ilk kez. Aygaz'dan. Mijoplat gözü, özen isteyen yemekler için özellikle yapıldı.



Alev tencereyle temas etmiyor. Isı her yana eşit olarak dağılıyor. Yemek yanmıyor. Isırken ilk lezzetini koruyor.



Aygaz mijoplatlı fırın. Kolaylığı tanıyın!

**TÜRKİYE'DE
İLK DEFA**



Aygaz

